

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 752

Hersekli Arif Hikmet

Metin Kayahan ÖZGÜL

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 33

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI : 752

HERSEKLİ ÂRİF HİKMET

Hazırlayan

Metin Kayahan ÖZGÜL

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 33

Kapak Düzeni : Saim ONAN

Onay : 3.3.1987 tarih ve 928.1-788 sayı
Birinci baskı, 1987
Baskı sayısı : 15.000
Ofset Repromat — ANKARA

İÇİNDEKİLER

SÖZBAŞI.....	V
KISALTMALAR.....	III
I. BÖLÜM	
A. Hersekli Ârif Hikmet'in Hayatı.....	1
B. Eserleri.....	5
C. Encümen-i Şuarâ.....	8
Ç. Şahsiyeti.....	24
Notlar.....	45
II. BÖLÜM	
Şiirlerinden Örnekler.....	60
III. BÖLÜM	
Nesirlerinden Örnekler.....	146
SÖZLÜK.....	178

S Ö Z B A Ş I

Fransızların edebiyat tarihi Ortaçağ şovalyelerinin kahramanlık hikâyelerinden daha eskilere uzanamaz. İngilizler, Kraliçe Elizabeth öncesinden hep şübheye söz ederler. Dolayısıyla, edebiyat tarihçisinin ele alması gereken süreç sınırlıdır. Hâlbuki Türk Edebiyatı, 'Türkçe' diye bir dilin oluşmasından beri geçen üçbin senenin mah-sûllerinden oluşmaktadır.

*Bu kadar uzun bir zaman içinde, bu kadar geniş bir coğrafi muhitte, bu kadar çok edebî eseri incelemenin zorluğu ortadadır. **Ord.Prof.Dr. M.Fuad Köprülü**, bu zorluğun halli için Türk Edebiyatını "İslâmiyetten evvel", "İslâm medeniyeti tesirinde" ve "Avrupa medeniyeti tesirinde" diye üç "takvîmî" devreye bölmüş ve bu taksiminin "indî"liğini de kabûl etmişti. Hakikaten, böyle bir tasnifin sadece araştırmalara kolaylık sağlayıp, incelemeler için hiçbir şey ifade etmeyeceği ortadadır. Buna rağmen, günümüzde "dîvan edebiyatı", "tekke edebiyatı", "halk edebiyatı", "yeni edebiyat" gibi başı sonu belirsiz, ciddiyeti şübheli bazı yaftalar altında toplanan edebî eser ve şahsiyetler, sanki birbirinden farklı kandan, dinden, kültürden gelme insanlar tarafından yazılmışlar gibi değerlendirilmekte ve bir bütünlüğün parçaları oldukları gözardı edilmektedir.*

İşte Hersekli Ârif Hikmet ve arkadaşları böyle bir kaderi yaşamışlardır. "Eski Türk Edebiyatı" ile uğraşanlar, yaşadıkları asrı gözö-

nüne alarak onları 'yeni' sayarken, "Yeni Türk Edebiyatı" araştırmacıları da eserlerindeki muhtevâ itibarıyla 'eski' kabûl ederler. "Her farklılaşma yenilik midir" ve "Eski yollardan yeniliğe gidilemez mi?" sorularına cevap bulmadan, üstünkörü verilen hükümlerdir ki, **Hersekli Ârif Hikmet** neslini varlığı bilinen; ama, hiç araştırılmayan bir 'tampon bölge'nin sâkinleri yapmıştır.

Biz bu küçük incelememizde, **Arif Hikmet**'ten hareketle kendisi gibi aynı kaderi paylaşan arkadaşlarından da yer yer bahsederek, tampon bölgenin esrarlı sükkûtunu ihlâl edeceğiz. Kâğıda döktüklerimizin bir kısmını tozlu yazmalardan, köhnemiş kitaplardan; bir kısmını da, **Tanpınar**'ın "Ben kendi hesabıma Türkçe'de onun **Hersekli Ârif Hikmet** için veya **Emiri Efendi** için yazdığı şeyler kadar nefis pek az şey okudum" (**Tasvir-i Efkâr**, Nu.4699,3 Mayıs 1941) diye medhettiği **İbnülemin Mahmud Kemâl İnal**'dan dinledik.

Çalışmamızın ilk bölümü şairin resmî ve edebî hayatı ile "encümen-i suarâ"ya ayrılmış; din, siyaset ve edebiyat hakkındaki düşünceleri ele alınarak **Hikmet**'in fikir dünyasına girilmeğe çalışılmıştır.

İkinci bölümde **Ârif Hikmet**'in şiirlerinden seçilmiş örnekler yer alır. Seçimde, şiirlerin daha önceden izahlı antolojilere girmemiş olmasına ve örneklerin sıralamasında da matbû dîvandaki sıraya uyulmasına dikkat edilmiştir. Her şiirin günümüz Türkçesiyle mensur karşılıkları verilmiş; fakat, bundan maksat sadece şiirde söylenenlerin anlaşılması olduğu için, görünen mânâların arkasındaki remizler, ikinci, üçüncü derecede gizli anlamlar açıklanmamıştır.

Üçüncü bölüm, **Arif Hikmet**'in mensur eserlerinden seçilen parçalara ayrılmıştır. Adları **Hikmet**'in biyografisi ile birlikte anılan; ama, araştırmacıların muhtevâsını hiç merak etmedikleri bu yazmalardan seçmeler yapılırken, öncelikle eserin fikrî bütünlüğü göz önüne alınmıştır. **Hikmet**'in nesirlerinde, özellikle de siyaset ve edebiyat konularını işlediklerinde siyâsî fikir tarihimiz ve edebî yeniliğimiz

hakkındaki hükümlerin bir kısmını değiştirecek önemde pekçok tesbit vardır.

Son bölüm, bir kısmı sağlığında Hersekli'ye hitaben yazılan, bir kısmı da ölümünden sonra, hakkında süreli yayınlarda yer alan yazı ve şiirlerden oluşmuştur.

Bu çalışmama rehberlikleri ve değerli ikazlarıyla yön veren hocalarımın teşekkürü bir vicdan borcu bilirim. İstanbul ve Ankara'da araştırılıp birleştirilmesi uzunca bir zaman almış bu kitabı hazırlamamda bana destek olan aileme minnetim sonsuzdur.

23 Aralık 1986

Metin Kayahan ÖZGÜL

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
ansk.	: Ansiklopedi
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım, baskı
C.	: Cilt
Edb.Fak.	: Edebiyat Fakültesi
gaz.	: Gazete
H.	: Hicrî (takvim)
haz.	: Hazırlayan
hk.	: Hakkında
İbn.	: İbnülemin M.K. İnal Kütüphanesi
İst.	: İstanbul
ktb.	: Kütüphane
ktbv.	: Kitabevi
mak.	: Makale
matb.	: Matbaa
ME.	: Millî Eğitim
mec.	: Mecmua
manz.	: Manzum
neşr.	: Neşriyat
Nu.	: Numara
s.	: Sahife
SATŞ	: Son Asır Türk Şairleri
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TY.	: Türkçe Yazma
Üniv.	: Üniversite
v.	: Varak
y.	: Yayın, yayınevi
YB.	: Yazma Bağış
y.t.y.	: Yayın tarihi yok
yz.	: Yazma

I. B Ö L Ü M

Hersekli Ârif Hikmet'in Hayatı, Eserleri, Encümen-i Şuarâsı Ve Şahsiyeti

A. HERSEKLİ ÂRİF HİKMET'İN HAYATI

Ârif Hikmet Bey (1), Hersek Vâlisi İstoççalı (Rıdvan Bağış) Ali (Galip) Paşa-zâde (2) Zülfikar Nâfiz Paşa ile Çerkes Ayşe Hanım'ın oğlu olarak 16 Ramazan 1255, Çarşamba günü (25 Kasım 1839, Pazar) gecesi Mostar'da (3) doğmuştur.

Dedesi Ali Paşa'nın tâyin yazısı üzerine, daha onbir yaşında iken tımarlı süvârî mîralaylığı rütbesiyle askeriyeğe intisap eder.

Önce babasının, arkasından dedesinin ölümleri sebep olur ve âilece Hersek'ten Bosna'ya taşınırlar. 1270 (1853-1854) yılında, Ârif Hikmet İstanbul'a gelerek öğrenimine burada devam etmeğe başlar. Receb 1272 (Mart 1856) tarihinde Mısırkapı Kedhudâsı Muhtar Bey'in yardımlarıyla 'mîralaylık (albaylık)'tan 'rütbe-i hâcegânî (devletin yazı işleri)'ye geçer; böylece, o zamana kadar 'askerî' olan rütbesi, 'idârî' olarak değiştirilir. İlk iş olarak da Sadaret Mektûbî Kalemi (Sadriâzamlık Özel Kalem Müdürlüğü)'ne memur olur. 1273 Ramazanı'nda rütbe-i sâlise ile 're'fetlû' lâkabını alır. Bu vazîfesine yedi sekiz sene kadar devam ettikten sonra istifâ eder; Hersek ve Bosna'yı da içine alan ve beş altı ay süren bir seyahatten sonra İstanbul'a döner.

Muharrem 1285 (Nisan-Mayıs 1868)'te **Ahmed Cevdet Paşa**'nın yönlendirmesiyle Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye, Muhâkemât-ı Cezâiyye Kitâbeti (Yargıtay, Cezâ Mahkemeleri Kâtipliği)'ne bin-beşyüz kuruş maaşla atanır. Zilka'de 1285 (Şubat-Mart 1869) târihinde ikibin kuruş maaş ile Temyîz-i Hukuk Dâiresi Zabıt Kitâbeti (Yargıtay,Zabıt Kâtipliği)'ne tâyin olunur.Receb 1288 (Eylül-Ekim 1871)'de ikibinbeşyüz kuruşluk maaş bağlanarak Dersaadet Birinci Hukuk Dâiresi Mümeyyizliği (İstanbul Birinci Hukuk Dâiresi Müdürlüğü)'ne getirilir. Ramazan 1289 (Kasım 1872) târihinde Mahkeme-i İstînâf Hukuk Kısmı Mümeyyiz-i Sânilîği (Üst Mahkeme,Hukuk Kısmı İkinci Müdürlüğü)'ne atanır.

Devlet bütçesini düzenlemek için memur maaşlarında kesintiler (tenkîhât) yapılırken kendi maaşı da bin ikiyüz kuruşa indirilen Ârif Hikmet, 1297 yılı Rabiulâhiri (Mart-Nisan 1880)'nde görevinden istifâ eder.

Zilhicce 1300 (Ekim 1883) târihinde üçbin beşyüz kuruş maaş bağlanarak Erzurum Merkez Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dâiresi Riyâseti (Asliye Hukuk Mahkemesi Reislîği)'ne tâyin olunur ki,bu Ârif Hikmet için aynı zamanda İstanbul'dan uzaklaştırılma mânâsı taşır (4). 1302 Zilka'desi'nde 'rütbe-i mütemâyize' ile "izzetlü" lâkabını alır. Bir müddet sonra bu görev Hüdâvendigâr (Bursa) Merkez Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dâiresi Riyâseti olarak değiştirilir. Üç sene Bursa'da kaldıktan sonra, İstanbul'da annesinin ölmesi üzerine istifâ ederek 'pây-i taht'a gelir.

Bir müddet sonra, aynı görevle Manastır'a gönderilir. 1306 Rabîulevveli (Kasım 1888)'nde görev yeri Yanya olarak değiştirilir (5). Rabîulevvel 1309 (Ekim 1891) târihinde, Kastamonu'nun Merkez Bidâyet Mahkemesi Reis-i Evveli **Ahmed Rif'at Efendi** ile makamlarını değiştirmek (becâyîş) sûretiyle Kastamonu'ya atanır (6). Ertesi yılın Ramazanı'nda Adana'ya (7), 1313 yılı Ramazanı'nda ise Cezâir-i Bahr-i Sefid (Ege ve Akdeniz Adaları) vilâyetle-

rine Merkez Bidâyet Mahkemesi Hukuk Dâiresi Reisi olarak me-
mur edilir.

Zilhicce 1314 (Mayıs 1898) târihinde izinli olarak İstanbul'a
gelir ve Adliye Nâzırı **Abdürrahman Paşa**'nın himmetiyle, 12 Ce-
mâziyülülâ 1315 (9 Ekim 1897) günü ikibinbeşyüz yirmi kuruş ma-
aşla Dersaâdet İstînâf Mahkemesi Âzâlığı'na tâyin olunur; bir sene
sonra da 'ûlâ sânisî' rütbesiyle "saâdetlû" lakabını alır (8).

1318 Saferi (Haziran 1900)'nde maaşı üçbin kuruşa yükseltilir.
Aynı yıl içinde, üçbinaltıyüz kuruş maaşla Dersaâdet İstînâf-ı Hu-
kuk Mahkemesi Riyâseti'ne atanır. (Şevval 1318) ve yıl sonunda
(Zilhicce 1318) maaşı beşbin kuruşa çıkarılır. 'Rütbe-i ûlâ. sınıf-ı
ûlâ' ile 'ferik (general)'liğe eş değerde "saâdetlû" lâkabı ve ikinci me-
cîdî nişan alışı da bu yıla rastlar. Receb 1319 (Ekim-Kasım 1901)
târihinde altıbin kuruş maaşla Mahkeme-i Temyîz Âzâlığı'na terfi
eder.

Ârif Hikmet, bütün meslek hayâtı boyunca doğruluktan ve adâ-
letten hiç ayrılmamış bir kanun adamı olarak tanınır.

"Hikmet Bey nerede, hangi hizmette bulunduy sa, dâimâ ilti-
zam-ı adâletle ihrâz-ı nîk-nâm etmiştir.

.....

Müşârünileyhin meslek-i resmîsi olan umûr-ı adliyedeki
iktidar ü liyâkati ağyarinin de müsellemidir" (9).

Hikmet Manastr' da mahkeme reisi iken, onun dost meclisleri ne
iştirak eden **Cevâhirci-zâde Osman Nûri Efendi**'nin söylediği bir de
kıt'a vardır:

"Suâl etme Hudâ'nın hikmetinden
Cevab al aynı dâvâya muvafık
Reîs-i mahkeme Ârif olunca
Eder her hükmü kanuna tevâfuk" (10).

1320 senesi Ramazan'ında Ârif Hikmet'in boğazında bir rahatsızlık belirir. Doktorların ilk teşhisi "hannâk (boğmaca)" olur. O sıralar İstinye'de ikamet ettiği Sâhilhâne'den Aksaray'da Yusuf Paşa'da oturan halası Şâkire Hanım'm evine taşınmak zorunda kalacak kadar ağırlaşır (11). Sonunda, hekimler, bu illetin iflâh etmez bir "seretan ("yenirce" de denen bir cins çiban)" olduğunda birleşir; fakat, şaire söyleyemezler.

Nihayet, şair Hersekli Ârif Hikmet Bey, son demlerinde taşındığı Şehzadebaşı'ndaki evinde, 22 Safer 1321 Çarşamba (20 Nisan 1903,Çarşamba) gecesi,ezânî (alaturka) saatle biri çeyrek geçe ölür.

Cenaze namazı Fatih Camii'nde kılındıktan sonra, Topkapı Kabristanı'na, annesinin yanına gömülür. Mezar taşına, önce **Üsküdarlı (Ahmed) Tal'at**'in yazdığı bir tarihi hakkettirmeyi düşünürler; ama, taşçı şiiiri uzun bulur. Sonunda **İbnülemin M. Kemâl** taş şunları yazdırır:

Fâtiha

Fer verip cism ü cân ü kalbimde
Eser-i lâ-ilâhe illallah
Şeb-çerâğ-ı mezârım ola benim
Güher-i lâ-ilâhe illallah

kıt'asıyle zenzeme-sâz-ı tehlîl olan şâir-i hakîm
Hersekli Ârif Hikmet Bey'in sükûn-zâr-ı ebedîsidir.

Vilâdeti 16 Ramazan 1255 Çarşamba gecesi
Vefâtı 22 Safer 1321 Çarşamba gecesi

Hikmet,hayatı boyunca hep yalnız yaşamış, sadece muhtaç olduğunda evliliği düşünmüştür. Bir kere Yanya'da fistülü yüzünden bakıma ihtiyacı olunca yaşlı bir kadınla evlenmiş ve kısa zamanda

tatlık etmiştir; bir kere de ölümünden birkaç sene önce saraylı bir hanımla evlenmiştir. Çocuğu yoktur.

B. ESERLERİ

Hersekli Ârif Hikmet öldüğünde, geriye kalan eserleri, vasiyeti üzerine **İbnülemin Mahmud Kemâl**'e verilecektir ve bu işi de şairin halası **Şâkire Hanım**'ın damadı Mîrlivâ (Tuğgeneral) **Süleyman Paşa** üstlenir. Paşa, İbnülemin'den "hasbe'z-zaman, bir müddet sabredilmesini" rica eder. İbnülemin, bu eserlerin siyâsî muhtevâları sebebiyle Hikmet'in evinde bırakılmasını tehlikeli bulur; ama, kendi evine taşınmasının görülmesinden de çekinir. Sonunda kardeşi **Ahmed Tevfik Bey**'i göndererek, bohça edilmiş kitapları gizlice konağına getirtir (12). Şairin terekesinden kalan diğer kitaplar ise, sahaf-lara satılır. Bu kitaplar arasında, Ârif Hikmet'in yazma şiir mecmuasının ilk nüshası, mensur eserlerinden birkaç parça ve "âsârı içinde en tehlikeli addettiği **Sevânihü-l-beyân**'ın nâ-tamam bir sûreti" de elden çıkarılır.

O sıralarda "vükelâdan bir zat" Süleyman Paşa'dan, Hikmet'in eserlerinin kendisine verilmesini ister ve Paşa da yazmaları İbnülemin'den geri istemek zorunda kalır; fakat, defterler alınana kadar geçen zaman içinde İbnülemin'in babası **Mehmet Emin Paşa** bunlardan ikisini, İbnülemin ile kardeşi de birer nüshasını istinsah ederler; bir kısım yazmaları da iâde etmezler.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Mahmud Kemâl Kütüphanesi, TY. 2570 numaralı yazma, aslında, istinsah edilen bu altı ciltlik üç eserin birlikte ciltlenmesiyle oluşturulmuştur:

1. Levâjihü'l-hikem, 240 s.

Eserin 'temmet'i şöyledir:

"Kâmil artar hemîşe kadr-i hüner

Andırır sâhibin cihanda eser

beyti mefhûmunca fûnûn-ı mütenevviada fazl ü kemâli cümle indinde zâhir ve şî'r ü inşâda mârifet ü liyâkati beyne'l-üdebâ bâhir olan meşâhîrden **Ârif Hikmet Beyefendi**'nin te'lif-gerdesi olan şu Levâyihü'l-hikem kadir-şinâsân erbâb-ı insâf ü irfan tarafından mütâlâa olundukça müşârûnileyhin rûh-ı şeriflerini rahmetle yâd edecekleri şübhedden bedîd. Binâenaleyh abd-i fakîr de gerek bâlâda muharrer beytin kailini ve gerek Mîr-i Hikmet-perverin rûh-ı şeriflerini birer Fâtîha ile yâd etmeği vazîfeden addederim.

7 Rabîulâhir 1321

(20 Haziran 1319)

Harerehû E's-Seyyid Mehmed Emin Ebu'l-Kemâl

2. Levâmi'ü'l-eskâr, C.1,126 s.

Harerehû E's-Seyyid Mehmed Emin

Cemâziyülûlâ 1321

C.2,110 s.

Cenâb-ı Erham ü Eşfak Hazretleri işbu kitâb-ı hikmet-nisâbın müellifi bulunan merhum ve mağfur **Ârif Hikmet Bey**'i garîk-ı bahr-i rahmet buyursun. Âmin.

Harerehû E's-Seyyid Mehmed Emin

Rabîulâhir 1321

3. Sevânihü'l-beyan, C.1,s.1-105; C.2,s.108-165; C.3,s.166-279.

Eserin temmet'i şöyledir:

Bu kitâb-ı güzîni Yakacık inzivâgâhında istihsah eyledim. İstinsâha 28 Mayıs 319'da başladım, 3 Eylûl 319'da bitirdim. Müellif merhûmun imlâsını dahi aynen naklettim. Hak teâlâ ona da,bize de merhamet-i ilâhiyyesini râyegân buyursun. Âmin.

Aynı kütüphanede, TY. 3010 numarada kayıtlı bir başka **Sevânihü'l-beyân** (C.1,311 v.)'in baş tarafında, "Müellifi Hersekli **Ârif**

Hikmet Beyefendi merhûmun hatt-ı destiyle muharrerdir” kaydı vardır.

4. Misbâhü'l-izah, İbn., TY. 3018, 162 v.

İlk sahîfesinde Ârif Hikmet'in bir kıt'ası vardır:

Bu eser mahsûl-i fikrimdir benim
Yâdigâr olsa sezâdır âleme
Pek mühim ebhâs tahrîr eyledim
Onu fehîm etmek gerek her âdeme

5. Âsâr-ı Hikmet, İbn. TY. 2658 (48 v.) numarada kayıtlı eserde, gazellerle başlayan ve dîvan tertîbine hiç uymayan bir sıralanış görülmür. Beyitlerden bir kısmının üzerileri kırmızı mürekkeple çizilerek seçmeler yapılmıştır.

İbn., TY. 3214 (49 v.)'de kayıtlı diğer bir **Âsâr-ı Hikmet** ise, dîvan tertîbine daha uygundur; fakat, “sûfiyâne ve hakîmâne söylenen gazeliyyâtür” (v.9^b-25^a), “rindâne ve âşıkane inşâd olunan gazeliyyâtür” (v.25^a-38^a) ayrımı yapılmıştır. Önceki nüshada yapılan düzeltmeler ve ibtaller dikkate alınarak istinsah edilmiştir.

Ârif Hikmet, şiirlerini **Âsâr-ı Hikmet** adı altında toplanmıştır; zîrâ, bir dîvan teşkiline yetecek kadar şiiri yoktur. **Z** (zel), **S** (sad), **A** (ayın) ve **G** (gayın) harflerinden kafiyeli şiirleri olmadığı için, bu eseri bir “dîvan” değil, ancak “dîvançe” kabul edilebilir. Buna rağmen, İbnülemin, Hersekli Ârif Hikmet'in şiirlerini bastırırken “dîvan” nâmını vermekten çekinmemiştir:

Hersekli Ârif Hikmet Bey, **Dîvan**, İst., 1334, **Âsâr-ı**
Müfide Kütübhânesi, 296 s.

İbnülemin Mahmud Kemâl'in hiç bahsetmemesine rağmen, **Bursah Mehmed Tahir**, Hikmet'in “kendi lisânından mesmû” olduğu üzere, büyük bir dîvan teşkil edebilecek eş'ârî bilâhîre bir harîkta

mahv ü nâbûd” olmuştur, der (13) ki, **Lefkoçalı Galib**’in başına gelen benzer bir olayla karıştırılmış olması muhtemeldir (14).

6. Mecelle: İbnülemin’in,

“Mecelle’nin bâzı mevâddma yazdığı intikad-nâme, kendisinin beyne’l-üdebâ her sûretle vahîd olduğu gibi me’mûrîn-i adliyye içinde de min-küllü’l-vücûh ferîd olduğuna şâhid-i âdildir” (15)

demesine dayanarak, Ârif Hikmet’in **Mecelle**’deki bâzı bahisleri serh ve tenkid eden bir eseri olduğu anlaşılır. Belli bir ada sâhip olmayan bu esere, kısaca “Mecelle” denmekte ve daha sonraki kaynaklarda da bu isimle geçmektedir. Araştırmalarımız sırasında, varlığını gösteren hiçbir emare bulamadığımız bu yazmanın kaybolması veya özel kütüphanelerin birinde unutulup kalması ihtimâl dâhilindedir (16).

C. ENCÜMEN—İ ŞUARÂ

Türk edebiyatında, edebî mahsullerin oluşturulması ve daha önceden oluşturulmuş eserlerin tenkîdi, bir geleneğin devamı olarak, şölen, yuğ, düğün, sohbet gibi sebeplerle bir araya gelen, zevkleri incelmış insanların iştirâki ile yapılır. Belki biraz da bu sebepten dolayı, pekçok edebî ürününün sâhibi ya belli değildir yâhut şüphelidir.

Dr. Halûk İpekten, basılmamış doçentlik tezinde, 15. ve 16. asırlarda Türk edebiyatçılarının toplandıkları yerleri üç ana başlık altında sıralar: 1. Şuarâ meclisleri; 2. Dükkânlar; 3. Meyhâneler (17). Bu edebî muhitler, 15. asırdan evvel de var olan ve bütün deği-

şikliklerine rağmen, 20. asırda da yaşamlarına devam eden başlıca toplanma yerleridir.

19. asırda edebiyatçıların buluşup konuştıkları, yeni eserlerini okuyup fikir alışverişinde buldukları mahaller geçmişten kopuk değildir. Hâlâ, nüfuzlu kişilerin veya kalemi güçlü edebiyatçıların meclisleri, kahvehâneler, meyhâneler edebî münakaşaların en hararetli zemîni ve tenkid amelîyesinin en uygun atmosferidir.

Abdurrahman Sâmî Paşa, Yusuf Kâmil Paşa, Dâmad Mahmud Celâleddin Paşa, Mehmed Lebîb Efendi konakları gibi edebî mahfiller, edebiyatla doğrudan münasebeti olan veya edipleri koruyup gözetecek kadar güçlü şahsiyetlerin himayesindeki seviyeli, sanat meclisleridir.

Üsküdar'daki **Dizdar'ın Kahvehânesi, Çiçekçi Kahvehânesi, Balaban İskelesi'ndeki Havuzlu Kahve, Harem İskelesi'ndeki Paşa Baba Kahvesi, Direklerarası'nda Alyanak Mehmed Efendi ve Kâzım Efendi Kırâathâneleri, Şems Kırâathânesi, Sarafım Kırâathânesi, Karakulak Ham** gibi yerler, devrin edipleri için kültür lokalleri, sanat kulüpleri mesâbesindedir.

İçki ve uyuşturucu madde alışkanlığının özellikle şairlerde görülmesinin iki temel sebebi vardır: Şiir meclisinin aynı zamanda içki meclisi oluşunun gelenekleşmesi ve bu cins uyuşturucuların realite kalıplarını yıkarak şairin hayâl dünyasındaki sınırları ortadan kaldırması.

Refik Ahmet Sevengil, İstanbul'un eski koltuk meyhânelerini anlatırken, edebiyatın iştretle nasıl karıştığına da temas eder:

“Meyhânelerin üstlerinde odalar bulunurdu. Mer'iyü'l-hâtır zevât bu üst kat odalara alınırlar, bâzen işi acele olanlar da

hemen alt katta,tezgâh başında, ayak üstünde birkaç kadeh parlatıp giderlerdi.

Asıl bu üst kat odalarında hayli cûşişli cemiyetler olurdu. Şair, zarif, rind ve hoş-sohbet kimseler akşama doğru birer birer buralara düşmeğe başlarlar, bir rakı içerler, bir nargile doldurturlar, tekrar bir rakı içerler, canları isterse arada bir çubuk çekerler ve kadehler teâkuba, âşinâlar sağda solda ahz-i mevkia başladıktan sonra âteşin sözler ,rindâne nükteler sarf olunur, yeni yazılan gazeller inşâd edilir, tahsinler, tenkidler başlar,arada devredilen kadehler ve sarf olunan nüktelerle bir kahkaha tûfânı dolaşır, tekrar mübâhaseye, mülâtafe devam edilirdi”(18).

Meyhâne sadece, daha önceden yazılmış şiirlerin okunup eleştirildiği değil, aynı zamanda yeni şiirlerin de kaleme alındığı yerdir. İçkiyle ilhâmı birbirinden ayrı düşünmeyen şairler burada şiir yazarlar: kadeh arkadaşlarının şiirlerini dinledikten sonra heveslenip burada tanzir ederler.

Ahmed Râsim'in bir yazısında meyhâne şairleri karikatürize edilirken, şiir yazışları, okuyuşları, nazîre söyleyişleri hakkında da dolaylı yoldan mâlûmat verilir:

“Fes kalıpsızlıktan bozulup sivrilmiş, saçlar kafanın her tarafından hârice kâkûl-endâz, ense belirsiz, nâsiye son dercede buruşuk. Kaşlar, belâ-yı sekr ile şaşılmaş gözlerine doğru eğilmiş, bıyıklı, bir aydan beri tıraş olmamış, üst perişan, pa!tonun rengi kaçmış, kolalı gömlek siyah zihli, yalnız lâstikleri yeni olan,elindeki bastona dayanıp Kafkasya Bira-hânesi'ne giren şu şairi görüyor musunuz? Çakacak! Hattâ dilinde:

Ol kadar çaktım ki tersâ zâdegânın aşkına

.....

terânesi var. Köşede robalarının rengi muhtelif, fakat tarz-ı telebbüs birbirinin aynı iki üç kafadar oturuyor. Bakın gelen zâtı görür görmez cümlesi ayağa kalktılar. Temennâlar teâ-kub ediyor. Biri önündeki çatalı bardağın kenarına vurarak garsonu çağırıyor. bir şişe mastika ısmarlıyor. Mezeler de mükemmel. (...) Muhâvere başlıyor.

Köşedeki— Benim nazîreyi gördün mü? Hem bi'l-bedâhe.

Yanındaki— Hakikaten güzel.

Yandaki iskemlede oturan- Ben de pek beğendim.

Yeni gelen- Oku bakalım.

Köşedeki— (Elini bıyıklarına atarak bir nevi' âhenk ile):

Gönlüm fezâ-yı aşka uçar, lâ-mekân olur
Bir kuştur o kim, gökler ona âşiyân olur
Derd-i firâk-ı yar ile ben öyle hasteyim
Lokman gelip de görse teni bî-zebân olur
Cevr-i felekse nalelerim... (düşünerek)
Cevr-i felekle nâlelerim... Of...

Hatırlayamadım. (Gayet yavaş olarak) Mef'ûlü fâilâtü
mef'âilü fâilün. Ha! Ha! Buldum.

Cevr-i felekle nâlelerim arşa çıkmada
Kırma felek gönlümü kim,ber-ziyân olur

Yeni gelen- Bu son beyit hepsinden kuvvetli! Ben de sana

nazîre söyleyeyim. Sen galiba Nefî'ye nazîre söylemişsin.

— Öyle ya! Meşhur kasfdesi yok mu? Ona:
Gamzen ne dem ki tîg çekip hun- feşân olur
Uşşak-ı dil-figâra ecel mihribân olur
matla'lı kasîdesine!

(Burada dikkat edilecek birşey varsa, o da gazel-i ma'hû-
dun hitâm-ı işrete kadar mükerreren okunmasıdır) (19).

Ahmed Râsim, **Muharrir, Şâir, Edib** adlı eserinde de mey-
hânedeki müşterek gazel yazan şairleri anlatır:

“Kuvve-i şî'riyyenin kimde az, kimde çok olduğunu göste-
recek imtihân-ı zımnîlerden biri de müşterek gazel veya kıt'a
söylemek idi. Bâzen şarkı ve rubâî söylenir idiyse de en mü-
himi gazel ile kıt'a idi. Müşterek kasîde, medhiyye ve naatla-
ra tesadüf etmedim ammâ, hicviyyeler gördüm. Odalarla kı-
râathâneler, birahaneler birer imtihan mahalli idiyse de bu
işe en ziyâde meyhâneler cilvegâh olurdu. Müddeî, evvele-
mirde birinci mısırâı yapmış bulunurdu.

.....

İlk mısırâı söyleyecek olan veyâhud refikleri evvelemirde
kâğıd ile kurşun kalemi çıkarırlar. Taş masa üzerine koyar-
lar. Dökülen su veya rakı reşehâtından kâğıdın ıslanıp yazıla-
rın okunmaz bir hâle geldiği ekser idi. Fakat kafalar kızıştık-
ça hâfızaya da cilâ geldiğinden o anda nisyan mülâhaza olu-
namazdı.”

İlk mısırâ yazılınca “(...) karşısındakini ikinci mısırâm kay-
gısı alırdı. Uzun düşünmek acemîliğe, zîk-ı ilhâmata, tengî-i
karîhaya hamlolunurdu. Şâyân-ı takdîr olan iştirak birinci
mısırân yazılıp bitmesini müteâkib kâğıdı kendine çekerek

(...) yazabilmekte idi. Üçüncü varsa, epeyce zaman kazanmış olacağından ondaki müddet-i sünûh bi't-tabî serî olurdu. Onun için üçüncüler pek gecikmezlerdi. (...) Dördüncü yok ise birinci, dördüncü mısraî ihzâra koyulur, bunda biraz madrabazlık olurdu. Birinci ekseriyâ iki mısraî yolda yapmış bulunur yahud mevzû-ı nazman kederli, elemli olacağını bildiği için ilk mısraî müteâkib ikincinin kafiyesine dikkat ederek kendi kafiyesini bulur bulmaz davranırdı. Dördüncü var ise, işi pek ziyade kolaylaşmış olduğundan üç refikini intizar-da bırakmaz (...) kestirip atardı.

.....

Sûret-i tasvirden münfehim olacağı üzere bu tarz-ı tanzîm bir nevi "yedekçi" usûlü olup kaillerinin hüviyyet-i şâirâne-sini bildiremez" (20).

Hersekli Ârif Hikmet de işte böyle bir şiir anlayışı ve atmosferi içinde "isbât-ı vücûd" etmiş; şiirde üstad tanınmasından sonra da şair dostlarıyla beraber bir "**Encümen-i Şuarâ**"nın teşekkülüne ön ayak olmuştur. "1277 senesi evâhirinde" (Mayıs-Haziran 1861) Hikmet'in Lâleli'de Çukurçeşme'deki evinde her salı muntazaman toplanan bu meclise tanınmış şairler katılır. **Leskofçalı (Şehsüvarzâde) Mustafa Galib Bey** (1244-1284) şiirdeki kudreti ile encümenin reisi mevkiindedir. Meclisin müdavimi olan diğer şairler şunlardır:

Nakşebendî Şeyhi Seyyid (Bâzü'l-enver) Osman Şems (Nûri) Efendi (1229-1311), Emtia Gümrüğü Tahrîrat Kalemi Başkâtip Muâvini **Mehmed Kemâl (Nâmık) Bey** (1256-1306), Mâbeyn-i Hümâyûn Beşinci Kâtibi **Abdülhamîd Ziyâ Bey** (1245-1297), Alay Emîni Koniçeli **Mûsâ Kâzım Bey** (1237-1307), Takvîm-i Vekayi Ve Matbaa-i Âmire Nâzırı **Ruznâmçeci-zâde Mehmed Lebib Efendi** (1199-1284), Manastırlı **Hoca Sâlih Nâilî (-i Cedid) Efendi** (1239-1293), Rûsûmât Emâneti Hey'et-i Tahrîriyyesi Kâtiplerinden **İbrâhim Hâlet Bey** (1253-1295), Hâriciyye Nezâreti Mektûbî Kalemi'nden **Recât-zâde Mehmed Celâl Bey** (1254-1300), **Deli Hikmet bey** (?-1306'dan sonra), Rûmiyyü'l-asl **Osman Nevres**

Efendi (1236-1293), Mâbeyn Kitâbeti'nden **Mazlûm Paşa-zâde Mehmed Memduh (Fâik) Bey** (1255-1343), Mezâhib Odası Hulefâsından (Mir'atçı) **Mustafa Refik Bey** (1259-1282), Boğaz Nâzırı İsmâil Paşa-zâde Üsküdarlı (Kör=Yek-çeşm) **İbrâhim Hakkı Bey** (1238-1313), İstanbul Emtia Gümrüğü Manifatura Memuru Manastırlı **Sâlih Fâik Bey** (1241-1317)...

Ârif Hikmet'in evindeki bu meclisler birer dernek toplantısı ciddiyetinde olmayıp, daha ziyade, dost sohbetleri samîmiyeti taşıdığı için yukarıda adı geçen şairlere Bâbîâlî Tercüme Odası'ndan **Sâdulâh Râmi Bey** (1254-1308), Kaymakam **Mustafa Eşref Paşa** (1235-1312), Rumeli Kadıaskeri **Seyyid Mustafa İzzet Efendi** (1216-1293), **Mehmed Hayreddin İrfan Paşa** (1230-1306), Sadâret Mektubusu Maraşlı **Yusuf Kenan Bey** (1246-1293), Hâriciyye Nezâretî Mektûbî Kalemî'nden (**Pepe**) **Mustafa İzzet Efendi** (1248-1310) gibi başka adları eklemek de, **Refik Bey**, **Sâlih Fâik Bey** gibi bâzı isimleri çıkarmak da mümkündür (21); encümenin âzâları değil, müdâvimleri vardır ve hepsi aynı dikkatle toplantılara katılmazlar.

Bu isimleri bir araya getiren sebeplerin ve özelliklerin en önemlisi, pek tabii ki, hepsinin de şair oluşudur.

İkinci sebep, çeşitli vesilelerle kurulan dostluklarını samîmî bir mecliste devam ettirme gayretleridir. Bu vesilelerden ilki, bir ikisi dışımda bütün şairlerin doğum veya memûriyet gibi sebeplerle Rumeli'ne olan bağlarıdır. **Galib** Leskofçalı, **Ârif Hikmet** Mostarlı, **Kâzım Koniçeli**, **Kemâl**'i yetiştiren dedesi **Abdüllâtîf Paşa Koniçeli**, **Sâlih Nâilî** ve **Sâlih Fâik** Manastırlı, **Memdûh**'un babası **Mazlûm Paşa** Kandiyeli (Girit), **Hakkı** Misorili (Mora), **Nevres** Sakızlı'dır. **Lebib** Rumeli Eyâleti Defterdarı olarak Manastır'da bulunmuştur. Diğer vesile ise, şairlerin meslek ve muhitçe olan yakınlıklarıdır. Meselâ; **Galib Bey** Emtia Gümrüğü Tahrîrat Kalemî Başkâtibi iken, **Kemâl** de muavinidir (22). **Sâlih Fâik** o sıralarda İstanbul Emtia

Gümrüğü Manifatura Memûru'dur (23). **Hâlet Bey**'i Rüsûmat Hey'et-i Tahrîriyyesi'ne memur ettiren de **Galib**'dir (24). **Sâlih Nâili**, hem **Memduh Fâik**'m evinde ona sofrâ arkadaşıdır (25), hem de **Lebib Efendi**'nin meclislerine katılmaktadır (26). **Ziyâ Bey**'i de orada tanır. **Ziyâ Bey**, **Lebib Efendi**'yi şürde üstâdı sayar ve hattâ, onun şür mecmûalarından birkaçını istinsah eder (26). **Şems Efendi** ise, **Ziyâ Bey**'in ilk şür hocasıdır (27). **Ziyâ Bey** ile **Memduh Fâik**'m arkadaşlıkları Mâbeyn Kitâbeti'ndedir. **Memduh Bey** ile **Nâili Efendi** 1276 yılı Ramazânı'nda Bayezîd Câmii önünde **Kemâl**'i **Ziyâ Bey**'e tanıştırlar (28); fakat, **Kemâl**'i encüme getirenin **Ziyâ** değil de, dedesi **Abdüllâtîf Paşa**'nm dostu ve kendisine "Nâmık" mahlâsını veren **Eşref Paşa** (29) olması ihtimâli daha kuvvetlidir (30). **Nevres Efendi** ile **Hakkı Bey** ve **Kâzım Paşa** ise, birbirlerini **Sâmi Paşa**'nın konağında tanırlar (31).

Üçüncü sebep, meşreplerindeki benzerliktir. Bu dostlukların büyük bir kısmının gündüz kahvehânelerde, gece de meyhânelerde pekiştiğini söylemek gerekir. Meselâ; Mahmud Paşa Câmii civarındaki Menge Mahallesi'nde oturan **Lebib Efendi**, dâimâ, câmiin dibindeki kahvehâneye gider ve **Kâzım Bey**'le de orada tanışır. Bilâhîre **Okçularbaşı Kırâathânesi** ve bir zaman sonra da **Sarafim Kırâathânesi** (32) adımı alacak olan **Uzun Kahve**, **Ârif Hikmet**, **Kemâl**, **Sâdullah**, **Hâlet**, **Refik**, **Yusuf Kenan** gibi şairlerin buluşma yeridir (33^a). **Ârif Hikmet**, **Kemâl**, **Kâzım**, **Sâdullah Beyleri Karakulak Hanı**'nda **Leskofçalı Galib**'i dinlerken görmek de sık mümkün olur (33^b).

Meyhaneler de bu şairlerin meşrebine uygun gelen yerlerdir.

"Bizim diyarda garib bir itikad var. Gûyâ şür söylemek mutlaka sarhoşluğa, pejmürde kıyâfet olmağa vâbeste imiş. (...) Hokka ile kalemi bir tarafa, şişe ile kadehi öbür tarafa koyarak derya-yı tefekküre dalıyorlar. Bir mısra söyledikçe bir kadeh de parlatıyorlar. Söyledikçe parlatıyorlar, parlattıkça söylüyorlar.

Yirmi otuz gazel vücûda gelince zavallı şair de vücûdunu kaybediyor”.

(**Kemâlü'l-hikme**, s. 39-40)

Galib, Kemâl, Hâlet, Celâl hep genç ve verimli olabilecekleri yaşlarda içki yüzünden ölürlen, Deli Hikmet, Hakkı ve Nevres ise, bu ibtilânın bir sonucu olarak sık sık akıl ve sinir hastalıklarından birine yakalanır, nüksedişine katlanır, senelerce süren hâfıza kaybı sebebiyle mesleklerinden olurlar.

Bütün bunlara rağmen,onlar için meyhanenin havasını Ârif Hikmet’in evine taşımak demek, şiir için gerekli çevre ve şartları yerine getirmek mânâsındadır.

Dördüncü sebep, inanç birliğidir. Encümene dâhil olan şairlerin hepsi de birer tarîkate mensupturlar. Bu mensûbiyet farklılıkları onları birbirlerinden ayırmaz; aksine, daha sıkı bağlar; zirâ, hepsinin de birleştiği bir nokta vardır ki, o da Şîlik’e olan temâyülleridir. **Hâlet Bey**, **Abdülkadir-i Gilânî** soyundan geldiği iddiâsındadır. **Şems Efendî**, Kadirîlik’in “**Enveri**” kolunun kurucusudur. **Hersekli** ve **Hakkı** da Kadirî tarikatine intisap etmişlerdir. **Muhyiddîn-i Arabî**’nin nesebinin **Hız. Ali**’ye dayandırılması sebebiyle Kadirilerde Şîlik temâyülleri görülür.

Ziya Paşa’nın babası **Feridüddin Efendî** Nakşbendîdir ve ölürlen hilâfeti oğluna bırakır. Nakşîlik tarikatine dair olan bir rivâyette **Pîr-i Nakşbend Muhammed Bahâeddin**’e “**Lâfza-i Celâl**”in tebliği **Mevlânâ** vasıtasıyla tefhim ve telkini üstlenen iki kişi sayesinde. Nakşîlik’i Mevlevîlik’e yaklaştıran bu rivâyet, aynı zamanda Şîlik’e sempatiyi de beraberinde getirir; çünkü, Mevlevîlik’te Alevîlik’e meyletme görülür. Ayrıca, Nakşbendlik de Mevlevîlik gibi Melâmîlik’le içiçe geçmiş ve hattâ “**Melâmîyye-i Nakşbendiyye**” gibi ortak şübeler oluşmuştur. **Galib**, **Sâlih Fâik** ve **Nevres** de Nakşbendîdir. **Kemâl**’in ise, **Nâilî** gibi Mevlevîlik’e temayülü vardır (34); fakat, on da **Eşref Paşa**’nın Bektaşî olmasının etkileri de hissedilir. **Kâzım Pa-**

şa ise, Bektaşilik'le içiçe bir tarikat olan Celvetiyye mensûbudur. **Lebib Efendi**'nin böyle bir Bektaşilik eğilimi taşıdığı söylenemezse de, "Âl-i Abâ"ya hürmeti ve muhabbeti bârızdır (35).

İnanç birliğine sahip oluşları da bu şairlerin aynı mecliste toplanmalarını kolaylaştıran bir başka sebeptir.

Beşinci ve hep gözardı edilen sebep ise, siyâsî fikirleri arasındaki uyumdur. Birbirlerinden farklı sebeplerle de olsa, encümendeki şairlerin hemen hepsi Tanzîmat'tan ve onun getirdiklerinden hoşnutsuzluk duymaktadırlar. Hicivleri ile sesini daha kolay duyurabildiği için **Kâzım Paşa** Tanzîmat muhalifi olarak tanınırken(36), diğer şairlerin itirazlarını farkedebilmek için şiirlerinde îmâlar aramak gerekir:

a. Bu şairler, Tanzîmat'ın İslâmî değerleri zayıflattığını ve hattâ, karşısına aldığı düşünürler. Meselâ; **Kâzım Paşa** 'nın **Sadrîâzam (Mütercim) Mehmed Rüşdü Paşa** hakkındaki bir kıt'ası bu bakımdan dikkate şâyandır:

Kendi aklınca sakın eyleyip ahkâm icrâ
Şer'i ibtâl ile nakleyleme kanûna sözü
Dîn-i İslâm'a hakaretle nazar eyleyenin
Rüşdü Paşa gibi âhir kör olur iki gözü (37).

Ziyâ Paşa da

İslâm imiş devlete pâ-bend-i terakkî
Evvel yoğdı, işbu rivayet yeni çıktı (38)

derken aynı muhalefetten sitem eder.

b. Encümen şairleri Tanzîmat'ın Osmanlı'yı batı'ya esir ettiği fikrindedirler.

Ecnebi millete çeşm-i hakaretle nigâh
Nazar-ı kadr-i ekâbirde cinâyet gibidir (39).

Ser-fürû eylemek Efrenc'e, dirâyet gibidir.

.....

Mekteb ü medresede fıkıh u ferâtiz yerine
Okumak şimdi Fransızca, ibâdet gibidir.
Hükm olunur haklı deyû dâvâsında
Pasaportlu bulunan sâhib-i hüccet gibidir.
Hele "pardon" gibi, "boncorno" gibi halt-ı kelâm
Eylemek, hâsılı ibrâz-ı belâgat gibidir (40).

Kâzım

Milliyeti nisyân ederek her işimizde
Efkâr-ı Freng'e tab'iyet yeni çıktı (41).

Ziyâ

Bunların hepsine de sebep **Mustafa Reşid Paşa**'dır:

Zamânenin şu tabîb-i Reşid'ini gör kim,
Revac vermek için kendi kâr ü san'atine
Mizâc-ı nâzik-i devlet karîn-i sıhhat iken,
Düşürdü re'y-i sakîmi frengi illetine (42).

Kâzım

c. Bu şairler, Tanzîmat'ın sebep olduğuna inandıkları, azınlıklara verilen hakların resmîyet kazanması (43), Avrupâî ölçülerin ve ölçütlerin rağbet bulması (44), devlet adamlarında beliren zayıflıklar (45), rüşvet vermek ve almak (46), alafranga merâkı gibi olumsuzlukları eleştirmek konusunda hem-fikirdirler.

ç. Tanzîmat'tan beklediklerini bulamamışlardır. **Kâzım Paşa, Osman Nevres, Şems** gibi şairler güçlü hükümdarın güçlü devlet demek olduğunu düşünürler. Hâlbuki, Tanzîmat, sultanın haklarına tahdit koymuştur. Öyleyse, gücüne ve haklarına set çekilen, devlettir, vatandır, millettir.

Hubb-ı vatandır âyinesi çeşm-i milletin
Tavzih eder bu sûreti âyîne-i vatan (47)

Ne felek yâr, ne ebnâ-yı vatan yâver ona
Çare kimden arasın derdine biçare vatan (48)

Bir vatandaş zuhûr etmedi hayfâ Nevres
Ki murâd üzre ilâc eyleye derd-i vatana (49)

Galib, Kemâl, Ziyâ, Memduh gibi şairler, devletin ve sultanın gerçek gücünün millet olduğuna inanırlar; meşrûti idâre taraftarıdır.

Olup mecrûh, peykân-ı kazâdan tair-i devlet

Demâdem hûn akar çeşmim gibi şebâl-i milletten (50)

Galib'in bu kıt'ası **Kemâl**'e meşhur **Hürriyet Kasidesi**'ni yazdırmıştır. (51):

Durur ahkâm-ı nusret ittihâd-ı kalb-i millette

Çıkar âsâr-ı rahmet ihtilâf-ı re'y-i ümmetten (52)

Medâr-ı a'zamı her devletin âlemde millettir

Değildir devlete vâ-beste ammâ satvet-i millet (53)

Memduh

Ârif Hikmet ise, saltanata düşmandır ve demokratik bir devlet düzeni taraftarıdır. Bu sebeple, Tanzimat'ın getirdiklerinden çok daha fazlasını ümit edip azıyla yetinmek zorunda kaldığı ve elde edilenlerden de memnûn olmadığı için bu düzenlemelere öfkeliydi.

Encümen-i Şuarâ hakkında, bilinen ve söylenmişin dışında birkaç noktaya dikkat çekilebilir:

1. “Encümen-i Şuara” tâbiri bir has isim değildir. Bu sonuca varmamıza sebep olan deliller şunlardır:

a. Encümen'in müdâvimlerinden birçoğu ile tanışmak imkânını bulan **İbnülemin Mahmud Kemâl, Son Asır Türk Şairleri**'nde encümenin adını sık sık küçük harflerle yazar (54).

b. “Sayı sıfatı” ve “herhangi bir” karşılığına olarak kullanıldığında “bir”in arkasına has isim getirilemeyeceği için, “bir encümen-i şuarâ teşkil etmek” (55), “bir encümen-i şuarâ teşkil olunması” (56) gibi söyleyişlerde “encümen-i şuarâ” terkiibini cins isim saymak yanlış olmaz.

c. **İbnülemin**, “encümen-i şuarâ” yerine sık sık “encümen-i edebî”, “meclis-i şuarâ” “encümen-i hikmet”, “encümen-i şiir” gibi tamamlamalar da kullanılır.

ç. Zâten, bir gelenek hâlinde asırlardır yaşayan şair meclislerine “encümen-i şuarâ” adının da verilmesi, bu terkîbin -zanncdildiği gibi- özel bir cemiyetin nâmı olmadığını gösterir.

2. **Hersekli**'nin evi “encümen-i şuarâ”nın tek toplanma yeri değildir. Meyhâneler ve kahvehâneler dışında, bâzı büyük konaklar da bu encümenin şairlerine kapılarını açarlar. Meselâ; **Dâmad Mahmud Celâleddin Paşa konağı**, **Ârif Hikmet**'in evindeki meclislerin devamı için hep âmâdedir. **M. Celâleddin Paşa**'ya “**Âsaf**” mahlâsını **Manastırlı Fâik** vermiştir (57). “Hersekli **Ârif Hikmet** Bey de bazen encümeninde isbat-ı vücut ederdi. Paşa'nın senâkârlarından-
dı” (58). **Hikmet**'in divânında “Dâmad Halil Paşa-zâde Mahmud Paşa'ya Muhabbet-nâme” adlı uzunca bir şiir vardır (59).

Hersekli'nin evi dışında encümen şairlerinin toplandığı yerlerin birkaçından daha önce söz edilmişti.

3. **İbnülemin** encümenden bahsederken,

“Bu encümen Arab'ın Sûk-ı Ukâz'ına âdetâ nazfîre idi” (60) cümlesini sarfeder ki, daha sonraları da bu benzetme tekrarlana gelmiştir (61).

Arap panayır (sûk)larının en meşhûru olan “**Sûku'l-ukâz**”, İslâmiyet öncesinin Mekke'sinde Taif yakınlarında kurulurdu. Yılın büyük bir kısmını su, mer'a, deve ve at yarışları, kan dâvâsı gibi sebeplerle savaşıarak geçiren kabîleler, inançları müsaade etmediği için sulh oldukları dört aylık bir müddet zarfında eğlenir, alışveriş yaparlardı. Bu arada harbin bir başka kisvede, “şiir müsabakası” adı altında devam ettiği görülür, kabîleler bu yolla zafer kazanmağa çalışırlardı. En çok takdir toplayan şiirler Kâbe duvarlarına asılarak

halkın zevkine sunulurdu. Bu, şairi birinci seçilen kabîle için, sosyal olduğu kadar politik bir zafer olarak da tefsir edilirdi.

Encümen-i şuarâ, aynı meşrep, edebî zevk ve fikrî zaviyede birleşen birkaç şairin hoşça vakit geçirmek için buluşmaları ve edebî, siyâsî değerlendirmeler yapmaları dışında mânâlandırılmaz. Meclislerinde bir müsabaka rûhu olsa bile, bunu, şairin bir başkasından üstün olmak isteğiyle değil, kendi eserini beğendirmek gayretiyle tefsir daha doğru olur.

4. Toplanan şairlerin arzusu -zannedildiği gibi- eskiyi devam ettirmek değildir; çünkü, kendilerinden önceki devrin “**inhitat şairleri**” içinde **Sünbül-zâde Vehbi**'nin eserinde “zevk u neşve değil, âdetâ istikrah duyulacak bir çiğlik mevcuttur” (62); **İzzet Molla** “istin-saha yakın bir tarz-ı telâkkî”de eskileri tanzir eder (63); **Sürûri** “çok defa ağza alınmaktan hicab edilecek derecede perde-bîrûnâne ve edeb-şikenâne tâbirât ü ifâdât ile” şiirler yazar (64) **Fâzil-i Enderûnî**'nin şiirleri “hem devrin ahlâkça dūcâr olduğu fesâd ü tefessuhun birer vesikası, hem de o zamanda hüküm süren hissiyyât ü hevesât-ı nefsânîyenin birer tasviri mâhiyyetindedir” (65); **Vâsîf-i Enderûnî** ise, “**Nedim** mektebine rûhen en samîmî -fakat âmiyâneleşmiş- bir muakkib” addedilebilecek eserler bırakmıştır (66). Devri içinde, şiirdeki özel tavrı ile diğerlerinden hemen ayrılan **Şeyh Galib**'de bile “pek parlak bedâialar olduğu gibi, **Nâbi** ve **Nedim** vâdîlerinin tatsız ve revnaksız taklîdinden ibaret birçok nazımlar da mevcuddur” (67).

Encümen şairleri bu neslin hatâlarını tekrarlamak yerine, şiirlerinde artık unutulmağa yüz tutan mistik âleme yeniden girmeyi ve fakat, yaşadıkları devirden de tecrid olmamayı denerler. Böylece, **Leskofçalı Galib** gibi “sebk-i Hindû” ile çağdaş düşünceyi birleştirmeyi deneyenler olur; **Şems**, **Kemâl**, **Ziyâ**, **Fâik** gibi hece vezniyle şiir yazmayı tecrübe edenler çıkar; **Hâlet** gibi, **Şinâsi**'den önce “sâfi Türkçe” şiiri deneyenler olur (68); şiirin gelenekli mazmunlarına ve

motiflerine devrin îcaplarına göre yenilik getirmeyi tecrübe edenler bulunur (69). Şiirlere başlık koymak, Batı'dan manzum tercümeleme yapmak, çağın sosyal meselelerine şuurla temas etmek, edebî tenkidî esere uygulamak gibi yenilikleri de gözardı edilemez.

Encümen şairleri içinde bâzıları eskiden hareketle oluşturdukları ve yeni buldukları şiire öylesine bağlanırlar ki, geçmişin mazmunlarıyla alay bile ederler. Meselâ; **Hâlet Bey, Nâmık Kemâl**'den çok önce klâsik şiirin sembollere ve teşbihlere dayalı dünyasının mücessem hâle getirilince nasıl gayr-i tabii olduğunu farkedip, bunu alay konusu yapar. 1290 (1873) yılında neşretmekte olduğu **Dolab Mecmûası**'nda bir "**İhtar**" yayımlar:

"Hakku'l-insaf düşünelim. Bir san'at göstermek için mânâsı fedâ edilen ve muhâl-ender-muhâl bir hayâli beyân eden eb-yattan ne istifâde olunur?... **Dolab**, mânâsı sanâyi-i lâfzîyye yolunda heder edilen ve mânâ-yı murâda vuzuh delâleti olmayan ve hayâlât ü teşbihât-ı gayr-ı makbûleyi mütezammın olup tasvîri mümkün olan beyitleri resimli ve resimsiz neşreyleyecektir" (70).

Aynı sayıda "**Fâidesiz Bir Zevk-ı Vicdânî**" adlı bir fıkra (s. 109-110) ile fıkrada sözü edilen beyitlere uygun bir karikatür (s. 111) yer alır. Sonraki sayıların da son sahîfeleri benzer karikatürlere ayrılır (71).

Kemâl, Dolab'daki bu karikatürleri gördüğünü ve fazlasıyla etkilediğini sık sık belli eder:

Döndü bir şûh-ı dil-âşûb tarabgâh-ı çemen

Kim, ruhu gül, zülfü sümbül, gazesidir erguvan
teşbihlerinden hâsıl olan tasavvur (Dolab)ın ondördüncü numrosunda gördüğüm çarşamba karısı tasvîrine de rahmet okutuyor" (72).

"Yılan yiyen hükemâ gibi, yılan seven şuarâdan ne vakte kadar Dolab'ın bir nüshasında olan çarşamba karısı yollu bize o güzel saçları ekreh-i mahlûkat olan yılan sûretinde gösterecek?" (73).

Encümen şairlerinin eskiye bağlı olduklarını söylemek,onların bir kısmının niçin klâsik şiiire muhalif olduklarını açıklamakta yetersiz ve mütenâkızdır. Şairler eskiyi değil, eskinin tematik yapısını özler; fakat, bunu yeni ve titiz bir şekilde ifade etmeyi denerler. Klâsik söyleyişin etkisinden kurtulamadıkları hâlde, yine de ona karşı çıkmaya çalışmaları,“nev-zemîn” şiiirler yazma tecrübeleri (74),yeniliğın ilk kıpırdanışlarıdır.

Encümen bir sene kadar devam etmiş ve bu müddet zarfında, yazılan şiiirlerin cemiyet içinde okunma işini **Kemâl**, eserlerin kritiği yolunda meclisin yönlendirilmesi ve yönetilmesi işini de **Galib** üstlenmiştir.

1278 yılında encümen müdüvimleri dağılmağa başlarlar. Önce **Nâilî** şiiirlerin meclisinden kovulur; o da bir kıt'a ile encümeni hicveder (75). Sonra, Safer 1278'de **Leskofçalı Galib**, Trablusgarb Eyâleti Gümrük Emâneti'ne tâyin olunur ki, reissiz kalan meclisin dağılacığı âşikârdır. **Osman Nevres İkinci Ordu Muhasebeciliği**'ne getirilerek Şumnu'ya gönderilir. Yine 1278 yılında Takvim-hâne-i Âmire Nezâreti, Maârif Nâzırlığı'na bağlanunca, nâzır **Lebib Efendi** açıkta kalır. 29 Receb 1278'de **Ziyâ Bey**, Mâbeyn Kitâbeti'nden çıkarılır. **Hakkı'nın** 1270'ten beri devam eden sinir hastalığı, akıl hastalığına dönüşür. 5 Zilhicce 1278'de **Memduh Bey**'in babası **Mustafa Mazlûm Fehmi Paşa** ölür.

Encümenin dağılmasına sebep olan, bu hepsi de aym yıla toplanmış kader oyunları, şiiirlerin tekrar hep bir arada bulunmalarına imkân tanımaz.

O günleri yaşamış bir iki şiiir buluşunca -mâziyi yâd etmek için olsa gerek- nazîreler, müşterek gazeller söylemeğe devam ederlerse de eski şevki ve zevki bulamazlar. Netîcede, **Muallim Nâci** heves ve canlılık getirene kadar geçecek durgun ve sessiz bir devreyi yaşamağa başlarlar.

Ç. ŞAHSİYETİ

1. Din Görüşü

Ârif Hikmet, hayatı boyunca, mizacının emrettiği yaşama biçimiyle iyi bir müslüman olmak arasında bocaladı.

“(…) Hikmet de- emsâli gibi- mebâdî-i şebâbında işrete başlayarak son demlerine kadar idare-i akdahta devam etmiş. (Bekri Mustafa)ya rahmet okutacak, sarhoşlukta (Ârif Hikmet) nâmına mesel darbettirecek derecelerde bintü'l-inebe sarılmış, ümmü'l-habâise mâl ü cânını tevdi etmiş. Ayıldığını gören olmamış” (76).

“Son zamanlarda işreti de büsbütün terk etti. Bir hâl-i salâh kesbeyledi. Dâimâ hakaik-ı dîniyyeden bahs eder, yanında Kur'ân-ı Kerim bulundururdu” (77).

Şiirlerinden birindeki

Fürûg-ı sâgarı âyîne-i âlem-nümâ buldum.

Cihanda kûşe-i meyhâneyi cây-ı safâ buldum (78).

mısralanyle itiraf ettiği bu tutumunu şair,

Harâbat âleminde başka bir feyz-i Hudâ buldum diye savunur. Bu düşünce ve söyleyiş Türk şiiri için yeni olmasa bile, kendisini arayan bir şairi haber verdiği için dikkate değerdir.

Hakikaten, Hikmet, zaman ve zemin farkı düşünmeksizin, iç huzurunu arar. Meyhânelerde, dost meclislerinde, kalabalıkta bulamadığı kalp ve zihin ferahlığını yalnızlıkta bulmayı dener:

“Savmealarda çileye soyunan çilekârlar gibi,
mükerreren âlemden tecerrüd etmiş” (79).

Pekçok tarikate girip çıkar, “erbâb-ı seyr ü sülûk ile düşüp kalkar”. 1283 yılında Karaağaç'taki **Hasib Baba Dergâhı**'ndaki 'âyîn-i cem'lere ve şiir sohbetlerine katılırken kendini bulmuş gibidir. Burada irticâlen söylediği,

Tarîk-ı nâzenîne sâlik olsun
O kim cûyende-i feyz-i Ali'dir.
Nuhüstün harf-i esrâr-ı hakîkat
Cenâb-ı Hacı Bektâş-ı Velî'dir (80)

kıt'ası itikadi bir tercihin verdiği rahatlığı taşır. Şairi, fikren ve rûhen sığınacak bir 'melce' bulmanın rahatlığı da sarmalar:

Dergeh-i feyz-i Ali'dir m e l c e-i sâhib-dilân

.....

Ya veliyyu'l-lah, dahîl-i dergeh-i ihsânınım
Dermendindir senin Hikmet, inâyet kıl aman (81).
Bir nigâh-ı şefkat eyle Hikmet-i bîçâreye
M ü l t e c â-yı müznibînsin yâ Hüseyin bin Ali (82).

1291 yılında bir cezbe ânında söylediği bir kıt'adaki,

Yâ Rab beni bir pîre esîr eyle ki, her dem

Cân ü dilim olsun ona kurbân-ı muhabbet (83)

mısrâları dikkate alınır, Bektâşîlik'in Ârif Hikmet'e doyurucu gelmediği ve bağlanacak bir "pîr" aradığı iddia olunabilir. Şair, ertesi yıl, Kadiriyye tarikatine intisap eder ve "1292'de tarîk-ı Kadiri'ye ibtidâ-yı sülûkümde şünûh eylemiştir" kaydını taşıyan bir de kıt'a yazar:

Varayım bârgeh-i lûtfuna müjgânım edip
Hâkrûb-ı harem-i Hazret-i Abdülkadir
Müsteid kıl beni yâ Rab iki âlemde hemen
Destgîr ola bana himmet-i Abdülkadir (84)

İbnülemin'in verdiği bilgiye göre, Ârif Hikmet, Kadiri'lik'in büyük isimleri arasında **Muhyidîn-i Arabî'yi** en büyük bilir:

"Bu meslek-i muazzezîn eâzımı arasında en ziyâde Hazret-i Muhyiddin Kuddisesırrahu'yu tebcil ederdi. Sûfiyyün içinde hakayık-ı dîniyyeyi, azamet-i Muhammediyyeyi en ziyade hazretin anladığını, kendisi de o mihr-i fazîletten pek çok istifade ettiğini ale'd-devam söyledirdi" (85).

Hikmet'in "Der-vasf-ı Muhyiddîn-i Arabî Kuddise sırrahu" başlıklı bir kıt'ası da vardır:

Rızâ-cûyân-ı aşkın dâdgâhı Şeyh-i Ekber'dir.
Cihâna bir büyük feyz-i ilâhî Şeyh-i Ekber'dir.
Fütûhât ü füsûsun fehm edenler çarh-ı mânânın
Bilirler şimdi sâhib-i mihr ü mâhî Şeyh-i Ekber'dir (86).

Şairin tarikate bağlılığının en iyi şahidi yine **İbnülemin**'dir:

“Mensûb olduğu tarikat-i Kadiriyye usûlünce birkaç defâ kendisiyle zikir etmiştik. (...) Hikmet'i yanardağlar gibi hurûşan, dalgalı denizler gibi cûşan görürdük” (87).

Buna rağmen, Bektaşîlik'ten Kadirîlik'e geçerken Hikmet'in büyük bir değişiklik yaşaması gerekmemiştir; zirâ, Kadirîlik'in Türk topraklarında Eşref-zâde Rûmî ve İsmâil-i Rûmî ile yayılmasından sonra, tarikat, özellikle Rumeli'nde ve İstanbul'daki bâzı tekkelelerinde “Alevî bir neş'eye” bürünmüştür. Mevlevîlik'te de Şîlik temayülü bulunduğu için daha önce söz etmiştik (88). Belki biraz da bu sebeple, Kadiriyye'de kendisini bulmasına rağmen, Ârif Hikmet'e Mevlevî dergâhlarında rastlamak da mümkündür. **İbnülemin** anlatır:

“Bir kerre kendisiyle Topkapı Mevlevî-hânesi'ne gitmiştik. Dedegân bir odada -o gün okunacak- ayîn-i şerîfi meşk ediyorlardı. İçlerinde birkaç mâsum da vardı. Bunların bir ağızdan hazin hazin okudukları nuût bizleri, bâhusus Hikmet'i gaşyetti. Koca âşkın gözleri döndü, rengi uçtu, cezbânâk oldu.

Bu adam, tasavvuf meslek-i âlîsinin en ârif sâliklerinden idi. Herşeyi başka sûrette görür, her sözü, her nağmeyi başka sûrette dinlerdi” (89).

Ayrıca Ârif Hikmet, “Der-vasf-ı Hazret-i Mevlânâ” (90) ve “Der-sitâyiş-i Mesnevî” (91) serlevhalarıyla iki kıt'a da yazar.

Önceleri Sünnî akidelere bağlı olmasına rağmen, sonraları adı Bektaşî kollarıyla beraber anılır olan Bedevîlik'in İstanbul'daki seviz dergâhından Üsküdar Toptaşı'ndakinin şeyhi Abdülhalim Efendi de şairin dostudur. Hikmet sık sık dergâha gelir, meclislere

katılır. 1296 yılında burada “bi’l-bedâhe” söylenmiş bir kıt’ası da vardır (92).

Mest-i sahbâ-yı ezel rind-i melâmî-meşrebim

Sâlik-i aşk-ı ilâhîyim, üveysî-meşrebim (93)

beytinde sözü geçen “melâmî” ve “üveysî” kelimeleri has isim olarak kabûl edilirse, şairin itikadî ilgi sahasının Melâmîlik (94) ve Üvey-siyye’ye kadar uzandığı da söylenebilir.

Kadirîlik’e intisabından sonra da Ârif Hikmet’in farklı tekkelerde, dergâhlarda görünmesi hâlâ bir arayış içinde olduğundan değildir. Onun aradığı “tarîk-ı Hak”tır ve aradığını bulmuştur. Sohbetlerde bile, sözün bu konuya gelmesi, onu heyecanlandırmağa yeter:

“Hikmet hakikaten tarîk-ı Hak kahramanlarından idi.

Din ü devlete âid mebâhiste âdetâ cezbe-nâk olurdu. Esnâ-yı mebâhisede yakamdan tutar, “Kemâl Bey, Müslümanlık şudur, Allahımızın istediği ibadet budur” diye sayha-günân olurdu.

Kendisini bu hâl-i teheyyüde görenler ya mest-i hurûşan yâhud mecnûn-ı ser-gerdan sanırlardı” (95).

Hikmet, tekke ve dergâhlarda artık bağlanacak bir pir aramaz; kendisinininkinden başka şeyhlere bağlanan sâliklerin inançlarına, sohbetlerine, zikirlerine saygıyla şahitlik eder. Şair saygısız sadece tarikatlere değil; farklı dinlere de gösterir; çünkü, onun için önemli olan şuna veya buna inanmak değil, inanmaktır. İbnülemin M. Kemâl, Hikmet’in inançlara olan hürmetine çarpıcı bir misâl verir:

Hikmet’in evinde ortalık işlerine bakan, yetmiş yaşlarında bir Ermeni kadını vardır.

“Bir sabah Hikmet erken kalkmış. Sofanın bir köşesinde Dudu’nun icrâ-yı âyin etmekte olduğunu görmüş. Kadın sıkılmış. Hikmet, “Dudu, sıkılma gel. Allahımıza birlikte tapalım”

Rızâ-cûyân-ı aşkın dâdgâhı Şeyh-i Ekber'dir.
Cihâna bir büyük feyz-i ilâhî Şeyh-i Ekber'dir.
Fütûhât ü füsûsun fehm edenler çarh-ı mânânın
Bilirler şimdi sâhib-i mihr ü mâhı Şeyh-i Ekber'dir (86).

Şairin tarikate bağlılığının en iyi şahidi yine **İbnülemin**'dir:

“Mensûb olduğu tarikat-i Kadiriye usûlünce birkaç defâ kendisiyle zikr etmiştik. (...) Hikmet'i yanardağlar gibi hurûşan, dalgalı denizler gibi cûşan görürdük” (87).

Buna rağmen, Bektaşilik'ten Kadirilik'e geçerken Hikmet'in büyük bir değişiklik yaşaması gerekmemiştir; zîrâ, Kadirilik'in Türk topraklarında **Eşref-zâde Rûmî** ve **İsmâil-i Rûmî** ile yayılmasından sonra, tarikat, özellikle Rumeli'nde ve İstanbul'daki bâzı tekkelelerinde “Alevî bir neş'eye” bürünmüştür. Mevlevîlik'te de Şiilik temayülü bulunduğundan daha önce söz etmiştik (88). Belki biraz da bu sebeple, Kadiriye'de kendisini bulmasına rağmen, Ârif Hikmet'e Mevlevî dergâhlarında rastlamak da mümkündür. **İbnülemin** anlatır:

“Bir kerre kendisiyle Topkapı Mevlevî-hânesi'ne gitmiştik. Dedegân bir odada -o gün okunacak- ayîn-i şerifi meşk ediyorlardı. İçlerinde birkaç mâsum da vardı. Bunların bir ağızdan hazin hazin okudukları nuût bizleri, bâ-husus Hikmet'i gaşyetti. Koca âşıkın gözleri döndü, rengi uçtu, cezbek nâk oldu.

Bu adam, tasavvuf meslek-i âlîsinin err ârif sâliklerinden idi. Herşeyi başka sûrette görür, her sözü, her nağmeyi başka sûrette dinlerdi” (89).

Ayrıca Ârif Hikmet, “Der-vasf-ı Hazret-i Mevlânâ” (90) ve “Der-şâyîş-i Mesnevî” (91) serlevhalarıyla iki kıt'a da yazar.

Önceleri Sünnî akidelere bağlı olmasına rağmen, sonraları adı Bektaşî kollarıyla beraber anılır olan Bedevîlik'in İstanbul'daki sekiz dergâhından Üsküdar Toptaşı'ndakinin şeyhi **Abdülhalim Efendi** de şairin dostudur. Hikmet sık sık dergâha gelir, meclislere

katılır. 1296 yılında burada “bi'l-bedâhe” söylenmiş bir kıt'ası da vardır (92).

Mest-i sahbâ-yı ezel rind-i melâmî-meşrebim

Sâlik-i aşk-ı ilâhîyim, üveysî-meşrebim (93)

beytinde sözü geçen “melâmî” ve “üveysî” kelimeleri has isim olarak kabûl edilirse, şairin itikadî ilgi sahasının Melâmîlik (94) ve Üveysiyye'ye kadar uzandığı da söylenebilir.

Kadirîlik'e intisabından sonra da Ârif Hikmet'in farklı tekkelerde, dergâhlarda görünmesi hâlâ bir arayış içinde olduğundan değildir. Onun aradığı “tarîk-ı Hak”tır ve aradığını bulmuştur. Sohbetlerde bile, sözün bu konuya gelmesi, onu heyecanlandıрмаğa yeter:

“Hikmet hakikaten tarîk-ı Hak kahramanlarından idi.

Dîn ü devlete âid mebâhiste âdetâ cezbe-nâk olurdu. Esnâ-yı mebâhisede yakamdan tutar, “Kemâl Bey, Müslümanlık şudur, Allahımızın istediği ibadet budur” diye sayha-günân olurdu.

Kendisini bu hâl-i teheyyüde görenler ya mest-i hurûşan yâhud mecnûn-ı ser-gerdan sanırlardı” (95).

Hikmet, tekke ve dergâhlarda artık bağlanacak bir pir aramaz; kendisinininkinden başka şeyhlere bağlanan sâliklerin inançlarına, sohbetlerine, zikirlerine saygıyla şahitlik eder. Şair saygısını sadece tarikatlere değil; farklı dinlere de gösterir; çünkü, onun için önemli olan şuna veya buna inanmak değil, inanmaktır. İbnülemin M. Kemâl, Hikmet'in inançlara olan hürmetine çarpıcı bir misâl verir:

Hikmet'in evinde ortalık işlerine bakan, yetmiş yaşlarında bir Ermeni kadını vardır.

“Bir sabah Hikmet erken kalkmış. Sofanın bir köşesinde Dudu'nun icrâ-yı âyin etmekte olduğunu görmüş. Kadın sıkılmış. Hikmet, “Dudu, sıkılma gel. Allahımıza birlikte tapalım”

der ve berâberce ibadet ederler (96). Bu küçük hatıra da şairin dinlere ve inançlara bakışını göstermesi bakımından önemlidir.

2. Siyaset Görüşü

Hersekli Ârif Hikmet, Gülhâne'de hatt-ı hümayûnun okunmasından yirmi bir gün sonra doğmuş; Tanzîmat'ın getirdiği değişme ve yenileşme gayretleri içinde büyümüş; askerî ve hukukî sahada elibeş yıl hizmet verdiği devletin inkırâzını yakından tâkip etmek şanssızlığını yaşamıştır.

Yazıklar kim cihan olmuş firîb-âlûd-ı ârâyış
Ricâlin hâlini hem-şîve-i tavr-ı nisâ buldum.
Sivâd-ı mâsivâ vicdânın etmiş hırsla telvis
Taamkârân-ı mâl ü câhı hem-çün hunfesâ buldum (97).

Şaire göre, Osmanlı Devleti hakikî bir “tanzîmat” hareketi yaşamamıştır; çünkü, bu inkılâplar “düvel-i ecnebiyyenin ilhâh ü ısrânı üzerine” yapılmıştır. Tanzîmat, “ahâlîye merhameten ihsan olunan bâzı müsâadât ü imtiyâzâtı hâvî bir hatt-ı hümayûndan ibarettir”.

Tanzîmat hükümlerinin mükemmelen uygulanamayışının iki sebebi vardır:

a. “(...) efkâr-ı umûmiyye, hürriyet ve musâvâtın kavâid-i medeniyyesini anlayabilecek kadar henüz intişâr-ı maârifle terbiyye-pe-zîr-i hüsn-i muvâsat” değildir.

Nut(u) ktur sermâye-bahş-ı eşrefiyyet âdeme
Bais-i ihlâl-i şan-ı feyz-i insandır sükût

.....
Hak ve bâtil şîve-i tedkik ile mâlûm olur
Kim demiş îcâb-ı hâl-i akl ü irfandır sükût

.....
Hep sükûnettir sebep bu âlemin berbâdına
Bâis aceb ve gurûr-ı ehl-i tuğyandır sükût (98)
Bulur nizâmı cihan Hakk'a mâil olsa eğer
Kibâr-ı devlete ihlâs u i'timâdı kadar (99)

Olmayan devr-i tekalib-i zamâna vâkıf
Zanneder köhne cihan kabil-i tecdid olmaz (100)

Üstelik, batı medeniyeti konusundaki eğitimsizlik sebebiyle “mülkümüzde medeniyetin tersi tarafından kötü bir serbestlik zuhûra geldi”; “Frenklige mahsus bir takım rüsûm u âdâta i'tibar” edildi. Sonuç olarak da, “zâhiren Avrupa'daki ulûm u fûnûnu te'sîs ü tahsîl ile vatanperverâne bir şîve-i tecerrüd ü terakkîye tergib ve mânen kâfirâne şenâ-i Nasrâniyyet'i tervic ile İslâmiyyet'i tahrîbe kalkışanlar tekessür ü tahakküme başladı”.

b. “Tanzîmât'a riâyet bir mecbûriyyet-i siyâsiyye ile mukayyed ü müeyyed olmadığından, bu bâbda sudûr eden hatt-ı hümâyûnu me'mûrîn-i devletin uhde-i insâf ü dirâyetlerine tevdi kılınmış bir **tenbih-nâme** demektir”. Oysa, devlet erkânının ve memurların insâfa, dirâyete niyetleri yoktur.

Rüşvet vermekte ve yemektedirler:

Kâr etmiyor sadâkat ü iffet zamânede
Sermâye-i husûl-i ricâ irtikâb imiş.

.....

Hikmet, mizâc-ı hey'et-i devletten anladım
Dil-hastegân-ı ye'se şifâ irtikâb imiş (101)

Mevki ve para peşindedirler:

Doyulmaz emtia-i nev-zuhûr-ı ikbâle
Revâc-ı bender-i câh olsa ger kesâdı kadar (102)

İntisap ve ilticâ, yükselme yollarıdır:

Edânîye temelluk âriyet bir ömr için değmez
Bu sûretle taayyüş fikrini pek nâbecâ buldum (103)

Hikmet, nizâm-ı âlem-i kevn ü fesâdı hep
İhlâl eden müdâhenedir, irtikâbdır (104)

Bîhûdedir kemâl ü dirâyet zamânede
Bâb-ı kibâr-ı as(ı)rdâ hüner intisâbdır (105)

Kibâra ehl-i emel intisâbsız yaşamaz (106)

Yükselmek için faziletli kişilerin üstüne basarlar:

Nedir cürm-i fazilet kim anın erbâbını yâ Rab
Periştan-hâl ü mahzûn ü hakîr ü bî-nevâ buldum(107)
Revâ mudır ki terakkîde ehl-ı razl ü kemâl
Cihânın olmaya cühhâl-ı bed-nihâdı kadar (108)
Derd-i erbâb-ı câha arz-ı hâcât etmenin **Hikmet**
Dehân-ı ejdehâya ilticâdan farkı var yoktur (109)

Oysa ki, “efrâdının efkârı menâfi-i husûsiyye-i şahsiyyeye münhasır olan bir millet, âlem-i medenîde kadr ü menzilet bulamaz”.

Devlet, idaresi böyle kişilerin elinde olduğu için tâkatsız düşmektedir:

Şikeste-tâkat olur cism-i tevsen-i deviet
Zimâm-ı dest-i eşirrâya inkıyâdı kadar (110)

Bu sebeple, yönetim bozulunca devletin gücü zayıflamakta, güçsüz devlet teb’asını ezmektedir. Dolayısıyla, saltanat idaresinde adaletin yerini istibdat almıştır:

Eder bây ü gedâ âsâr-ı istibdaddan feryad
Tahakkümle ser-i efrâda bir hengâme düşmüştür
Anılmaz oldu icâbât-ı hürriyyet mehâkimde
Esâret hükmünü icrâ meğer hükkâme düşmüştür (111)

Hakîkaten, istibdat hükümlerini yerine getirme işi, hâkimlere ve bir hâkim olarak Ârif Hikmet’e düşer:

“Asrımızda vekayi-i âdiyyeden olduğu üzre, bâzı erbâb-ı kalem, âsâr-ı muzırra(!) neşriyle itham ve (sâî bi’l-fesad) nâmiyle mahkemeye i’zâm olunuyor. (Usûl dâiresinde) ba’de’l-muhâkeme nefiylerine karar verilir.

Keyfiyyet Mahkeme-i Temyiz Cezâ Dâiresi’nde tedkik olunduğu sırada Hikmet, muvakkaten o mahkemede bulunduğundan karar-ı vâkı’a itiraz eder, der ki: “Bir katili mahkûm etmek için evvel-be-evvel alet-i katli görmek lâzım geldiği gibi, nefiyine hükmedilen adamın da âlet-i fesâdını görmek icâb eder. (Âsâr-ı muzırra) ne imiş, ortaya konsun görelim. Yegân yegân tedkik edelim. Sâhibinin saf bi’l-fesad

olduğuna kanâat-i vicdâniyye hâsıl edelim. Ondan sonra bir hüküm verelim. Ammâ efendim,böyle körkörüne hükmolmaz. Ahkemü'l-hâkimîn bizden sorar.”

Âzâ-yı mahkeme, erbâb-ı nâmustan oldukları hâlde, başlarının üstünde kafasını sallayan ejder-i istibdâdın korkusuyla kelâm-ı Hikmet'i işitmemiş gibi davranırlar.

Hikmet o sözleri kendine mahsus talâkat ü metânet ile tekrar edince huzzârdan biri “Canım Hikmet Bey, âsâr-ı muzırza denilen varakpâreler tedkik edilip de muzır olmadığı tebeyyün etse,bu hakikati kim üzerine alacak, acabâ o yiğit nerede?” der. Hikmet de zamâna, ehl-i zamâna lânet-hân olarak mahkmeden çıkar.

Bu vak'adan birkaç gün sonra kendisiyle görüştük. Mâcerâyı bize anlatırken hurûşân oldu. Mutâdi vechiyle yakamıza sarılarak birâderle beni odanın bir köşesine sürükledi. Hiddetini teskin edemedi. Bülend-âvâzla: “Be adamlar, batıyoruz, bitiyoruz. Hakkı muhafaza etmeyen bir memleket halkına hakk-ı gazab eder. Biz mağzûbuz, merdûduz. Bu zulm-i yezîdâneye niçin râzı oluyoruz? Zâlimlerin niçin kafalarını ezmiyoruz? Haydi onları kahredelim. Biz de kahrolalım” diyerek bizi evin alt katına indirdi, yine yukarıya çıkardı. Teessürâtın sükûnundan sonra, sedd-i İskender gibi karşımıza çıkan acz ü hurmânı takdîr ü takrir ederek:

“Darabetü aleyhim....” âyet-i celîlesi bizim hakkımızda vâridir. Topumuzun ..... canına olsun,elimizden bir iş gelmiyor. Kamımız kurumuş, meyyit-i müteharrik haline gelmişiz, berbad olmuşuz. Bâri zâlimleri dilimizle taşlayalım, haşlayalım” dedi, kemâl-i dehşetle büzâk-efşân-ı şütûm oldu; ammâ, neler söylemedi... ” (112)

Ârif Hikmet, zâlimleri dille ve kalemlle taşlamada o kadar ileri gider ki, âdetâ, halkı rejîme karşı kıskırtmağa başlar:

Şehân-ı gurfe-nişînân serîr-i saltanatın
Sürer sefâsını âsâr-ı adl ü dâdi kadar (113)

Oysa, hükümdar devleti adaletle yönetmemektedir. Mâdemki, Tanzîmat ilân olunmuştur, o hâlde onun hükümlerine de uyulmalıdır. Tanzîmât'ın mânâsı "hürriyyet ve müsâvât üzere kavânin ü nizâmâtın cereyân etmesi ve hürriyyet ü müsâvâtın fezleke-i müeddâsı, nazar-ı adâlette pâdişahların efraddan fark u temyiz olunmamasıdır". Pâdişah kanun önünde teb'asıyla eşit ise, kötü idâresi yüzünden îkaz edilebilmelidir:

Çek elim râhatsa maksad hük-m-i istibdaddan
Hep onun zımnındadır bu âlemin gavgâları (114)

Hattâ, "hürriyyet-i siyâsiyye, ahâlînin hükûmetçe umûr ü idâreye hakk-ı müdâhalesi olup iştirakte serbest bulunması" ise, milletin bu yönetime mâni olması da mümkündür.

Yaşar gider mi sanırsın bu tarz ile âlem
Cihân-ı kevn ü fesad inkılâbsız yaşamaz (115)

beyti fehvâsınca idâre tarzı değiştirilebilir:

Gelmiş cihâna vaz'-ı vakurânededen kelâl
Bir m e c l i s olsa millete, ammâ kibarsız (116)

Bir "millet meclisi" açılmalı; ama, bu meclise devlet ricâlinden kim-seler (kibar) alınmamalıdır. Bu beyte dikkat edilirse, meşrûti idâre-den çok, cumhûriyetten söz ediliyor gibidir.

Bir mülke var ki, şâh ü vezîri bulunmaya (117)
mısrâ da saltanatın kaldırılmasına dâir bir fikrin ifadesi olabilir; fakat, Ârif Hikmet, "lem'a"lardan birisinde "usûl-i meşrûtiyet ü meş-veret üzere bir hükûmet-i meşrûta te'sis edilince ol vakit irâdât-ı key-fiyeye ortadan kaldırılır, hukuk-ı insâniyye taht-ı te'mîne alınır" der-ken, meşrûti bir idâreyi düşündüğünü açıkça belli eder.

Hersekli Ârif Hikmet'in manzum ve mensur eserleri, devrinde ihtilâl ve anarşi kaynağı kabul edilen fikirlerle doludur. Eserlerindeki muhtevâ ve bu muhtevânın herkesin anlayamayacağı kadar yeni olması sebebiyle edîbin eserlerini pek az kimseye gösterdiğini **İb-nülemin** yazar:

“Herbiri pek büyük bir tedkikin, pek büyük bir irfân ü faziletin mahsûlü olan asâr-ı güzînini kimseye göstermezdi. Hâlbuki ne vakit ziyâretine gitsek kitablarını çıkarır, kırk elli sahîfesini bana okuturdu. Bizden her sûrette emîn idi. Bizi mahrem-i esrar ittihaz etmişti.

Bir gün eserlerini halktan gizlemesinin sebebini sordum. Dedi ki “Halkın bir kısmı câsustur, ...tur. Eserlerimi görürlerse gammazlık ederler, fitne çıkarırlar..... yerler. Beyhûde yere başıma iş açarlar. Allah belalarını versin.

Halkın bir kısmı en’amdan azal bir takım zavallılardır. Bunlar acz ü cehillerini uñutarak yazılarını görmek, okumak istiyorlar. Bâzen maa’l-mecbûriyye gösteriyorum. Birinci satırında hezeyâna başlıyorlar, ikinci satırında içine .... şıyorlar. Ammâ efendim, edebsizlik ediyorlar” (118).

Fransızca bilen şairin bu düşünceleri sahiplenmesinde yol göstericisi kim olmuştur, belli değil; ama, tek bilinen, rejim aleyhtarlığına **Nâmık Kemâl** ve **Yeni Osmanlılar**’dan önce başlayıp, daha sonraları da onlarla fikir beraberliği içinde görüldüğüdür (119).

3. Edebiyat Görüşü

Hikmet’in mensur eserlerinde işlediği konular hakkında kesin hükümlere varılamamasının en büyük sebebi, bu eserlerin tamamlanmış târihlerinin belli olmamasından doğan tereddütlerdir. **Levâmi’ü’l-efkâr**’daki edebî makaleler için de aynı tereddütler söz konusudur. Meselâ; bu makalelerde “**ilm-i edeb**” yerine ısrarla “**edebiyat**” kelimesinin kullanılması karşısında, Hikmet’in yeni bir kelime bulduğundan mı, yoksa yeniye uyum sağladığından mı söz edilmeli, sorusuna verilecek cevap, dolayısıyla, bu yoldan varılacak hüküm mübhemdir. Fakat, sorunun cevabı her ne olursa olsun, önemli olan, Ârif Hikmet’in devrinin çok tartışmalı bir kavram kargaşası içinde bugün de kabûl gören alternatifini tercih edecek bilgi ve şuura sahip olusudur.

Hikmet, özellikle şiir konusunda çok yeni ve tutarlı fikirlere sahiptir:

a. Şiir için “vezn ü kafiye şart değildir”. Dolayısıyla, şiir mensur da olabilir; ama, bunun için “edebiyâtın bir kısm-ı küllîsini ihlâl” etmek gerekir.

b. Şiir, nazm’ın fevkindedir. Bu sebepten ‘şair’ ile ‘nâzım’ı da birbirine karıştırmamak gerekir. “Vezni ü kafiye derecesinde kalan mübtedîlere nâzım ve edebiyâta mütâlâât-ı amîka ile hüsn-i selîkaya mâlik olan müntehîlere şâir” denmelidir.

c. “Şi’rin mâhiyyet-i mutlaka tahayyülâttan ibâret”tir. Eskiler sadece “mevzûn ve mukaffâ olan kelâma” ‘şiir’ derlerdi. Hâlbuki, “mevzûn ü mukaffâ vü muhayyel kelâmdan ibâret”se bu adı almalıdır. “Şiir ma’kulât ü mâneviyyâttan ma’dûd bir hayâldir”.

ç. Şiir sadece estetik sebeplerle yazılır. “Umûr-ı maddiyye vü siyâsiyye ve mesâlih-i düveliyyeye kat’â taallük eder ciheti yoktur”.

d. Şiir ve umûmî olarak edebiyatta yapılacak “tanzîmât ü tashîhâtı kavâid-i milliyenin hâricine çıkarmamak” gereklidir; zîrâ, “milliyet, âdet ü i’tikad ü lisânın ihtisâs u imtiyâzından ibâret olmağla (...) taklid tarafına gidilecek olursa, neş’e-i milliyeye halel gelir”.

Sadece edebiyat teorisinden hareketle bile, Hikmet hakkında verilen “eskinin devamı ve taklitçisi” hükmünün yanlışlığın isbatlamak mümkündür. **İbnülemin**’in tesbitine göre,

“Edebiyyâtımızı en iyi bilen o idi. Edebiyyâta dâir serdetiği mülâhazât, hakîkten ders-i edebî idi. (...) Tâlim-i edebiyat nokta-i nazarından millî bir edîb idi” (120).

Bu hükmün mübalâğadan hoşlanmayan ve devrin ediplerinin hemen hepsini tanıyan bir kalem tarafından verilmesi, Hikmet’in edebiyat teorisi hakkındaki tereddütleri bir nebze azaltabilir.

Ârif Hikmet'in edebiyat hakkındaki fikirleri ele alınırken, O'nun edebî kişiliğini etkileyen âmillerden söz etmemek bir eksikliklidir.

Hikmet, belli bir şahıstan önce, sınırlı bir devirden, XVII. asırdan etkilenmiştir. XVII. asır, klâsik Türk şiirinde altın çağın sonudur ve **Şeyh Galib**'e kadar bir daha bu büyüklükte şahsiyetler yetiştiren bir devir yaşanmayacaktır.

Hikmet, asrın **Neşâtî**, **Vecdî**, **Güftî**, **Nâbî** gibi şairlerine nazîreler söylerken, aradan geçen birbuçuk asrı hiç yaşanmamış kabûl ederek, onların devamı olan bir şair nesli kurmağa çalışır.

XVII. asrın şairleri içinde Hikmet üzerinde en müessir olan şair **Nâîli-i Kadîm**'dir. Divânındaki gazellerden -tesbit edebildiğimiz kadarıyla- yirmi dokuzu **Nâîlî**'ye nazîre olan Hikmet, bu şiirlerden sadece birinde şairin adından bahseder.

Hikmet, **Müstecâbî-zâde İsmet**'e yazdığı 29 Mayıs 1316 târih ve "Müsellemü'l-fazâil Efendim" hitaplı mektubunda **Nâîlî**'yi üstad seçmesini kendisine **Leskofçalı Galib**'in tavsiye ettiğini söyler:

"Şuarâ-yı muâsırınımızden Leskofçalı İsmâil Paşa-zâde müteväffâ Galib Beyefendi ki, gerek ben ve gerek (diğerleri) kendisinden telemmüz ederek nev-heveslik zamânımızda her ikimizin üstâdı idi. Üstad-ı müşârünileyh cevdet-i karîha, cevdet-i mahfûzat ile hâsıl olabileceğinden ve Nâîli ciyâdet-i lâfz ü mânâ i'tibârıyla pek mümtaz bir sühanver olduğundan onun mesleğine taklîdi tavsiye buyururlardı. Bu tavsiye benim meşrebime tevâfuk eyleyerek tabîatımı taaşuk edercesine eser-i güzîn-i Nâîlî'ye sevk etmeğe çalıştım ve ekser gazellerine nazîreler söyledim" (121).

Yine XVII. asrın meşhur şahsiyetlerinden **Fehîm**'i de sıkça tanzîr eden Hikmet, şairin adını anmadan on altı şiirine nazîre söyler. Bir sonraki asırdan da **Nedim**, **Sâmî**, **Pertev** gibi şairlere yazılmış iki

üç nazîresi vardır ki, bunlar etkilenme emaresinden çok, benzetme gayretleri taşırırlar. XVII. asır öncesinde yetişen büyük şairlerden etkilenerek söylenmiş nazîreler yoktur; fakat, onların kullandıkları motiflerin, mazmunların, tabloların, nüktelerin tesiri altında söylenen şüirler vardır. meselâ; Hikmet'in

Gördükçe yâri girye zarûrîdir âşıka

Mihr-i münire baksa olur eşkbâr göz (122)

müfredi, **Bâkî**'nin "**Kanûnî Mersiyyesi**"ndeki

Hurşide baksa gözleri halkın dolagelir

Zîra görünce hâtıra ol meh-lika gelir (123)

beyti ile vezin ve muhtevâ birliği içindedir. Yâhut Hikmet'in

Tâbiş-i hüsnünle dağ-ı sine rüşendir bu şeb

Dûdmân-ı şu'le-i can süzişefkendir bu şeb (124)

matla'lı gazeli, **Fuzûlî**'nin.

Yine ol mâh benim aldı kararım bu gece

Çıkacaktır feleğe nâle-i zârım bu gece (125)

mısrâlarıyla başlayan gazeline -vezni dışında- hiçbir şekli yakınlık taşımadığı için 'nazîre' değildir; ama, muhtevâ benzerliği Hikmet'in **Fuzûlî**'den etkilendiğini açıkça göstermektedir. Benzer misâlleri çoğaltmak mümkündür.

Gençliğinde Hikmet'e Farsça, **Sâdî**'nin **Gülistân**'ı, **Hâfız**, **Örfî** ve **Vassaf** dîvanları okutulmuş öğretilmiştir. Daha sonraları da Hikmet, İran şüiriyle olan bağımlı koparmamış ve **Hakanî**, **Kaâni**, **Örfî** gibi Acem şairlerini örnek yahut mıkyaş olarak almıştır.

Müfid ü muhtasardır her kelâm-ı hikmet-âmîzim

N'ola reşk etseler eş'ârımı **Örfî** ve **Hakânî** (126)

Nesic-i tab'uma benzer mi Hikmet, nazm-ı **Kaâni**

Çıkar mı böyle kâlâ-yı sühan İran zemîninden? (127)

Kendi devrinden Hikmet'i en fazla etkileyen şahsiyet ise, hiç şüphesiz **Leskofçalı Galib**'dir. Biri hariç, **Galib**'in adı anılmayan yirmi yedi nazîresinde Hikmet, üslûp ve muhtevâsı ile onu taklit eder. Hikmet'in **Galib** gibi sadece otuz dokuz yıl yaşayan (1245-1284) bir şairi, üstelik hiçbir şaire söylemediği kadar çok gazelle tanzir et-

mesi, ona verdiği değeri açıkça gösterir.

Müstefid-i feyziyim Hikmet, Cenâb-ı **Galib**'in

Nazm-ı pâki vird-i cânımdır, hayâl-i kalb ile (128)

gibi beyitleriyle Galib'den istifade ettiğini itiraftan çekinmeyen Hikmet, pekçok şiirinde ondan aldığı hayâlleri ve terkipleri kullanır.

Filhakika, Hersekli'nin gazellerinde, üstâd olarak seçtiği şairlerin tesiri dışında, kendi yaradılışından gelen büyük bir şairiyetin varlığını da kuvvetle hissetmek mümkündür.

"Hikmet bey'in eş'ârı tedkik olunsa, içinde Nâilî'nin de takdir ve taklid edebileceği âsâr-ı bedîaya tesadüf olunur" (129).

Ârif Hikmet, şahsiyeti ile insanları kolayca etkisi altına alır. Çok güzel konuşur, hafızası fevkalâde kuvvetlidir, yeni tanıştığı kişilerde kolayca hürmet hissi uyandırır. Edebiyat sahasında ise, **Veyis Paşa-zâde Zeynelâbidin Reşid**'in ifadesiyle,

"İslâmiyet mesağ göstermiş olsaydı, edebiyât-ı Osmâniyye için Hikmet'in tasviri -efrâdmî câmi, ağyârini mâni- bir heykel-i kemâlâtla memlû bir deryâ-yı gayr-ı müteneccistir" (130).

Hakikaten Hikmet, devrinin edipleri için bir 'heykel-i mübeccel'dir. Hattâ, daha yirmi iki yaşında iken edebiyattaki kudreti ile meşhur edipleri evinde toplayabilmiştir:

"Encümenin fazîlet-hâne-i Hikmet'te te'sisi, müşârüni-leyhin o devirde bile ser-kafîle-i bülega olduğuna bürhan-ı belîğdir" (131).

Hikmet, çok güzel şiir okur ve bu yolla, kendisini dinleyen dostlarını etkiler:

"Geçenlerde **Sâmih Rif'at Bey** diyor idi ki:

-Hersekli Arif Hikmet Bey şiirlerini okurken raks ederdi.

(...) Ârif Hikmet Bey'de hakikaten bir maharet-i inşâdiyye

vardı. Merhum durup dururken çileden çıkan erbâb-ı dilden olduğu için esnâ-yı musâhabette birden bire bir güreleme peydâ olur, ondan sonra mısralar birbiri ardında çözümlüp âdetâ dökülerek:

-Güm! Güm! ederdi” (132).

Hersekli'nin güzel şiir okuyuşunda, okuduğunu iyi anlamasının büyük rolü vardır:

“Muâsırın içinde fâzıl müşârünileyhten güzel şiir okuyan, anlayan yoktu. Şiiri bizim gibi sathî anlamazdı. Gavâmızına, şâirin batnına gizlenmiş olan dakayıkma varırdı. Kailinin de belki idrak edemediği, varamadığı nükteleri -okunur okunmaz- hallederdi” (133).

Bu üstünlüğü de ona, diğer şairlerin hayranlığını kazandırır.

Sohbetlerinde karışık ve zor konuları basit ve anlaşılır hâle koyarak dinleyenlerin takdirini toplar, ki bu özelliğini nesri için de söylemek mümkündür:

“Nesirde de ibrâz ettiği kudret, bir tarz-ı müstahsin ibdâ eylediğine zevk-ı selim erbâbını iknâ eder. Zîrâ her türlü mesâil-i mu'zile, her türlü mebâhis-i gamıza onun kaleminden çıkınca kesb-i vuzûh eyler” (134).

“(…) çâr kitâbının müsevvidâtı nazar-ı tedkika alınsa -dakayık-ı tasavvufiyye, hakayık-ı hikemiyye vü siyâsiyyeye cilvegâh olan, binâberîn tahrîr ü te'lifi kemâl-i iktidar ile berâber tedkikat-ı amîkaya, tetebbuât-ı dûradûra mütevakkıf bulunan- o âsâr-ı âliyyenin sür'at-i kâmfle ve kemâl-i sühûlet ü selâset ile vücûda getirilmiş olduğu görülür” (135).

Hikmet'in şairlikteki muvaffakiyeti ile başka şairleri etkileyip etkilemediğini söylemek ise, daha zordur. Gerçi kimleri, ne kadar etkilediğini ortaya çıkarmakta nazirelerden bir parça faydalanmak mümkünse de, bu yoldan her zaman sıhhatli mâlûmât elde edilemez. Nazîrecilik, önceleri, en güzel gazellere imrenip, benzerini ve-

ya daha üstününü oluşturma isteğinden doğmuştur; ama, zaman zaman, ihtiram, iltifat, intisap ve teşvik etme gibi sebeplerle söylenmiş nazîrelere de rastlanması, böyle şiirlerde tanzîr edilen şairin tesirinin bulunduğu yolunda kat'î bir hükme varmayı zorlaştırır. Ayrıca, tanzîr edilen şairin adının anılmadığı gazellerin bir başkasına nazîre olma ihtimâline de sarf-ı nazar edilemez. Bu mübhemiyete rağmen, Ârif Hikmet'ten etkilendiği kesinlikle söylenebilecek ilk şair **Nâmık Kemâl**'dir.

Kemâl üzerinde hakikaten müessir olan ilk isim **Leskofçalı Galib**'dir; fakat, **Kemâl** üzerindeki bu tesiri fazla abartmamak gerekir. **Kemâl** Sofya'nın mahallî şairlerinden sonra ilk kudretli şair olarak **Galib**'i görmüş; onun maiyetinde çalışmış; evde, işte, gece gündüz hep onunla yanyana yaşamıştır (136). Bu yolla beliren **Galib** tesiri, daha çok, edebî zevk ve şiir nazariyatı üzerinedir. **Hâlbuki Hikmet Kemâl**'e teknikten ziyade fikrî muhtevayı ve şair hassasiyetini kazandırır.

“Fihakîka, Leskofçalı'dan sonra **Nâmık Kemâl** üzerinde müessir olan en mühim şahsiyet, Hersekli **Ârif Hikmet**'tir. **Kemâl**'ın divânındaki gazellerden birçoğu, bu muktedir şaire nazîre olarak vücûda getirilmiştir” (137).

Ayrıca **İbnülemin** de bu hoca-tilmiz münasebetini teyid eder:

“**Nâmık Kemâl** Bey merhûmun **Hikmet** Bey'i makam-ı üstâziyyette tutarak ona göre tevkîratta bulunduğunu o zamâna yetişenler bilir” (138).

Rızâ Nur, bu cümlelere itiraz ederek,

“(…) Hersekli **Hikmet**'in **Kemâl**'e üstâd olduğu iddiası tahmin ile söylenen rivâyet makulesi şeylerdendir. **Kemâl** onu sevmiş, hakkında hürmet beslemiştir. Çünkü **Hikmet** doğru adamdı. İnsan birine hürmet ederse o onun üstâdı mı olması lâzımdır...”

diye sorarken ilmî bir objektiflikten değil, duygularından hareket eder (139).

Ârif Hikmet'in encümen-i şuarâ şairlerinin hemen hepsi ile -genellikle de karşılıklı- etkileşiminden bahsedilebilir. Bazen de etkilermeler bir silsile oluşturur ve dolayısıyla kimin kimden etkilendiği belli olmaz. Meselâ; **Neşâti'nin**

Ruhsârın üzre zülfün pür pîç ü tâb göster

Çün hâle her hamında bir mâhtâb göster (140)

matla'lı gazeli ile **Vecdî'nin**

La'lin tebessüm ile pür âb ü tâb göster

Yâkut-ı surh içinde dür-i hûşâb göster (141)

ve **Nâîl-i Kadîm'in**

Sâkî fûrug-ı meyden rûyünde tâb göster

Germiyet-i hayâdan hurşide âb göster (142)

matla'lı gazellerinin oluşturduğu zincir encümene kadar ulaşır. **Ârif Hikmet,**

Tertîb-i ays ü nûşa sâkî şitâb göster

Mahmûr-ı câm-ı aşkı, sahbâ-yı nâb göster (143)

Nâmık Kemâl,

Rûyünde la'-i nâbın pür âb ü tâb göster

Bezm-i behîşt-i hüsne câm-ı şarâb göster (144)

Sâlih Fâik,

Peymânen üzre yer yer sâkî habâb göster

Kevn ü mekânı yekser nakş-ı berâb göster (145)

ve **Ziyâ Paşa,**

Çeşm-i nigâra bağrın pür sûz ü tâb göster

Şâhîn-i nâz alıhsın lahn-i kebâb göster (146)

matla'lı gazellerini yazarlar.

Şeyh Vasfî,

“Zâde-i tab'-ı pâk-i Cenâb-ı Hikmet eski hâtıraları tezkâra vesîle olduğu gibi, tab'-ı dervîşâneme de küşâyîş verdiğiinden bu zeminde bir gazel de ben söyledim. Bu bir arzûy-ı dil-

dir, hod-nâ-şinaslık sayılmaz zannederim”
kaydıyle

Tîr-i nigâh-ı yâre aç sîne, tâb göster

Ağyâre karşı gönlün âlî-cenâb göster (147)

ve **M.Âsaf (Mahmud Celâleddin Paşa)**

Vechin bu mübtelâya ey mihr tâb göster

Yüz verme hiç rakıbe hışm u itâb göster (148)

matla’lı gazellerini Hersekli’ye nazîre olarak söylediler.

Neşâtî, Vecdî ve Nâilî’den hangisinin diğerini tanzir ettiğini tesbit imkânsızdır. Aynı şekilde, **Hikmet, Nâmık, Fâik** ve **Ziyâ**’dan da kimin kime nazîre söylediği belli değildir. Dolayısıyla, bir etkilenmeden söz etmek için gerekli ipuçları elde edilemez. Buna rağmen, diğer gazeller için rastlanamamışken, Hikmet’in şiirine söylenmiş iki nazîre birden olması, etkileycilik emaresidir.

Encümen-i şuarâdan, özellikle **Hâlet, Lebib, Fâik** gibi şairler tarafından tanzir edilen Hikmet, encümen dışından da **Senih, Fatih, Edhem** ve **Avnî** ile benzer şiirler oluşturmuştur, kimin kime nazîre söylediği yine belirsizdir (149).

Etkilendiklerine ve etkilediklerine bakarak Hikmet’i bir taklit zincirinin halkası şeklinde görmek yanlıştır. **Hâlet, Kemâl, Galib** gibi birkaç encümen-i şuarâ mensubunu ‘klâsik’ sayılan diğer şairlerden ayıran en önemli özellik, fanatik ve kemikleşmiş olmamalarıdır. Encümen şairleri içinde en tanınmışları olan **N. Kemâl’in Şinâsî**’nin “**Münâcât**”ını görüp mecrâ değiştirmesi hadisesi bu esnekliğe iyi bir örnektir; ama, **Kemâl’in “Vâveylâ”, “Hilâl-i Osmânî”** gibi birkaç şiiri dışımda eskiden kopmayarak da aynı esnekliğini koruduğunu unutmamak gerekir. Benzer bir fikir esnekliğinden Hikmet için de bahsedilebilir. Tıbbi Kemâl gibi, Hikmet de Şinâsî ile dosttur.

“Biz Hersekli Ârif Hikmet Beyefendi gibi fazâil-i zâtîyyesini maârif-i müktesibesıyla tezyin eylemiş ve meşreb-i lâubâlîsi zamânının sigar u kibârını bile ser-fürûya mecbur eylemiş

bir zatı, o meclis-i edebde (Şinâsî'nin dost sohbetleri kasediliyor. MKÖ) muhafaza-i mekânet ve ifâ-yı hürmetle mukayyed görmüş idik. Hâlbuki Şinâsî lâubâliyâne söz söyleyen zevâtın hoşlamır idi. Bâ-husus Ârif Hikmet Beyefendi hakkında mütehattimü'l-ifâ bir hiss-i hürmet besler idi" (150).

Bu satırlardan anlaşıldığı kadarıyla çıkarılacak iki sonuç vardır ki, ilki, **Şinâsî**'nin kendisinden onbeş yaş küçük olan Hikmet'e saygı göstermesi; ikincisi de Hikmet'in hem eski kalıpların muhafazasından yana olan şairlerle, hem de yenilik peşinde koşanlarla birlikte olması ve bir orta yol aramasıdır.

Bazılarının zannettiği gibi, Ârif Hikmet yenilik düşmanı bir şair değildir. Onun muhalefeti Frenk taklitçiliğine, '**millî neş'e**'nin yok edilmesine ve köksüz bir edebiyat fidanının tutturulması gayretlerindedir.

Hikmet "Slavça tekellüm ve kitâbet eder ve Fransızca'ya âşinâ"dır. Tıbkı siyâsî fikirlerindeki şaşırtıcı yenilikler gibi, Hikmet'in edebiyat endişesinde de Fransa'nın etkilerini görmek mümkündür. Ârif Hikmet batının kalıpları içinde klâsik zihniyetin şiirini yazmak yerine, klâsik yollardan yepyeni bir muhtevayı işlemeyi tercih eder. Bu, ferdî sevginin yanında ictimâî tercihlerin, haksızlıklara itirazın işlendiği sosyal-hattâ siyâsî- bir muhtevadır ki, sonraları **Ziyâ Paşa**, **N. Kemâl**, **Deli Hikmet** gibi kendi şairlerini yetiştirecektir. Hikmet hem bu yolu açar, hem verilen mahsulleri 'şiir' olarak kabûl etmeyip 'nazım' sayar.

Şairin şiire getirdiği bu muhteva değişikliğinde biraz da eğitiminin payı olsa gerek. Hikmet Hersek'te, Bosna'da ve İstanbul'da özel hocalardan 'sarf u nahv', 'meânî' ve 'beyan' yanında uzunca bir zaman mantık dersleri de alır. Belki biraz da o yıllarda şekillenen mantıklı şahsiyeti sebebiyle, Hikmet'in şiirinde aklın sınırlarını çokça

zorlayan orijinal imajlara ve yeni söyleyişlere pek rastlanmaz. Kendisinden önce kurulmuş imajları ve söyleyişleri tekrar etmek; ama, tekerrürünün vereceği bıkkınlığı alt edecek kadar da usta bir şair olmak, Ârif Hikmet'in başarısı buradadır.

Hikmet.iskeleti mantıkî ve hikemî fikirlerden kurulmuş bir şiir yapısına sahip oluşuna rağmen, XVII. asrın ve özellikle Nâîfî'nin tesiriyle "sebk-i Hindû"yu tanıır ve kendi şiir anlayışıyla telifini sağlar. Güçlü bir muhayyile ihtiyacı, insan ruhunun çektiği acıları işleme merakı, hayâllerdeki mübalâğa dozunun 'gulüvv'e doğru tırmanışının getirdiği anlaşılammazlık problemi, yeni mazmunların araştırılması gibi sebk-i Hindû'ya has bazı özellikler Hikmet tarafından şiire lâıykıyle tatbik edilmez ve üslûptan çok, bu üslûbu kabullenen şairler yoluyla, dolaylı olarak nazîrelerde işlenir. Diğer taraftan, yine sebk-i Hindû'nun özelliklerinden olan mânânın söze göre aslı unsur seçilmesi ve tasavvufun hakimiyeti Hikmet'in felsefî muhtevayı terçihî ile de uyuşur. Aynı şekilde, şiirde mânâ zıtlıklarının ve tezat sanatının sıkça kullanılması özeliği de, mantığın problem halinde zıtlıkları ele alışını sebebiyle, Hikmet'in mantıkî-felsefî şiir anlayışına tamamen uygun düşer (151). Hind üslûbunun etkilerini, onun şiirlerindeki dili incelerken de kolayca görmek mümkündür.

Ehl-i dil-perver-i şâhenseh-î iklim-i hüner

Nâkıd-ı feyz-i eser gevher-i güftârımdır (152)

gibi 'bildirme eki' haricinde Türkçe'yi hatırlatan yeri kalmamış beyitlerde yahut,

Zulmet-gede-i ye's ü melâmetteyim,ammâ

Envâr-ı hüner dilde yine pür lemeândır (153)

gibi mânâca bir tezat taşıyan beyitlerde veyâhut,

Fark olunmaz cismi nûr-ı mihr-i âlem-tâbdan

N'ola bâfîn olsa yâre penbe-i mehtâbdan (154)

gibi orijinal söyleyişlerde Hikmet'in sebk-i Hindû'dan müteessir oluşunun izleri görülebilir.

Nâîfî'yi ve sebk-i Hindû'yu şiirlerinde kaynak olarak kullanma-

sı, Hikmet'in yeniliklere kapalılığını göstermez. O zamana kadar hiciv dışında idarî ve siyasî maksatlı şiir yazılmaz iken, Hikmet bu vâdide eserler verir. Şiirlerine başlık koyan ilk şairlerden birisidir. Klâsik şiirlerde hitap dâimâ âşıktan yârine doğru iken, Hikmet, “ez-dehân-ı dilber” başlığı altında

Zülfümün her târına vâbeste bir tîr-i belâ

Katl-i uşşâka müheyyâ ebruvânımdır benim (155)

gibi mısralarla sevgiliyi konuşturur.

Hikmet yeniliğe açıktır; ama, dozu, yönü ve maksadı dikkate alınmayan değişmeye, ‘eski’yi yersiz ve ölçüsüz taşlamaya itiraz eder. Meselâ; **Recâi-zâde M. Ekrem**’in **Muallim Nâci**’nin şahsında klâsik şiire -veya tam tersi- olan hücumlarını ‘edepsizce’ budur:

Değil muvâfık-ı âdâb **Nağme-i Seher**’in

Nedir bu **Zemzeme**, zabt et dehanın ey bülbül (156).

Ekrem ve taraftarlarından kimse Ârif Hikmet’in bu mısralarına cevap vermeye kalkışmaz; çünkü, Hikmet’in, kendisine yöneltilen tenkidlere karşı olan tavrı çok serttir:

Susun, o rütbe dirâz etmeyin zebânınızı

Tutun düçâr-ı nedem olmadan dehânınızı

Dil-i şerer-fikenim fevk-ı âde nâziktir

Dokunmayın yakarım sonra ben de câmınızı

Cihânı târ ederim çeşm-i ser-bülendinize

Ararsınız o zaman arz ü âsumânınızı

Açın dü-dîde-i mestûr-ı intibâhmızı

Görün adû-yı kalem-rân-ı bî-amânınızı

Biraz harîm-i edeb-had-şinâs olun yoksa

Yakar, yıkar, veririm bâda hânümânınızı (157)

Hikmet’teki edebî zevk, edebiyat endîşesi ve edip modeli, devri için yeni; fakat, devrinin yenileşme mecrâna göre farklı yöndedir. Onun, acele bir değerlendirmeye, kaba bir tasnifteki yerinin belirlenmesi sadece bu sebeptir.

Notlar:

1. Şairin hayatına âit en önemli kaynaklar **İbnülemin Mahmud Kemâl İNAL**'ındır. Ölümüne kadar **Ârif Hikmet** ile dostluğunu devam ettiren **İbnülemin**, şairin sevgisini ve güvenini kazanmanın imkânlarını güçlü hâfızası ve yorulmaz dikkatiyle birleştirerek bugüne önemli bilgiler bırakmıştır. **Hersekli Â.Hikmet**'in ölümünden sonra **Tercümân-ı Hakikat Gazetesi**'nde "**Kemâlü'l-hikme**" başlığı altında şairin biyografisini ve hâtıralarını neşreden **İbnülemin**, bu tefrikayı daha sonraları aynı ad altında kitaplaştırarak (**Kemâlü'l-hikme**, Dersaadet, 1327, Tercümân-ı Hakikat Matb., 107 s.) satışını ve gelirini **Donanma Cemiyeti**'ne bağışlar.

Şair Eşref (Gelenbevi Mehmed Eşref Efendi, 1263-1328) **Kemâlü'l-hikme**'yi okur ve çok beğenir.

Bahsini **İbnülemin**'in etse Cibrîl-i emîn

Hasret-i Allah'a karşı böyle erdi ihtimâl:

"Ba'sü ba'de'l-mevtten evvelce matbûat ile

Hikmet'i ihyâya hîmmet etti **Mahmûdü'l-Kemâl**

kit'asını yazarak **İbnülemin**'e "**Hikmet**'i ihyâ ettiğin gibi bana da hîmmet buyur" ricasında bulunur [SATŞ, s.337-338. Ayrıca bkz. **Süleyman Nazif**'in "**Refik-ı Mahmûdü'l-hısâl Kemâl Beyefendi**'ye" hitaplı mektubu (**Divan**, s. 17-18) ile **Ruzâ Tevfik**'in 31 Kânûn-i sâni 1939 tarih ve "**Edib-i Nihîr Ve Fâzıl-ı Muhterem Efendim**" hitaplı mektubu (SATŞ. s. 1495-1496)].

1918 yılında **İbnülemin**, **Hersekli**'nin şürlerini "**Divân** (İst., 1334, Matbaa-i Âmire) adıyla toplu hâlde neşrederken **Kemâlü'l-hikme**'deki bilgilerin büyük bir kısmını tekrarlayan bir bölüm de ekler. Yazar, belki de "mâlûmu i'lâm" olacağını düşündüğü için, SATŞ'ndeki "**Hikmet**" maddesinde (İst., 1969, Millî Eğt. Bsmv., s. 654-657) sadece **Â.Hikmet**'in hayatını kısaca vermeye yetinerek, teferruattan kaçınır.

Hersekli hakkında **İbnülemin**'in yazdıklarının en müteber mâlûmât oluşu sebebiyle, pekçok yazar tarafından bu bilgiler tekrarlanır:

Nâil (TUMAN), **Tuhfe-i Nâilî**, Millî Kütüphanesi, Yz.B. 611/1, C.1, sıra nu. 872, s.302-303 (müellif hattı).

Eşref Edib (FERGAN), **İslâm** (-Türk) **Ansk.**, (İst.), 1940, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşr., s. 488-491.

İnönü Ansk., C.3, Ank., 1949, Millî Eğt. Bsmv., s.311.

İbnülemin'in eserleri, bizim de birinci dereceden kaynağımız olacaktır.

2. Parantez içindeki bilgiler, **Hikmet**'in matbû divânının İst. Üniv. Edb. Fak. Kütüphanesi, Nu.63-5395'te kayıtlı nüshasına eski harflerle not olarak

60-69, 87-95; "Levâiyühü'l-hikem'den Lâyiha", s. 150-160; "Levâmiü'l-işrak'tan Lem'a" s.233-238.

Müntehabât-ı Bedâyi-i Edebiyye'nin Zeyli, Dersaadet, 1326, Sancakyan Matb., s.38,44-45); fakat, bu antolojide de Hikmet'e âit lem'lerden biri **Levâmiü'l-işrak** adlı bir eserden alınma gösterilmiştir. Hâlbuki Â.Hikmet'in bu adda bir eseri yoktur. Sözü edilen makale de **İbn. TY.2570**'te kayıtlı yazma içindedir.

17. **Türk Edebiyatında Edebi Muhitler (XV.-XVI. Asırlar)**, Erzurum,1968, s.235-262.
18. **İstanbul Nasıl Eğleniyordu?**, İst., 1927, Sühûlet Kütübhânesi, s.201
19. "Ebnâ-yı Şi'r ü Edeb", **Mecmûa-i Ebuzziyâ**, Y.18, Cüz. 76, 15 Şâban 1315, s. 1455-1456.
20. **Matbûat Hâtralarından: Muharrir, Şair, Edib**. İst., 1924, Kanâat Kütüb-hâne ve Matb., s. 210-212.
21. Bâzi kaynaklarda Encümen-i Şuarâ'yı takip ettiği kaydedilen; ama, bunun mümkün olamayacağı açık birkaç isme rastlanır:
  1. **Şeyhülislâm Ahmed Ârif Hikmet Bey (1201-1275)** encümeninden iki sene önce öldüğü için, cemiyete dâhil olması düşünülemez [**Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi**, C.1, (haz.M.Kaplan, İ.Enginün), İst., 1974, İst.Üniv.Edb.Fak.y.,s.359].
  2. **Yenişehirli Hüseyin Avni Bey (1242-1301)**, 1276 senesinde **Sırkâtibi Mustafa Nûri Paşa**'nın Bağdad Valiliği ve Irak Müşirliği'ne tâyininde dîvan kâtibi olarak onunla gider ve 1277 yılında da bu görevdedir [İsmâil Habib (Sevük), **Türk Tecceddüd Edebiyatı Tarihi**, İst., 1340, Matbaa-i Âmire, s. 370].
  3. **Recâi-zâde Mahmud Ekrem Bey (1263-1332)**'in on dört yaşında iken encümene giremeyeceği açıkça ortadadır. [Mustafa NihatÖzön'ün **Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi** (İst., 1941, Maarif Matb., s.42) adlı eserinden aldığı bu yanlış bilgiyi Prof. Dr. Ahmet Hamdi Tanpınar da **19 uncu Asır Türk edebiyatı tarihi** (4.bs., İst., 1976, Çağlayan Kitabevi, s. 476)'nde tekrarlar. Doç.Dr. İsmâil Parlatur ise, **Recâi-zade Mahmud Ekrem Hayatı-Eserleri-Sanatı** (Ank., 1983, DTCF y., s.30) adlı doçentlik tezinde bu konu için Tanpınar'ı mesnet gösterir. **Ekrem**'in, ağabeyi **Celâl Bey** ile karıştırılıyor olması kuvvetle muhtemeldir.
  4. Yine küçük yaş sebebiyle **Kâni Paşa-zâde Ahmed Rifat Bey (1260-1308)** de encümene girmiş olamaz. Zâten meclisin en gencinin **N. Kemâl (d. 1256)** olduğu pekçok kaynakta belirtilmiştir (Dr. Mehmed Kaplan, **Namık Kemal Hayatı ve Eserleri**, İst., 1948, İst.Üniv. Edb.Fak.y., s.38).
22. Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmâni Yâhud Tezkire-i Meşâhîr-i Osmâniyye**, C.4, (İst.), (y.t.y.), s.82.

Midhat Cemal Kuntay, **Namık Kemal Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında**, C.1, İst., 1944, Maarif Matb., s.9.

23. **SATŞ**, s.357.

24. **SATŞ**, s.526.

25. **SATŞ**, s.921,not.1.

26. Birkaçı **Ziyâ Bey**'in elyazısıyla olan bu mecmûalar Süleymaniye Kütüphanesi, **YB.**, Nu.1987-1998 numaralarda kayıtlıdır.

27. **SATŞ**, s. 1984.

28. Süleyman Nazif, **İki Dost**, İst., 1925, Yeni Matb., s.49; **Namık Kemal'in Husûsi Mektupları**, (haz.F.A.Tansel), C.1, Ank., 1967, TTK y., s.328.

Ebuziyâ Tevfik ise, "Yeni Osmanlılar Tarihi" (**Yeni Tasvir-i Efkâr**, Nu.21,13 Haziran 1325) adlı tefrikasında **Kemâl**'le-Ziyâ'nın 1867'de tanıştıklarını yazar ki, tamâmen yanlıştır.

29. Eşref Paşa, "Kıt'a-i Tahallüsüye", **Pâk-dîvân-ı Eşrefü's-suarâ**, (nezâret eden: Mehmed Lebib), (İst.), 1278, Matbaa-i Âmire, s.109-110.

30. Dr.Mehmed Kaplan, **a.g.e.**, s.35.

31. Sâmî Paşa-zâde Sezâyi, "Hâtrât-ı Edebiyyeden", **İkdam**, Nu. 1495,8 Eylül 1898. Aynı yıl içinde; fakat, daha önce **Rumûzü'l-edeb** (İst., 1316, s.87-94)'te de aynı yazı yer almıştır.

32. A.Süheyl Ünver, "Yayın Hayatımızda Önemli Yeri Olan Serafım Kiraathanesi", **Bellekten**, C. 43,1979, s.485 v.d.

33^a. Burada yaşanan bir olay,müsabaka zihniyetinin sadece şiire has olarak kalmadığını gösterdiği için ilginçtir:

"(...) **Vidinli (Tevfik)** merhum: (Amerika'da bir cemiyet zuhur etmiş, âzâsı ırk-ı beşeri kaldırmak taraftarlarından mürekkebe imiş, buna da insanların mâişet nâmına bin türlü mütâaba giriftar olmalarını ve hayvânâta kadar herşeyi ızrâr ü ifsâd etmelerini esbâb-ı mücibe olarak it-yân eyliyorlarmış. İçinizde i'mâl-i fikr ü mütâlâaya muktedir olanlar bu müddeânın butlânını reddeden bir makale yazsın. Yarın akşam okuyalım!) demişti.

Kemal, Âyetullah ve Hâlet beylerin üçü de bu teklifi kabûl ettiler.

Ertesi akşam, terâvihten sonra vuku bulan ictimâda ibtidâ Hâlet Bey makalesini kirâat eyledi (...).

Sâniyen, Âyetullah Bey'in makalesi okundu. Merhum maârif-i garbiyyeden hissedâr-ı fazl ü irfan olmağla, bir takım muhakemât-ı felsefiye ile dâvâ-yı mezkûreyi mantıkan iptal eylemişdi.

En son **Kemâl**'in makalesi meydana kondu, ki gerek mevzû itübâriyle gayet parlak ve müfid olmasına binâen Tasvir-i Efkâr'a derci orada karar-gir olmuştu".

- Ebuzziyâ (Tevfik), "Kahvehâneler", **Mecmûa-i Ebuzziyâ**, Y.31, Cüz. 130,28 Muharrem 1330, s.46-47.
- 33^b. Ebuzziyâ (Tevfik), a.g. mak., Cüz. 131,5 Safer 1330, s.67-68. Salah Birsal, **Kahveler Kitabı** (İst., 1975, Koza y., s.77) adlı eserinde, **Süheyî Ünver'e** dayanarak, Hersekli'nin Üsküdar'da oturduğu yıllarda, muntazaman **Çiçekçi Kahvesi'ne** gittiğini yazar.
34. Konya Hazret-i Mevlânâ Dergâh-ı Post-nişini Çelebi Fahreddin Efendi'ye Kemâl'in bir mektubu için bk.
"Kemâl Beyefendi'nin bu kerre Konya'da irtihâl eden Fahreddin Efendi'ye vaktiyle yazmış oldukları tebrik-nâmedir", **Hazine-i Evrak**, Nu. 43, (1300 ?).
35. **Lebib Efendi**, Takvimhâne Nâzırı iken her yılın muharrem ayında Kerbelâ Vak'ası'na dair mersiyeler yazıp Matbaa-i Âmir'e de bastırır. Bu şiirlerden yayımlandığını tesbit edebildiklerimiz şunlardır: Muharrem 1275, 7 s.; 10 Muharrem 1276, 11 s.; 10 Muharrem 1278, 8 s.; Muharrem 1279, 8 s.; (y.t.y.), 13 s.; Gurre-i Muharrem 1281, 9 s.; Gurre-i Muharremü'l-harem 1283, 16 s.
36. Bk.Dr. Ali Nihad Tarlan, "Tanzimat Edebiyatında Hakikî Müceddit", **Tanzimat-I**, İst., 1940, Maarif Matb., s.600.
37. **Mecmûa, İbn.** 3510, v.20^b (müstensihi: Mehmed Emin Paşa).
Aynı kıt'a, **Manastırlı Nâilî Divânı** (İst.Üniv.Ktb., TY. 9851, v. 22^a)'nda da vardır; ama, ne divânın diğer nüshasında (**Divan-ı Nâilî-i Cedid**, Millet Ktb., Ali Emîri, Mzm. 417), ne de mecmualarda Nâilî'nin olarak gösterilmektedir.
38. **Külliyât-ı Ziyâ Paşa**, (haz. Süleyman Nazif), İst., 1924, Yeni Matb, s. 144.
39. **Mecmûa-i Şükrü Efendi, İbn.** TY. 2893, v. 13^a; **Mecmûa, İbn.** TY. 2801, v.98^{a-b}; **İst.Üniv.Ktb.** TY.9851, v.22^b'ye yapıştırılan bir kâğıt parçası; **Ali Emîri**, Mzm.778.
40. **Mecmûa, İbn.** TY. 3510, v.20^b-21^a (müstensihi: Mehmed Emin Paşa).
41. Ziyâ Paşa, a.g.e., s. 144.
42. **A.g.mecmûa**, v.98^b.
"Frengi" kelimesi hem bir hastalık adı, hem de "Avrupalılaşmak" karşılığına kullanılmıştır. Ayrıca bk. Ali Rızâ-Mehmed Galib, "13.Asr-ı Hicrî-de Osmanlı Ricâli", **Peyam Gaz.**, Nu.354 (112), 24 Teşrin-i sâni 1335.
43. Bk. "Hicviyye-i Kâzım Paşa Merhum", **Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Ktb.**, K.139, v.59^b (Agob Paşa hk.).
44. **A.g.mecmûa**, v.60^a (endâze yerine metre kullanılması hk.).
45. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C.1,3.bs., İst., 1982,

Dergâh y., s.32 (aynı kıt'a için bk. M.C.Kuntay, a.g.e. C.1, s.157, dipnot 1), (Âli Paşa hk.); "Kâzım der-hakk-ı Müdîr-i Tozanh", **Ali Emîri**, Mnz. 768, v.257^b.

46. Kâzım Paşa'nın **Reşid Paşa**, Darbhâne Sarrafı **Cezâirlioğlu Mıgırdıç** ve Mâliye Nâzırı **Nâfiz Paşa** hakkındaki kıt'ası için bk. **Mecmûa, İbn. TY.** 2801, v. 147^a (aynı kıt'a, **Son Sadrazamlar**, C.1, s.65, not. 3; **SATŞ**, s.815).
47. **Dîvân-ı Osman Nevres**, (haz. Ziyâ Paşa), (İst.), 1290, Matbaa-i Âmire, s.142.
48. **A.g.e.**, s.144.
49. **A.g.e.**, s.153.
50. Leskofçalı Galib, **Dîvan**, s.146.
51. **Namık Kemal'in Husûsî Mektupları**, C.1, s.51.
52. "Basalet-i Osmâniyye Ve Hamiyyet-i İnsânîyye", (Rızâ Nur, "Nâmık Kemal", **Türk Bilig Revüsü**, Tome II, Livre 2, No.6, Février 1936, s.1133 (252).
53. **Memduh, Eser-i Memduh**, (İst.), 1289, Matbaa-i Âmire, s. 34.
54. **SATŞ**, s.199,829,1762,1984...

İsmail Habib (**Edebî Yeniliğimiz**, ikinci kısım, İst., 1932, Devlet Matb, s.95,99...) ve Ağâh Sırrı (**Edebiyat Tarihi Dersleri-Tanzimat Edebiyatı**, İst., 1934, Marifet Matb., s.362) da aynı imlâya uyarlar.

55. Ebuzziyâ Tevfik, **Nümûne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye**, temsil-i sâdis, Kostantiniyye, 1329, Matbaa-i Ebuzziyâ, s.327.
56. Hersekli Ârif Hikmet, **Dîvânı**, s. 19; **Kemâlî'l-hikme**, s.14.
57. Sadettin Nüzhet Ergun, **Türk Şairleri**, C.1, s.93.
58. **SATŞ**, s.46.
59. **Maârif Mec.**, Y.5, Nu.27,27 Haziran 1312, s.419-420. Hikmet'in şiirleri **Resimli Gazete**'de yayınlanırken (ilk gazel 5 Haziran 1313 tarihli 32. sayıdadır) paşa da ona nazîreler söyler; **Dâmad Halil Paşa-zâde Dâmad Mahmud Paşa'nın Eş'ârı** (Mısır, 1316, Matbaa-i Osmâniyye, s.211-213) adlı kitabına da Hikmet'in adını vermeden birkaç nazîresi ile bir muhammesini alır.
60. **Kemâlî'l-hikme**, s.14.
"Bu encümen Arab'ın Sûk-ı Ukâz'ına müşâbih idi" (**Dîvan**, s.19).
61. Bk. **Namık Kemal'in Husûsî Mektupları**, C.1, s. XVIII.
Hattâ, **Muallim Nâci Saâdet Gazetesi**'nde çalışırken çevresine topladığı genç şairlerle **Ukâz-ı Osmâni**'yi teşkil etmiş; İzmir'de **Hizmet Gazetesi** etrafında da **Ali Kemâl**, **Ali Ferruh**, **Hâlid Ziyâ** gibi edipler **Ukâz-ı Şübân** nâmıyla benzer bir zümre oluşturmuşlardı [**Ali Kemâl**, **Ömrüm**, (yay.Z.Kuneralp), İst., 1985, İsis y., s.75].

Sûk-ı Ukâz için bk.

H.Kindermann, "Sûk", **İslâm Ans.**, C.11, (2.bs.), İst., 1979, Millî Eğt. Bsmv.,s. 5-8.

İ(smet)P(armaksızoğlu). "Sûk", **Türk Ans.**, C.29, Ank. 1980, Millî Eğt. Bsmv.,s.473-474.

62. İbrâhim Necmi (Dilmen), **Târih-i Edebiyyat Dersleri**,C.1, İst., 1338, Matbaa-i Âmire, s.248.

63. **A.g.e.**, s.249.

64. **A.g.e.**, s.253.

65. **A.g.e.**, s.256.

66. **A.g.e.**, s.259.

67. **A.g.e.**, s.241.

68. Bk. Köprülü-zâde Mehmed Fuad, **Millî Edebiyyat Cereyânının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-i Basit**, İst., 1928, Devlet Matb., s.36; Prof. Dr. M.Kaya Bilgegil, "Şinasi'nin Şiiri", **Yakın Çağ Türk Kültür Ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-II**, Erzurum,1980, Atatürk Üniv.Bsmv., s.35.

Hâlet Bey'in yazma divânında bu cins iki beyit vardır:

Her kelimesi Türkçe'dir

Kaşımın yayını ey gözleri kara,kurdum.

Kirpiğin oklarına göğsümü gerdim, durdum.

Divân-ı Hâlet Bey, Ali Emîri, Mnz. 96, v:90^a.

Sırf Türkçe'dir.

Düşkünüm bir saçı kara, gözü kara güzele

Sevgisiyle bana gündüz,geceden kara gelir

A.g.e., v.93^a. "Hâlet Beyefendi'nin zâde-i tab'ı olan sâfi Türkçe bir beyit" başlığı altında **Dolab Mecmûası** (Göz.2, 1290, s.15)'nda da neşrolunmuştur.

Ali Emîri, Mnz. 95 numarada kayıtlı ve muhtemelen Hâlet'in elyazısıyle olan divânda bu beyitler yoktur.

69. **Nevres**:Târ-ı zülfün uzayıp hatt-ı telegraf gibi

Avrupa ile haberleşmede hâl-i Habeşî (**Divân-ı Osman Nevres**, s. 166)

Tasavvur etmiş elbet dūd-ı âh ü âteş-i sînem

Bu şekl ü vaz' ile icâd eden üstâd vapuru (**A.g.e.**, s. 170)

Lebib: **Tiyatro-hâne-i** ikbâli tezyîn etseler gerdün

Verâ-yı perdede pekçok temâşâ eyler âmâde

("Müfred", **Mecmûa, Süleymaniye Ktb.**, YB. 1987, v. 40^b)

Kemâl: Vücûdu sâhîh-i maksûda sevk eder Nâmık

Bu sûz u tâbla vapur ocağıdır gönلüm

(**Rûmî**'ye nazire olan bu gazeli **Kemâl**'in matbu şiiirleri arasında görmedik. **Mecmûa, İbn.**, TY. 2458, s. 31)

- Dergâh y., s.32 (aym kıt'a için bk. M.C. Kuntay, a.g.e. C.1, s.157, dipnot 1), (Âli Paşa hk.); "Kâzım der-hakk-ı Müdîr-i Tozanlı", *Ali Emiri*, Mnz. 768, v.257^b.
46. Kâzım Paşa'nın **Reşid Paşa**, Darbhâne Sarrafı **Cezâirlioğlu Mıgırdıç** ve Mâliye Nâzırı **Nâfiz Paşa** hakkındaki kıt'ası için bk. *Mecmúa*, İbn. TY. 2801, v. 147^a (aym kıt'a, *Son Sadrazamlar*, C.1, s.65, not. 3; SATŞ, s.815).
47. **Divân-ı Osman Nevres**, (haz. Ziyâ Paşa), (İst.), 1290, Matbaa-i Âmire, s.142.
48. *A.g.e.*, s.144.
49. *A.g.e.*, s.153.
50. Leskofçalı Galib, **Divan**, s.146.
51. **Namık Kemal'in Husûsî Mektupları**, C.1, s.51.
52. "Basalet-i Osmâniyye Ve Hamiyyet-i İnsâniyye", (Rızâ Nur, "Nâmık Kemâl", *Türk Bilig Revüsü*, Tome II, Livre 2, No.6, Février 1936, s.1133 (252).
53. **Memduh**, *Eser-i Memduh*, (İst.), 1289, Matbaa-i Âmire, s. 34.
54. **SATŞ**, s.199,829,1762,1984...
İsmail Habib (**Edebî Yeniliğimiz**, ikinci kısım, İst., 1932, Devlet Matb, s.95,99...) ve Âgâh Sırrı (**Edebiyat Tarihi Dersleri-Tanzimat Edebiyatı**, İst., 1934, Marifet Matb., s.362) da aym imlâya uyarlar.
55. Ebuzyyâ Tefvik, **Nümüne-i Edebiyyât-ı Osmâniyye**, temsil-i sâdis, Kostantuniyye, 1329, Matbaa-i Ebuzyyâ, s.327.
56. Hersekli Ârif Hikmet, **Divân**, s. 19; **Kemâlî'l-hikme**, s.14.
57. Sadettin Nüzhet Ergun, **Türk Şairleri**, C.1, s.93.
58. **SATŞ**, s.46.
59. **Maârif Mec.**, Y.5, Nu.27,27 Haziran 1312, s.419-420. Hikmet'in şiirleri **Resimli Gazete**'de yayınlanırken (ilk gazel 5 Haziran 1313 tarihli 32. sayıdadır) paşa da ona nazîreler söyler; **Dâmad Halil Paşa-zâde Dâmad Mahmud Paşa'nın Eş'ârı** (Mısır, 1316, Matbaa-i Osmâniyye, s.211-213) adlı kitabına da Hikmet'in adını vermeden birkaç nazîresi ile bir muhammesini ahr.
60. **Kemâlî'l-hikme**, s.14.
"Bu encümen Arab'ın Sûk-ı Ukâz'ına müşâbih idi" (**Divan**, s.19).
61. Bk. **Namık Kemal'in Husûsî Mektupları**, C.1, s. XVIII.
Hattâ, **Muallim Nâci Saâdet Gazetesi**'nde çalışırken çevresine topladığı genç şairlerle **Ukâz-ı Osmâni**'yi teşkil etmiş; İzmir'de **Hizmet Gazetesi** etrafında da **Ali Kemâl**, **Ali Ferruh**, **Hâlid Ziyâ** gibi edipler **Ukâz-ı Şübân** nâmıyla benzer bir zümre oluşturmuşlardı [Ali Kemâl, **Ömrüm**, (yay.Z.Kuneratp), İst., 1985, İsis y., s.75].

Sûk-ı Ukâz için bk.

H.Kindermann, "Sûk", **İslâm Ans.**, C.11, (2.bs.), İst., 1979, Milli Eğt. Bsmv.,s. 5-8.

İ(smet)P(armaksızoğlu). "Sûk", **Türk Ans.**, C.29, Ank. 1980, Milli Eğt. Bsmv.,s.473-474.

62. İbrâhim Necmi (Dülmen), **Târih-i Edebiyyat Dersleri**,C.1, İst., 1338, Matbaa-i Âmire, s.248.
63. **A.g.e.**, s.249.
64. **A.g.e.**, s.253.
65. **A.g.e.**, s.256.
66. **A.g.e.**, s.259.
67. **A.g.e.**, s.241.

68. Bk. Köprülü-zâde Mehmed Fuad, **Milli Edebiyyat Cereyânının İlk Mübeşşirleri ve Divân-ı Türkî-i Basit**, İst., 1928, Devlet Matb., s.36; Prof. Dr. M.Kaya Bilgegil, "Şinasi'nin Şiiri", **Yakın Çağ Türk Kültür Ve Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar-II**, Erzurum,1980, Atatürk Üniv.Bsmv., s.35.

Hâlet Bey'in yazma dîvânında bu cins iki beyit vardır:

Her kelimesi Türkçe'dir

Kaşının yayını ey gözleri kara,kurdum.

Kirpiğin oklarına göğsümü gerdim, durdum.

Divân-ı Hâlet Bey, Ali Emîri, Mnz. 96, v.90^a.

Sırf Türkçe'dir.

Düşkünüm bir saçı kara, gözü kara güzele

Sevgisiyle bana gündüz,geceden kara gelir

A.g.e., v.93^a. "Hâlet Beyefendi'nin zâde-i tab'i olan sâfi Türkçe bir beyit" başlığı altında **Dolab Mecmûası** (Göz.2, 1290, s.15)'nda da neşrolunmuştur.

Ali Emîri, Mnz. 95 numarada kayıtlı ve muhtemelen Hâlet'in elyazısıyla olan divânda bu beyitler yoktur.

69. Nevres:**Târ-ı zülûn uzayıp hatt-ı telegraf gibi**

Avrupa ile haberleşmede hâl-i Habeşî (Divân-ı Osman Nevres,
s. 166)

Tasavvur etmiş elbet dūd-ı âh ü âteş-i sînem

Bu şekli ü vaz' ile icâd eden üstâd **vapuru** (**A.g.e.**, s. 170)

Lebîb: **Tiyatro-hâne-i ikbâli tezyîn etseler gerdün**

Verâ-yı perdede pekçok temâşâ eyler âmâde

("Müfred", **Mecmûa, Süleymaniye Ktb.**, YB. 1987, v. 40^b)

Kemâl: **Vücûdu sâhîh-i maksûda sevk eder Nâmık**

Bu sûz u tâbla **vapur ocağıdır** gönlüm

(**Rûmî**'ye nazîre olan bu gazeli **Kemâl'in** matbu şiirleri arasında görmedik. **Mecmûa, İbn.**, TY. 2458, s. 31)

70. **Dolab**, Göz. 14, 1290, s.106.
71. Bu karikatürlerden hiçbirini görmemiz mümkün olmadı; zîrâ, **Dolab**'ın görebildiğimiz bütün kolleksiyonlarında bu son sahifeler -muhtemelen, klâsik edebiyat taraftarlarınınca- koparılmıştı; fakat, maksatları mâhiyetlerini gösterdiği için, bir tahminde bulunarak, bu karikatürlerin **Ali Ekber Sâbir**'in **Hophop-nâme**'sinden **Abdülbaki Gölpinarlı**'nın **Divan Edebiyatı Beyanındadır** (İst., 1945, Marmara Ktbv). adlı eserine aldığı "sevgili" motifine benzer özellikler taşıdıklarını söyleyebiliriz.
72. (Kemâl), "Tahrîb-i Harâbât", **Mecmûa-i Ebuzziya**, C.2, Nu.23, 15 Şâban 1299, s.712.
73. Kemâl, "Tâkîb", **Mecmûa-i Ebuzziyâ**, C.3, Nu. 31, Gurre-i Rabiülâhir 1300, s.968.

Kemâl bu tecavüzlerine ilk önce **Bahâr-ı Dâniş** mukaddimesinde başlamıştır. Bu eser de -tıpkı **Hâlet**'in **Dolab** mecmûası gibi- 1290 yılında yayınlanmıştır (**Bahâr-ı Dâniş**, İst., 1290, Mekteb-i Sanâyi Matb.). Ne mecmuada, ne de kitapta neşrediliş ayları belirtilmediği için, eskiyi taşlamaya ilk olarak hangisinin başladığını söylemek zor ise de, **Hayâl Gazetesi**'deki birkaç yazı bu tereddümüzü yok edebilir. Gazetede **Bahâr-ı Dâniş**'in neşri ilâm 55. sayısında (9 Nisan 1290) çıkmıştır. **Hâlbuki**, **Dolab**'daki karikatürler hakkında aynı gazetede çıkan ilk fıkra 31. sayıda (6 Şubat 1289), ikincisi 41. sayıda (7 Mart 1290) ve üçüncüsü de 47. sayıdadır (21 Mart 1290).

Bu bilginin ışığında, **Hâlet**'in edebî hücumlara **Kemâl**'den daha önce başladığı hükümüne varılabilir.

74. Meselâ, **Memduh Fâik**'m **Divan-ı Eş'âr** (İst., 1332, Matbaa-i Hayriyye Ve Şürekâsı)'nda "**nev-zemîn**" başlığıyla kayıtlı ve hakikaten yenilik taşıyan on iki gazel vardır (s.125, 131, 145, 159, 161, 166, 168, 171, 172, 173, 176, 180).
75. Çok edeb dışı olduğu için buraya alamadığımız kıt'adan anlaşıldığı kadarıyla, **Nâilî**'nin encümenden ayrılmasına **Kemâl**'in sebep olması muhtemeldir (**Mecmûa**, **İbn.**, TY. 2801, v.94^a; **Divân-ı Nâilî-i Cedîd**, **A.Emîri**, Mnz. 417, v.13^b; **Manastırlı Nâilî Divânı**, **İst.Üniv. Ktbh.**, TY. 9851, v.20^a). **Nâilî**'nin **Kemâl**'i hicveden ikinci bir kıt'asının varlığı da bu düşmanlığın sebebini düşündürüyor:

Senin ağzından o nâ-pâk, o müzahref sözler
Ki çıkar ni'met olur mu, a yezîd ibn-i yezîd

.....
Be ne mâder be-hatâsın, a pelid ibn-i pelid
(**A.g.mec.**, v.98^b; TY. 9851, v.20^b)

76. **Kemâlü'l-hikme**, s.40.
77. **Kemâlü'l-hikme**, s.47.
78. Ziyâ Paşa, **Harâbât**, C.2, (İst.), 1292, Matbaa-i Amire, s.120. **Dîvan**, s.98.
79. **Kemâlü'l-hikme**, s.9.
80. **İbn.**, TY. 2658, v. 32^a. Kıt'anın son iki mısraı **İbn.**, TY. 3214 (v.39^a)'da ve matbû dîvan (s.92) da
 Muhabbetsiz bilinmez sırr-ı ikrâr
 Tevellâdan teberrâ müncelidir.
 olarak değiştirilmiştir.
81. **Dîvan**, s.89.
82. **Dîvan**, s.90. Ayrıca, şu beyitler de **Ârif Hikmet**'in Bektaşilik temayülüne ilginç örnek ve delillerdir:
 Her kim muhibb-i **Âl-i Abâ** olsa **Hikmetâ**
 Bî-şekk ü şübhe mazhar-ı sırr-ı vedud olur.
 (**Dîvan**, s. 162).
Hikmet ne denlü hücrim ü kem-kadr ise yine
 Bab-ı Cenâb-ı Haydar'a mensûbdur gönül
 Yokla bak ağzını kim, bûy-i şarâb
 Ne kokar meşreb-i **Bektaşî**'den
 (**Dîvan**, s.262)
 (**Dîvan**, s.293)
83. **Dîvan**, s.90.
84. **Dîvan**, s.91.
Hikmet'in Kadirîlik'e dair yazdıklarına başka misâller de verilebilir:
 Cenâb-ı şeyhe arz-ı müddeâ kıl
 Murâdın tâbını izmâr edersin
 Meded yâ Gavs-i Hak, yâ Pîr-i Gilân
 Ki imdadı bana her-bâr edersin
 Sana güçlük mü var kim, yek nazarda
 Dilersen evliyâ-etvâr edersin
 Cihân-ı dilde sensin Abd-i Kadir
 Beni lûtfunla sen ikdâr edersin
 (**Dîvan**, s.97)
 Kande olsak yetişir Hazret-i Bâzü'l-eşheb
 Kadirîyiz, döneriz aşk ile devrâniyiz
 Mest-i şürîde-ser-i neşve-i **Gilâni**yiz
 (**Dîvan**, s.102)
85. **Kemâlü'l-hikme**, s.38.
86. **Dîvan**, s.91.
87. **Kemâlü'l-hikme**, s.37.

88. Ayrıca bk. Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik**, İst., 1953, s. 225-229.
89. **Kemâlî'l-hikme**, s.37.
90. **Divan**, s.92.
91. **Divan**, s.92.
92. **A.g.e.**, s.92.
93. **A.g.e.**, s.211. **Hâlet**'in (**Divân-ı Hâlet Bey, A.Emiri**, Mnz.96, v.89^b) ve **Osman Şems'in** (**Mecmûa, İbn.**, TY. 2569, v.26^b-27^a) de benzer şiirleri vardır.
94. Melâmîlik'teki Şîlik temayülü ile ilgili olarak bk. Abdülbaki (Gölpınarlı), **Melâmîlik Ve Melâmiler**, İst., 1931, Devlet Matb., s.197-199, 275-283. Melâmîlik ile Üveysîlik arasındaki münasebet için de aynı esere müracaat edilebilir (s. 233, 242).
95. **Kemâlî'l-hikme**, s. 36-37.
96. **A.g.e.**, s.61.
97. **Divan**, s.98.
98. **A.g.e.**, s.145-146.
99. **A.g.e.**, s.108.
100. **A.g.e.**, s.181.
101. **A.g.e.**, s.191-192.
102. **A.g.e.**, s.109.
103. **A.g.e.**, s.99.
104. **A.g.e.**, s.158.
105. **A.g.e.**, s.271. Ayrıca bk. **Harâbât**, C.2, s.74.
106. **A.g.e.**, s.187.
107. **A.g.e.**, s.99-100.
108. **A.g.e.**, s.109.
109. **A.g.e.**, s.175.
110. **A.g.e.**, s.109.
111. **A.g.e.**, s.173.
112. **Kemâlî'l-hikme**, s. 35-36.
113. **Divan**, s.109.
114. **A.g.e.**, s.250.
115. **A.g.e.**, s.187.
116. **A.g.e.**, s.186.
117. **A.g.e.**, s.236.
118. **Kemâlî'l-hikme**, s.51-52.
119. İsmail Habib (Sevük), **Türk Teceddüd Edebiyyâtı Târîhi**, İst., 1340, Matbaa-i Âmire,s.368.

120. **Divan**, s.16-17.
121. Müstecâbi-zâde İsmet, **Nâili-i Kadîm**, İst., 1318, Ferîdiyye Matb., s. 6-7.
Metinde parantez içinde verilen "diğerleri" kelimesinin ikinci bir adı gizlediği açıktır; zîrâ, daha o cümle bitmeden "her ikimizin üstâdı" ifadesi ile "diğerleri"nin aslında tek kişi olduğu anlaşılır.
İbnülemin bu mektubun bir kısmını neşrederken "diğerleri" yerine "**Kemâl Bey**" adını koyar (**Divan**, s. 16; **Leskofçalı Galib Divânı**, s. 30). **İsmet Bey** mektubu yayınlarken, siyâsî sebeplerle, **N.Kemâl**'in adını çıkarmış olmalı.
122. **Divan**, s.289.
123. Sadeddin Hüzhet Ergun, **Bakî, Hayatı Ve Şiirleri**, C.1, İst., 1935, Sühulet Kitab Yurdu, s.76.
124. **Divan**, s. 138-139.
125. **Fuzûlî Divânı**, (haz.A.Gölpınarlı), 2.bs., İst., 1961, İnkılâp Ktbv., s.134.
126. **Divan**, s.118.
127. **A.g.e.**, s.227.
128. **A.g.e.**, s.235.
129. **Kemâlû'l-hikme**, s.12.
130. **Divan**, s.17.
131. **Kemâlû'l-hikme**, s.15.
132. Ahmed Râsim, **Matbûat Hâtıralarından: Muharrir, Şâir, Edib**, s.106,107.
133. **Divan**, s.17.
134. **A.g.e.**, s.17.
135. **Kemâlû'l-hikme**, s.14.
136. Midhat Cemal Kuntay, **Namık Kemal, Devrinin İnsanları Ve Olayları Arasında**, C.1, s.9-11.
137. Sadettin Nüzhet, **Namık Kemal, Hayatı Ve Şiirleri**, İst., 1933, Yeni Şark Kitaphanesi, s.43.
138. **Kemâlû'l-hikme**, s.8.
Kemâl'in Hikmet'e nazîre olan şiirleri için bk.
Abdülbaki Gölpınarlı, "Namık Kemal'in Şiirleri",
Namık Kemal Hakkında, İst.,1942, DTCF y., s. 32-64.
Bu makaleden, Kemâl'in divânındaki şiirlerin yarıdan fazlasının Hikmet'e veya onun da tanzîr ettiği bir başka şaire nazîre olarak yazıldıkları sonucu çıkmaktadır. Galib'e söylenen nazîre sayısı ise, çok daha azdır.
139. Dr.Rızâ Nur, **a.g.mak.**, s.1372.
Bir önceki notta verilen bilgilerin ışığında, **Rızâ Nur**'un haksız olduğu

- kesinlikle söylenebilir. **R.Nur**, uzun makalesi boyunca **Kemâlî** âbideleş-tirmeğe çalışırken, buna benzer pekçok doğruya itiraz eder.
140. Sadettin Nüzhet, **Namık Kemal, Hayatı Ve Eserleri**, İst., 1933, Kanaat Kütüphanesi, s.106.
141. **Dîvân-ı Vecdî**, Millî Kütüphane, Yz. A. 4168/2, v.29^b-30^a.
142. **Nâ'îlî-i Kadim Dîvânı**, s. 256-257.
143. **Dîvan**, s. 171-172; **Resimli Gazete**, Nu.69,26 Mart 1314, s.819.
144. Dr. Rızâ Nur, **a.g.mak.**, s.1005-1006.
145. **Mecmûa**, İbn. TY. 2579, v.28^a.
146. **Külliyât-i Ziyâ Paşa**, s.197.
147. **Resimli Gazete**, Nu. 70,2 Nisan 1314, s.834-835.
148. **Resimli Gazete**, Nu. 74,7 Mayıs 1314, s.878.
149. **İbnülemin'in SATŞ'**ndeki bir cümlesinden (s. 1809) Hikmet'in **Şinâsî**'ye Farsça dersleri verdiği öğrenilir. Aynı bilgi **Şinâsî**'den bahsederken kaynak-larda da tekrarlanır (**Kaya Bilgegil**, "Şinasi'nin Şiiri", **Araştırma Der.**, C.1, Nu.2, Nisan 1971, s.45; Hüseyin Seçmen, **Şinasi**, Ank., 1972., TDK y., s.13). Hâlbuki bu mâlûmât yanlıştır; çünkü,
- 1.1240'ta doğan **Şinâsî**, "gençliğinde", 1255 doğumlu Hikmet'ten Farsça dersi almış olamaz.
2. Hikmet İstanbul'a 1270 yılında gelmiştir. **Şinâsî** ise, 1265'te gittiği Fransa'dan İstanbul'a 1271 yılında geri döner. **Şinâsî** Farsça derslerini yurtdışına çıkmadan evvel aldığına göre, hocası Hikmet olamaz.
- Birkaç kere daha olduğu gibi, bu seferinde de Hikmet'in, **Şeyhülislâm Ârif Hikmet**'le karıştırıldığı düşünülebilir. Dolayısıyla, **Şinâsî** ile Hikmet arasında kurulmağa çalışılan etkileme-etkilenme münasebeti de sonuç-suz kalacaktır.
150. Ebuzziyâ Tevfik, "Şinâsî'yle Bir Mülâkatım", **Mecmûa-i Ebuzziyâ**, Y.18, Cüz.80, 1316, s.1602.
151. "Sebk-i Hindû"nun özellikleri ve **Nâilî**'nin işleyiş tarzı hakkında bk.
Doç.Dr. Halûk İpekten, **Nâ'îlî-i Kadim, Hayatı ve Edebi Kişiliği**, Ank., 1973, Atatürk Üniv.y., s.72-84.
152. **Dîvan**, s. 112.
153. **A.g.c.**, s. 114.
154. **A.g.c.**, s.281.
155. **A.g.c.**, s.292.
- Benzerine Hikmet'ten önce sadece **Sünbül-zâde Vehbî** nin
Vehbî bu gazel olsun o şühun deheninden
Uşşâka hediye yine bir gonce gül-âsâ

(**Dîvân-ı Vehbî**, Mısır, 1243, Bulak Matb., s.6) makta'lı gazelini örnek bulabildiğimiz bu hitap tarzına Hikmet'ten sonra sıkça rastlanmaya başlanır. Meselâ bk.

Müfred ez-dehân-ı cânân

Şerbet-i la'lim devâdır hastegân-ı aşkıma
Sıhhat-ı âlem nigâh-ı çeşm-i bimarımdadır

- (**Dîvân-i Seniî-i Mevlevî**, İst., 1275, Takvimhâne-i Âmire Matb., s.132).
156. **Ekrem**'in "-ey bülbül" redifli üç şiiri vardır (**Zemzeme-III**, İst., 1301, Matbaa-i A.K. Tuzluyan, s. 64-65; **Pejmurde**, İst., 1311, Âlem Matb., s.83; **Hazîne-i Evrak**, Nu. 7, 1297, s.100-101) ki, bunların içinde en meşhurları "**Hasbihâl**" adıyla **Zemzeme-I** (İst., 1299, Matbaa-i Ebuzziyâ, s.43)'e de alınan sonuncusudur. **Nâci**'nin gazellerine yazılan nazîrelere nisbet yapar gibi **Ekrem**'in de bu gazeli pek çok şair tarafından tanzir edilir (Fevziye Abdullah, "Muallim Naci İle Recaizade Ekrem Arasındaki Münakaşalar Ve Bu Münakaşaların Sebep Olduğu Edebî Hâdiseler", **Türkiyat**, C.X, 1951, s. 175-176, not. 49). O kadar ki, sonunda **Nâci** taraftarları "**bülbül**" hitabı ile **Ekrem**'i kasdetmeğe başladılar.

Hikmet'in "**Hasbihâl-i Berây-i Nefs-i Nâtuka**" başlıklı ve

Firâz-ı arş idi bir dem mekânın ey bülbül

(**Dîvan**, s. 100-102; **BE**, Cüz. 21, Dersaadet, 1328, Sancakyan Matb., s.325-326) mısrayla başlayan şiirinde **Ekrem**'i hicveden bu beyit yoktur; ama **Ali Kemâl**, **Ömrüm** (yay.Z.Kuneralp, İst., 1985, İsis y., s.43) adıyla neşrettiği hâtürâtında beyti misâl göstererek Ârif Hikmet'in bir "**tezyif-i mârûf**"u olduğundan bahseder. **F.A.Tansel** ise, beyti **Yenişehirli Avnî**'ye ait olarak gösterir (a.g.mak., s. 175).

57. **Dîvan**, s. 250.

Âsâr-ı Hikmet'lerde yer almayan ve konusu itibarıyla gazeli de pek andırılmayan bu şiir, **Dîvan**'a **İbnülemin** tarafından eklenmiş olsa gerek. Aynı şekilde, **Âsâr-ı Hikmet** ve **Dîvan**'da yer almayan birkaç şiirin varlığını da biz haber verelim:

1. **İbnülemin**, Hersekli'nin Mehmed Bahâeddin (Hayret) Efendi (1264-1331)'ye ait bir gazeli tanzir ettiğini ve kendisine de ettirdiğini söyler (**SATŞ**, s. 612-613). Hikmet'in dîvânında bulunmayan bu nazîresine bir mecmûada rastladık.

Aşka daldım, bir cesâret geldi kendimden bana

Düşmüşüm bir hâle, hayret geldi kendimden bana
matla'lı bu gazelin makta

Şi'ini tanzir için **Hikmet**, Cenâb-ı **Hayret**'in
Başka bir şevk u şetaret geldi kendimden bana
şeklinde (Mecmûa, İbn., TY. 3510, v.105^a).

2. **BE** (Cüz.11, Dersaâdet, 1328, Mürettübîn-i Osmâniyye Matb., s.166)'de bir gazeli vardır:

İntişâr-ı feyzdir nûr-ı tecellâdan meram
İktibâs-ı şû'ledir şem'-i şeb-ârâdan meram

3. **Manastırlı Sâlih Fâik** ile müştereken söylenmiş bir gazeli vardır:
H- O kim sahbâ-keş-i sevdâ olur peymâne peymâne
F- Melâmet âleminde geşt eder meyhâne meyhâne

(Mecmûa, İbn., TY. 2579, v. 46^{a-b})

4. **Kemâl, Galib** ve **Memduh Fâik** ile müşterek olarak söylenmiş bir gazeli vardır:

G- Aşk kim âfet-resân-ı zühd ü tâatir bize
M- Ebruvân-ı yâr, mihrâb-ı ibâdettir bize
M- Zulmet-âbâd-ı talebde geşt eder dîvâneyiz
H- Dâğ-ı hicran meş'al-i şehrah-ı vuslatır bize
H- Dâver ile Âl-i Resûlullah kıldık iktidâ

(Mehmed Memduh, **Divân-ı Eş'âr**, s. 176).

5. **Ârif** ve **M.Âsaf**'ın **Resimli Gazete**'de yayınlanan nazîrelerinden (Nu. 36-37, 3-10 Temmuz 1313, s.422,434) anlaşıldığı kadariyle, Hikmet'in "eyler beni" redifli bir gazeli vardır ki, ele geçirilememiştir.

6. Yine **Resimli Gazete**'de (Nu.68,19 Mart 1314, s.806) "**Muallim Nâci Efendi'ye**" başlıklı bir şiir vardır:

Merhabâ ey hâce-i dâniş-nisâb
Milleti feyzinle ettin kâmyâb

7. Yazma bir mecmûada Hikmet'in bir mütekerrir müseddesi vardır. Devri hicveden bu şiirin her bendinin son iki mısraı Farsça eyzandır.

Bir takım câhilân-ı bed-çehre
S.çtı gitti sahife-i dehre

(Mecmûa, İbn., TY. 2801, v. 300^{a-b})

Şiirin altına **İbnülemin**'in düştüğü bir not vardır:

"Sadık Bey'in mecmûasından naklolundu. Âsâr-ı Hikmet meyânında böyle galiz bir eser bulunması şâyân-ı teessüftür. Müşâriinüleyh bu-

nu ve buna yakın eserlerini bize asla göstermemiŝti.”

8. **Deli Hikmet**'le müştereken yazdıkları hicviye tarzındaki bir muhammesten sadece iki beŝlik bulunabildi. (İbnülemin, **Son Sadrazamlar**, C.2, s.625,880).

9. Ayrıca, Hikmet'in yukarıda sözü edilen mecmûada (v.96^b) tezkire sahibi **Fatin** hakkındaki beytine ve matbû dîvanının mukaddimesinde (s. 59-60) **Mahmud Kemâl**'e hitap eden bir diğer beytine de burada iŝaretle yetinelim.

II. B Ö L Ü M

Şiirlerinden Örnekler

Na't-ı Şerif

- 1 Hudâ'nın en büyük ihsânı sensin yâ Resûlullah
Benim her derdimin dermâmı sensin yâ Resûlullah
- 2 Cihan medhûş-ı hayrettir zuhûr-ı mu'cizâtından
Tarîkat ehlinin bürhânı sensin yâ Resûlullah
- 3 N'ola arş olsa ferş-i südde-i bâb-ı inâyâtm
Saâdet mülkünün sultanı sensin yâ Resûlullah
- 4 Seninle anlaşıldı şive-i ahkâm-ı ayniyyet
Berât-ı vahdetin unvânı sensin yâ Resûlullah
- 5 Cebîn-i âdemiyyet nakş olundu nûr-ı hüsnünle
O vechin sûret-i Rahmân'ı sensin yâ Resûlullah
- 6 Afil-i derd-i aşk u şevkın olsun dâimâ Hikmet
Bize gösterdi sırr-ı men reânî sensin yâ Resûlullah

1 Hudâ'nın en büyük bağışı sensin ey Allah'ın resûlü. Benim her derdimin dermânı sensin ey Allah'ın resûlü.

2 Cihan, gösterdiğin mucizelerden şaşkına dönmüştür. Tarikat ehlinin fikrini isbatta delîli sensin ey Allah'ın resûlü.

İbn., TY. 2658, v. 31^a'da:

Zihî kudret ki, Kur'ân eyledi furkanı i'câzm

Hakikat ehlinin bürhânı sensin yâ Resûlullah

3 Saâdet ülkesinin sultanı ey Allah'ın resûlü, göğün dokuzuncu katı, senin iyilikler kapının eşliğindeki hasır olsa, bu çok mu gariptir?

4 Birlik fermânının başlığı ey Allah'ın resûlü, asfî hükümlerin üslûbu seninle anlaşıldı.

A.g. yazmada, “şîve” yerine “cılve” kelimesi kullanılmıştır.

5 İnsanlığın aını, güzelliğinin nûruyle süslendi. O çehrenin Rahman Sûresi sensin ay Allah'm resûlü.

A.g. yazmada, “nakş olundu” yerine “şu'lelendi” kelimesi kullanılmıştır.

6 **Hikmet,** daîma, aşkının ve arzunun derdiyle hasta olsun. “Men reânî” sırrı bize gösterdi ki, bundan kasedilen sensin ey Allah'ın resûlü.

“men reânî” ile **Ebû Hüreyre**'den naklolunan bir hadise telmih vardır: “Her kim beni rûyâsında görürse, muhakkak ki, uyanırken de beni görecektir; çünkü, şeytan bana benzer bir sûrete giremez” (**Ebû Saîd Hudrî** de aşağı yukarı aynı şekilde rivâyet eder).

A.g. yazmada bu beytin ilk mısraı:

Kemâlin hak, cemâlin ayn-ı haktır kim, bu mânâyı
şeklindedir.

Manzûme

- 1 Fûrûg-ı sâgarı âyîne-i âlem-nümâ buldum
Cihanda kûşe-i meyhâneyi cây-ı safâ buldum
- 2 Cihan gerçi tecellîgâh-ı takdîrâtur ammâ
Harâbat âleminde başka bir feyz-i Hudâ buldum
- 3 Berîdir çirk-i teşvîşât ü şirk-i hüd-nümâyîden
Melâmet ehlini âzâde-i zerk u riyâ buldum
- 4 İbâdetle diler kim cenneti teshîr ede zâhid
Anmçün zümre-i zühhâdı ben ehl-i sivâ buldum
- 5 Belâ-yı aklile âzürde-i çûn ü çirâ olmaz
Cünûn erbâbını âlemde bî-havf ü ricâ buldum
- 6 Araştırdım hezâran kerre tab'-ı ehl-i dünyâyı
Hele yârân ile hûbâmı gayet bî-vefâ buldum
- 7 Yazıklar kim, cihân olmuş firîb-âlûd-ı ârâyîş
Ricâlin hâlini hem şîve-i tavr-ı nisâ buldum
- 8 Sevâd-ı mâsivâ vicdânın etmiş hırsile telvîs
Taamkârân-ı mâl ü câhı hem-çün hun fesâ buldum
- 9 Edâniye temelluk âriyet bir ömr için değmez
Bu sûretle taayyüş fikrini pek nâ-becâ buldum
- 10 Değildir âlem-i âzâdegî hengâme-i âlem
Cihanda herkesi bir gûna derde mübtelâ buldum
11. Dilersen anlamak ger hâsıl-ı mânâ-yı edyânı
Anı ben mâverâyı derk-i erbâb-ı nühâ buldum.
- 12 Dilersen anlamak ger hâsıl-ı mânâ-yı edyânı
Anı ben mânevrâ-yı derk-i erbâb-ı nühâ buldum

- 1 Kadehin nûrunu, dünyâyı gösteren ayna olarak kabûl ettim. Cihanda meyhâne köşesini safâ yeri olarak seçtim.
- 2 Gerçi cihan, kaderin tecellî ettiği yerdir; ama, meyhâne âleminde farklı bir ilâhî feyz buldum.
- 3 Gösterişçilik şirkinden ve karışıklık çirkefinden kendisini kurtaran melâmet ehlini riyâdan uzak buldum.
- 4 Softa kişi cenneti ibâdet yoluyla zabtetsin istediği içindir ki, sofular gurubunu dünyâ ehli buluyorum.
- 5 Akıl belâsı ile “nasıl, niçin“ sorularına cevap ararken incinmediği için delileri korkusuz ve kimseye yalvarıp yakarmaz kişiler olarak gördüm.
- 6 Dünyâyâ bağlı kişilerin karakterlerini binlerce kere araştırdım. Bilhassa sevgililer ile güzelleri pek vefâsız buldum.
- 7 Cihânın süse aldanır olması çok ayıp! Devlet büyüklerinin içinde buldukları hâli kadınlara yakışır buldum.
- 8 Maddiyâta duyduğu hırsla vicdânını siyâha boyamış mal ve makam düşkünlerinin piç olduğunu anladım.
- 9 Gelip geçici bir ömür için alçaklara dalkavukluk etmeye değmez. Bu yoldan geçinme fikrini çok münâsebetsiz buldum.
- 10 Bu âlem, dertsizlik âlemi değildir. Cihanda herkesi bir başka türlü derde düşmüş gördüm.
- 11 Ey fikirlerinde ayak direten, eğer taassup bağının ne olduğunu bana sorarsan, işin doğrusunu bilmiş ol ki, onu neticesi olmayan bir asılsız iddia diye gördüm.
- 12 Eğer dinlerin mânâ ürünlerini anlamak istersen, onları ben akıllı kişilerin anlayışının gerisinde buldum.

- 13 Şuûnât-ı tabiatte bidâyet yok, nihâyet yok
Vukuât-ı zamânı bir müselsel mâcerâ buldum
- 14 Nücûm ehli ne bilsin cilve-i ahkâm-ı eflâki
Hisâbâtın anın ez-cümle-i sehv ü hatâ buldum
- 15 Tabibin aczini gördüm, ilâc-ı derd-i sevdâdan
Belâ-yı aşka düştüm, renciş-i gamdan devâ buldum
- 16 Niçe dikkatler ettim, bulmadım âsâr-ı umrânî
Ne buldumsa cihanda bî-esas ü bî-beka buldum
- 17 Tasavvur eyledim ahvâlini çok kerre dünyânın
Nihâyet sûret-i da'-mâ-keder huz-mâ-safâ buldum
- 18 Nedir cürm-i fazîlet kim, anın erbâbını yâ Rab
Perişan-hâl ü mahzûn u hakîr ü bî-nevâ buldum
- 19 Ne gaffettir ilâhî, kendini derk edemez insan
Hakikat âleminden bî-haber ser-der-hevâ buldum
- 20 Tabiat sevk eder, hükm-i siyâset men' u zecr eyler
Musibettir şu hilkat kim, belâ-ender-belâ buldum
- 21 Değildir ihtiyârî, fi'linin mecbûrudur herkes
Cihâna ta'n eden eşhâsı bî-fehm ü zekâ buldum
- 22 Suûd etsen de ser-tâk-ı revâk-ı arş-ı a'lâyâ
Sakin zannetme kim, dest-i meşîyyetten rehâ buldum
- 23 Eğer maksûd ise Hikmet, nizâm-ı âlem-i dünyâ
Buna kâfi vü kâfil şer'-i pâk-i Mustafâ buldum

- 13 Tabiat olaylarında başlangıç da, sonuç da yoktur. Zamânın olaylarını zincirleme bir mâcerâ olarak buldum.
- 14 Astrolog, kader hükümlerinin görünüşünü ne bilsin? Onun hesaplarını hatâlı buldum.
- 15 Tabîbi sevcî â dercîne ilaç bulmakta âciz gördüm. Aşk belâsma düştüğümle gamın eziyetinden devâ buldum.
- 16 Ne kadar dikkat ettimse de bayındırlık eseri göremedim. Cihânda ne bulduysam esa esiz ve ömürsüzdü.
- 17 Dûnyânın hâlini birçok kereler zihnimde evirip çevirdim. Sonunda çâre olarak, hoşuma gideni alıp, hoşlanmadığımı bırakmak yolunu buldum.
- 18 Yâ Rab, faziletli kişilerin suçu nedir ki, onları perişan, üzgün, aşâfılanmış ve suskun buldun.
- 19 Allahın, ne gaflettir ki, kendisini idrâk edemeyen insanı hakîkat âleminde habersiz ve akli havada buldum.
- 20 Şahsî kişiliği yönlendirir ve sürüklerken, siyâsetin emirleri durdurup yasaklar. Yaradılış öyle bir sıkıntıdır ki, belâ içinde belâdır.
- 21 Kişinin hareketleri kendi elinde değildir, öyle davranmaya mecburdur. Cihâna söven kişiyi anlayışsız ve aptal buldum.
- 22 Arş-ı âlâ çardağının en büyük kubbesine de yükselsen, sakın, Allah'ın irâdesinden kurtulduğunu zannetme!
- 23 Hikmet, eğer maksat dînyâ düzenini kurmak ise, bunu sağlamak için Hz. Muhammed'in temiz şeriatini yeterli ve kefil gördüm.

Bu gazelin yedi beyti Harâ bât (C.2, s.120)'ta ve tamamı Mehmed Tevfik'in Kafîle-i Şuarâ (İst., 1290, s. 15.3-154)'sında yayınlanmıştır.

Müseddes

- 1 Ey ehl-i hâl ü ma'siyete bed-niğh eden
Me'yûs olur mu dergeh-i Hakk'ı penâh eden?
Kâfirdir emr-i rahmetine iştibâh eden
Vâsıl olur vücûda, vücûdun tebâh eden
"Kadrin bilirse tâati neyler günâh eden
Teshîr eder merâmını vaktinde âh eden"
- 2 Hem-sûziş ol, Hudâ'yı tanır müstaîn ile
Vaktin geçir güzâriş-i âh ü enîn ile
Çek na'ra-i nedâmeti, git müznibîn ile
Pür-cûş olur kıbâb-ı kerem ol tanîn ile
"Kadrin bilirse tâati neyler günâh eden
Teshîr eder merâmını vaktinde âh eden"
- 3 Hallâkımız Lâtîf ü Raûf u Rahîmdir
İsm-i Gafûr hâmi-i her-ber-sakîmdir.
Ammâ ki uyma nefse bu hâlet-i zemîmdir
Bil cürm ü aczi, affa sun, Hak kerîmdir
"Kadrini bilirse tâati neyler günâh eden
Teshîr eder merâmını vaktinde âh eden"
- 4 Âfettir aceb ü kibr ü riyâdan sakın aman!
İnsâna pâ-y-i bend-i dalâlet odur hemân
Ümmid-i mağfiretle olur zinde-dil cihân
Selb eylersen bu hâli gider küfre ins ü cân
"Kadrini bilirse tâati neyler günâh eden
Teshîr eder merâmını vaktinde âh eden"

- 1 Ey isyan ve günü gününe yaşama ehline kötü gözle bakan (kişi), Hakk'ın dergâhına sığınan hiç ümitsizliğe düşer mi? O'nun rahmetinden şüphelenen kâfirdir. Varlığını harap eden varlığa kavuşur. "Günah işleyen O'nun kudretini bilirse, ibadet eder mi? Vaktinde âh eden isteğine kavuşur"
[Her altılığın sonunda tekrarlanan beyit, Nûruosmâniye Hâfız-ı Kütübü **Hoca Nusret Efendi**(ö. 1208)'nindir].
- 2 Allah'ı tanıyıp, O'ndan yardım isteyen ile beraber yan. Vaktini ağlayıp sızlama ile geçir. Git, günah işleyenler ile (birlikte) pişmanlık nârası at. Kerem kubbeleri o çömlama ile coşar. "Günah işleyen O'nun kudretini bilirse, ibadet eder mi? Vaktinde âh eden isteğine kavuşur".
- 3 Yaraticımız lûtf edici, çok merhametli ve esirgeyicidir. (Allah'ın) "merhametli" ismi her yanlıştan koruyucudur. Ama, nefesine bu kadar uyma, bu kötü bir hâldir. Suçunu ve beceriksizliğini bil, affa sığın, Allah büyüktür. "Günah işleyen O'nun kudretini bilirse, ibadet eder mi? Vaktinde âh eden isteğine kavuşur".
- 4 Gariplik, gurur ve riyâ âfettir, aman dikkat et; (çünkü), insanın ayağına hemen sapkınlık prangasını vurur. Affedilme ümidiyle cihan uyanıktır. Bu hâli inkâr edersen küfre gidersin. "Günah işleyen O'nun kudretini bilirse ibadet eder mi? Vaktinde âh eden isteğine kavuşur".

- 5 Lûtf-ı tabîbi haste-i nâlân olan diler
Handanlığın safâsını giryân olan diler
Elbette affı mâil-i isyân olan diler
Cânâna kurbu mazhar-ı gufrân olan diler
“Kadrini bilirse tâati neyler günâh eden
Teshîr eder merâmını vaktinde âh eden”
- 6 Sîrâb eder cismimi o dem âb-ı mağfîret
Miftâh-ı cürmle açılır bâb-ı mağfîret
Sûfiye gaflet-âver olur hâb-ı mağfîret
Mümtâzdır niyâz ile erbâb-ı mağfîret
“Kadrini bilirse tâati neyler günâh eden
Teshîr eder merâmını vaktinde âh eden”
- 7 Hikmet gibi tîbâ’-ı muhabbet nezîhtir
Ne münhasır sevâba, ne münkir sefihtir
Her kim gurûra meyl ede Şeytan şebîhtir
Hoş görmemek cihânı be-gayet kerîhtir
“Kadrini bilirse tâati neyler günâh eden
Teshîr eder merâmını vaktinde âh eden”

- 5 Tabibin lûtfunu inleyen hasta diler. Gülmenin safâsını ağlayan ister. Affedilmeyi elbette ki, isyana meyleden diler. Sevgiliye yaklaşmayı affedilişe mazhar olan ister. “Günah işleyen O’nun kudretini bilirse, ibadet eder mi? Vaktinde âh eden isteğine kavuşur”.
- 6 Affedilme suyu beni hemen kandırır. Affedilme kapısı suç anah-tarıyla açılır. Affedilme uykusu sofuya iltmâli taşır. Affedilme er-babı dua sayesinde üstün tutulmuştur. “Günah işleyen O’nun kudretini bilirse, ibadet eder mi? Vaktinde âh eden isteğine ka-vuşur”.
- 7 Hikmet gibi muhabbet yaradılışlılar temizdir; ne sadece hayırlı davranışlara has kalır, ne inkârcı birer sefih olurlar. Kim gurura meylederse, Şeytan’a benzer. Cihanı hoş görmemek gayet iğ-rençtir. “Günah işleyen O’nun kudretini bilirse, ibadet eder mi? Vaktinde âh eden isteğine kavuşur”.

Ibnülemin, bu şiiri Ârif Hikmet’in son eseri olarak gösterir (Divan, s. 105).

GAZELLER

- 1 Pâyimâl-i nâz olur hep âlem-i bâlâ sana
Başka bir feyz-i ilâhî vermiş istiğnâ sana
- 2 Cibriil olsa n'ola âyînedâr-ı tal'atin
Cevher-i nûr-ı hayâdır hüsn-i bî-hemtâ sana
- 3 Pâk-dâmen bir gül-i gülşen-serây-ı işvesin
Vermesin reng-i tagayyür haşre dek Mevlâ sana
- 4 Dehri ettin serteser müstagrik-ı envâr-ı feyz
Reşk eder bu hüsn ile mihr-i cihân-ârâ sana
- 5 Hikmet'in feryâdı bîzâr eylemişken âlemi
Hey ne hûnîsin ki, te'sir etmedi hâlâ sana

- 1 Senin nâzın koca âlemi hep ayaklar altına alır. Nazlanışın sana başka bir ilâhî feyz vermiş.
- 2 Güzelliğine ayna tutan Cebrâil olsa ne var? Benzersiz güzelliğin hayâ nûrunun cevheridir.
- 3 Edânın gülbahçesinin nâmuslu bir gülüsün. Mevlâ kıyâmete kadar sana bundan başka bir kişilik vermesin.
- 4 Dünyâyı baştan başa feyz nurlarına boğdun. Bu güzellikle seni ci-hânı süsleyen güneş (bile) kıskanır.
- 5 **Hikmet**'in feryadı âlemi bezdirmişken, kan dökmeye ne merak-lymışsın ki, sana hâlâ tesir etmedi.

- 1 Tâbiş-i hüsnünle dâğ-ı sîne rûşendir bu şeb
Dûdmân-ı şu'le-i cân sûziş-efkendir bu şeb
- 2 Tende her bir zahm-ı hûn-âlûde-i şemşîr-i nâz
Seyr-i gülzâr-ı cemâl-i yâre revzendir bu şeb
- 3 Hasret-i rûyünle sûz-ı tef ü tâb-ı âhtan
Şem'i-i bezm-ârâ-yı gerdûn ser-be-dâmendir bu şeb
- 4 N'ola cûşân olsa dilde mâhtâb-ı arzû
Şevk-ı ruhsârın tecellî-sâz-ı gülşendir bu şeb
- 5 Bî-dimâg-ı ye's ü hırmânım ki ey Hikmet bana
Nağme-i nâhîd-i şâdî savt-ı şîvendir bu şeb

- 1 Bu gece, güzelliğinin parlamasıyle göğsümdeki yara aydınlıktır. Bu gece can alevinin âilesi üzüntüye kapılmıştır.
- 2 Kana bulanmış naz kılıcının vücutta açtığı her bir yara, bu gece sevgilinin güzelliğinin gül bahçesini seyretmek için açılmış birer penceredir.
- 3 Yüzünün hasretiyle çektiğim âhların parlak ateşinden gökyüzündeki meclisi bu gece baştan ayağa mumlar süslemektedir.
- 4 Gönülde arzunun mehtâbı coşsa garip mi olur? Bu gece yanağının ışığı gül bahçesinde göründü.
- 5 Ey **Hikmet**, üzüntü ve ayrılıktan öyle şuaursuzum ki, mutlu bir genç kızın şarkısı bu gece bana ağıt gibi gelir.

Bu gazel Resimli Gazete (Nu. 39,24 Temmuz 1313,s.458;Nu.93,10 Kânûn-i evvel 1314, s. 1206)'de iki kere yayınlanmıştır.

Hâlet (Divân-ı Hâlet Bey, Millet Ktbh. A. Emîri. Mnz.96,v.19°) ve Nâilî (Mecmûa, İst. Üniv. Ktbh. İbn. TY. 2801,v.99°)'nin de benzer birer şiiri vardır.

- 1 Ne mümkün sedd ü bend-i gerdiş-i hamyâze-i devlet
Harâb-ı fitne-i iflâs iken dervâze-i devlet
- 2 Kalemdir safha-pîrâ-yı kitâb-ı intizam ammâ
Reh-i şemşirdir ziynet-dih-i şîrâze-i devlet
- 3 Adâlettir arûs-ı mülke revnak-bahş-ı ârâyiş
Bu sûretle bulur nûr-ı cemâli gaze-i devlet
- 4 Usûl-i devri gör, dembeste-i âlâm-ı şekvâdir
Nagam-perdâz-ı şehnâz-ı bülend-âvâze-i devlet
- 5 Nevâ-yı inbisât-ı kâm vermez hayli demlerdir
Makamât-âşînâ-yı âlime âgaze-i devlet
- 6 Nevâl-i hûn-i mazlûmân, simât-ârâ-yı rifattir
Buyursun gürisne-çeşmân^(x) câh-ı tâze-i devlet
- 7 Bahâ-yı kâle-i nev-nakş-ı isti'dâdi görsünler
Geçerse dest-i fikr-i Hikmet'e endâze-i devlet

- 1 Devlet kalesinin kapısı iflâs fitnesi ile harap olmuş iken, onun bu beğenilmeyen gidişine engel olmak ne mümkün.
- 2 Kanun kitabının görünüşünü güzelleştiren kalemdir; ama, devlet düzenini süsleyen, kılıcın çizdiği yoldur.
- 3 Adâlet, 'vatan' denen geline güzellik veren süstür. Devletin allığı (düzgünü), gelinin yüzünü bu sûretle nurlandırır.
- 4 Devrin şu hâline bak ki, halk elemden şikâyet etmez de devletin yükselen sesi tiz perdeden nağmeler verir.
- 5 Hayli zamandır, makam bilgisi olan kişi, devletin âhenge başlamasından beklediği iç ferahlığını sağlayacak sesi duyamaz oldu.
- 6 Devletin yeni makamına, mazlumların kan diyeti, yücelik nişanlarının süsü olan açgözlüler buyursunlar.
- 7 Devlet düzeni **Hikmet**'in (hikmetin) eline bir geçsin de ondaki yeteneğin yeni nakışlı kumaşının değerini görsünler.

(¹) «Gürisine» kelimesi-vezin zarûretinden-«gürsine» okunmalıdır. Bu farklı okunuş, gençliğinde Halid Ziya'yı da şaşırtmıştı (*Kırk Yıl*, C,1,İst.,1936, Matbaacılık ve Neşriyat T.A.Ş.,s.123).

- 1 Mâni'-i izhâr-ı şükr-i lûtf-i Yezdan'dır sükût
Ben demem şâyeste-i erbâb-ı ikandır sükût
- 2 Nut(u)ktur sermâye-bahş-ı eşrefiyyet âdeme
Bâis-i ihlâl-i şân-ı feyz-i insandır sükût
- 3 İmtidâd-ı bahs iken ziynet-res-i bezm-i kemâl
Âkılın güftârına nisbetle noksandır sükût
- 4 Hakk u bâtl şîve-i tedkîk ile mâlûm olur
Kim demiş îcâb-ı hâl-i akl ü irfandır sükût
- 5 Bî-mezâkan hüner-i keff-i lisân etse n'ola
Sâtir-i cehl ü uyûb-ı şahs-ı nâdandır sükût
- 6 Düşmez ehl-i dâniş ü idrâke tarz-ı iftikar
Fırka-i mezmûme-i cühhâle şâyandır sükût
- 7 Hep sükûnettir sebab bu âlemin berbâdına
Bâis aceb ve gurûr-ı ehl-i tuğyandır sükût
- 8 Rast-gûy-i hall ü akd-i himmet ol her kârda
Hasma çün ser-rişte-i ityân-ı bürhandır sükût
- 9 Böyle Hikmet nükte-perdâz-ı kemâl olmak 'asîr
Âdet-i yâran gibi elbette âsandır sükût

- 1 Sükût, Allâh'ın lûtfuna karşı şükrettiğini göstermeye engeldir. Sükûtun her konuda doğru bilgisi olan kişilere lâıyk olduğunu söyleyemem.
- 2 Konuşmak, insanın en şerefli varlık oluşunun sermâyesi; sükût ise, olgunluk şânının zedelenme sebebidir.
- 3 Olgunluk meclisinin süsü bahsin uzaması olduğundan, akıllı kişinin konuşmasına nisbetle susmak eksikliklerdir.
- 4 Doğru ve yanlışın farkı, sora araştıra öğrenilir. "Sükût, aklın ve irfânın gereğidir" diye kim demiş.
- 5 Zevksizler susmayı hüner edinse ne olur? Câhilin ayıplarını ve cehâletini örten sükûtur.
- 6 Susmak, bilgi ve idrak ehline düşmez. Sükût, ayıplanan câhiller gurubuna lâıyktır.
- 7 Bu âlemin berbat olmasına sebep, suskunluktur. Sükût, azgınlık ehlinin kendini bilmezliğine ve gurûruna sebeptir.
- 8 Her işte, çalışmanın gidişinde ve idâresinde doğru sözlü ol; çünkü, hasmın eline koz vermenin yolu suskunluktur.
- 9 Hikmet, böyle olgun nükteler sarfeden biri olmak zor. Dostlarının da âdeti olduğu üzere, susmak elbette daha kolaydır.

- 1 Zannetme kim hevâdan olur nâlekâr mevc
Râz-ı hurûş-ı aşkı eder âşikâr mevc
- 2 Deryâ-dilân-ı himmete kâr eylemez gumûm
Vermez mizâc-ı bahre tagayyür hezâr mevc
- 3 Fehm et ulüvv-i kadrini ehl-i mekânetin
Yüzler sürer sevâhile bî-ihdiyâr mevc
- 4 Dilden gider mi şûriş-i sevdâ ki rûzgâr
Tâ ermeyince gayete bulmaz karar mevc
- 5 Kesret kemâl-i vahdete nisbetle böyledir
Görmez misin ki, yem(m) de olur bî-şumâr mevc
- 6 Ahkâm-ı irtibâtı gör nûr u zulmetin
Vermiş şuûn-ı kudrete leyl ü nehâr mevc
- 7 Âsâr-ı tab'-ı Hikmet'i seyr eyleyen sanır
Bahr-i hünerden oldu leâlî-nisâr mevc

- 1 Dalganın istekten inlediğini zannetme; o, aşkın gizli haykırırlarım âşikâr eder.
- 2 Nasıl ki, bin dalga ile denizin yapısı değişmezse, himmetin derya gönüllerine de keder öyle kâr etmez.
- 3 Dalgalar bile ellerinde olmadan sahile yüz sürerlerken, iktidar sahiplerinin kadrinin yüceliğini sen anla.
- 4 Ruzgâr sâhile ulaşmadıkça dalgalar durulmazken, sevda kargaşası dilden gider mi?
- 5 Bir denizde sayısız dalganın olduğunu görmez misin? İşte kesret (çokluk) de vahdet (birlik)e nisbetle böyledir.
- 6 Işıkla karanlık arasındaki münasebetin hükümlerine bak ki, geceyle gündüz kudretin işlerini dalgalandırmışlar.
- 7 Hikmet'in (şair) kişiliğinin mahsûllerini seyredenler, hüner denizinden (çıkardığı) incileri saçtığını sanırlar.

Nevres'in (Divân-ı Osman Nevres, s. 78) de benzer bir şiiri vardır.

- 1 Zannetme kim hevâdan olur nâlekâr mevc
Râz-ı hurûş-ı aşkı eder âşikâr mevc
- 2 Deryâ-dilân-ı himmete kâr eylemez gumûm
Vermez mizâc-ı bahre tagayyür hezâr mevc
- 3 Fehm et ulüvv-i kadrini ehl-i mekânetin
Yüzler sürer sevâhile bî-ihdiyâr mevc
- 4 Dilden gider mi şûriş-i sevdâ ki rûzgâr
Tâ ermeyince gayete bulmaz karar mevc
- 5 Kesret kemâl-i vahdete nisbetle böyledir
Görmez misin ki, yem(m) de olur bî-şumâr mevc
- 6 Ahkâm-ı irtibâtını gör nûr u zulmetin
Vermiş şuûn-ı kudrete leyl ü nehâr mevc
- 7 Âsâr-ı tab'-ı Hikmet'i seyr eyleyen sanır
Bahr-i hünerden oldu leâli-nisâr mevc

- 1 Dalganın istekten inlediğini zannetme; o, aşkın gizli haykırışlarını âşikâr eder.
- 2 Nasıl ki, bin dalga ile denizin yapısı değişmezse, himmetin derya gönüllerine de keder öyle kâr etmez.
- 3 Dalgalar bile ellerinde olmadan sahile yüz sürerlerken, iktidar sahiplerinin kadrinin yüceliğini sen anla.
- 4 Ruzgâr sâhile ulaşmadıkça dalgalar durulmazken, sevda kargaşası dilden gider mi?
- 5 Bir denizde sayısız dalganın olduğunu görmez misin? İşte kesret (çokluk) de vahdet (birlik) e nisbetle böyledir.
- 6 Işıkla karanlık arasındaki münasebetin hükümlerine bak ki, geceyle gündüz kudretin işlerini dalgalandırmışlar.
- 7 **Hikmet**'in (şair) kişiliğinin mahsûllerini seyredenler, hüner denizinden (çıkardığı) incileri saçtığını sanırlar.

Nevres'in (Divân-ı Osman Nevres, s. 78) de benzer bir şüri vardır.

- 1 Olmasa nûr-ı izâfî cevher-i minâ-yı rûh
Neşve-bahş-ı hayret olmazdı dile sahbâ-yı rûh
- 2 Âşinâ-yı sûret-i Rahmân olan ehl-i dile
Reng ü hiddet gösterir âyîne-i sîmâ-yı rûh
- 3 Feyz-yâb-ı cilve-i nûr-ı tecelliyyât iken
Zâil olmaz âb ü tâb-ı gevher-i yektâ-yı rûh
- 4 Muttasıl âlem 'ademden halk u îcâd olmada
İttihâd-ı "kâf ü nûn" dur var ise mânâ-yı rûh
- 5 Feylesofun kavlin etme zîb-gûş-ı i'tibâr
Kim bilinmez akl ile mâhiyyet-i fehvâ-yı rûh
- 6 Neş'e-i nazmın verir Hikmet hayât-ı câvidân
Var ise humhâne-i tab'ındadır me'vâ-yı rûh

- 1 Ruh kadehinin cevherine eğer nûr ilâve edilmese, rûh içkisi gönle neş'e sarhoşluğu vermezdi.
- 2 Rahman Sûresi'nin âşinâsı olan gönül ehline rûh yüzünün aynası hîle ve hiddet gösterir.
- 3 Tecellî nûrunun ortaya çıkmasından feyz alır iken, rûhun eşsiz cevherinin tâzeliği kaybolmaz.
- 4 Aralıksız olarak, âlem yokluktan yaratılmaktadır. Eğer rûhun mânâsı varsa, "k" ve "n" harflerinin birleşmesindedir (Bu iki harfîn birleşmesinden meydana gelen "kûn:ol" fiili Allah'ın kâinâtı yaratırken verdiği emre işaretler).
- 5 Filozofun sözünü itibar kulağına süs (küpe) yapma; çünkü, rûh kavramının mâhiyeti akıl ile anlaşılamaz.
- 6 **Hikmet**, nazmının vücut bulması ebedî hayat verir. Eğer rûhun bir yeri varsa, senin kişiliğinin meyhânesidir.

Hâlet'in (Divân-ı Hâlet Bey, v.23^b-24^a) de benzer bir gazeli vardır.

- 1 Kaldı sevdâ-yı cemâl-i yâr ile dil nâ-bedîd
Bahr-i bî-pâyâna düş oldum ki, sâhil nâ-bedîd
- 2 Bu ne şûristir ki yâ Rab maktel-i âşûb-ı dost
Garka-i hûn-ı şehîdân oldu, katil nâ-bedîd
- 3 Öyle bir giryân-ı râh-ı aşk u sevdâyım, kalır
Her kemîne katre-i eşkimde menzil nâ-bedîd
- 4 Ben o vâdilerde ser-gerdân-ı hicrânım ki âh
Râh nâ-bûd ü hured fersûd ü mahmil nâ-bedîd
- 5 Sende seyr-i ahsen-i takvîme istî'dâd yok
Yoksa olmaz sûret-i insân-ı kâmil nâ-bedîd
- 6 Hikmetâ hem-hâl-i Yâkub-ı melâmettir gönül
Olalı çeşmimden ol Yûsuf-şemâil nâ-bedîd

- 1 Gönül, yârin güzelliğinin sevdasıyla başbaşa kaldı, sevgili görünmez. (Sanki) uçsuz bucaksız bir denize düşmüşüm de sahil görünmez(miş gibi).
- 2 Yâ Rab, bu ne kargaşadır ki, dostun öldürüldüğü yer şehit kanıyla doldu, katil bulunamadı.
- 3 Aşk ve seveda yolunun öyle bir ağıtçısıym ki, gözyaşlarımın her zavallı katresinde menzil görünmez olur.
- 4 Ben öyle vadilerde hicran şaşkınyım ki; yol yok, zekâ yıpranmış, Haremyn'e gönderilen hediyeler (veya: deve eğeri) görünmez.
- 5 Sende en güzel nizâmın (mecâzen:insanın) yürütülmesine kabiliyet yok; aksi takdirde, olgun insan modeli görünürdü.
[Bu beyit, Dîvân'ın "Müfredât" bölümündedir (s.286).]
- 6 Ey Hikmet, o **Hız. Yusuf**'a benzer huydakini görmeyeli gönül, (**Yusuf**'u kardeşleriyle gönderdiği için) kendisini suçlayan **Hız. Yâkub**'la aynı hâldedir.

Fehîm-i Kadîm'in

Dilde bir deryâ yatar bî-ka'r u sâhil nâ-bedîd

Bu acebdir olmuş anda yine hem dil nâ-bedîd

(Sadettin Nüzhet, Fehim, İst., 1934, Kanaat Kütüphanesi, s.104) matla'lı gazeline nazîre gibidir. Ziyâ Paşa [Külliyât-ı Ziyâ Paşa, İst., 1342 (dış kapakta 1343), Kanaat Kitabhânesi, s.189-190] ve Nâmık Kemâl'in de (Dr. Rıza Nur, "Nâmık Kemâl", Türk Bilik Revüsü, Tome II, Livre 2, No. 6, Février 1936, s.982-983) benzer birer gazeli vardır.

- 1 Belâ-yı aşk sanma bir dil-i nâ-kâma düşmüştür.
Ser-â-pâ kâinat ol derd-i bî-encâma düşmüştür.
- 2 Halâs olmaz çep-endâzî-i endûh ü keşâkeşten
O kim tagyîr-i vaz'-ı gerdiş-i eyyâma düşmüştür.
- 3 Acebdir şive-i kanunu dehr-i fitne, ahkâmın
Kimi dil-sîr-i kâm olmuş, kimi âlâma düşmüştür.
- 4 Mey-i tekvîni taksîm ettiğinde sâkî-i takdir
Melâmet neşvesi rindân-ı derd-âşâma düşmüştür.
- 5 Eder bây ü gedâ âsâr-ı istibdaddan feryad
Tahakkümle ser-i efrâda bir hengâme düşmüştür.
- 6 Anılmaz oldu îcâbât-ı hürriyyet mehâkimde
Esâret hükmünü icrâ meğer hükûkâma düşmüştür.
- 7 Taharrî-i hakikat zâil olmuş tab'-ı âlemden
Ukul ashâbı yekser varta-i evhâma düşmüştür.
- 8 Görenler vâizin kürsîdeki destâr ü güftârını
Semâdan zannederler hâke bir allâme düşmüştür.
- 9 Bilenler âlem-i kevn ü fesâdın nidüğün Hikmet
Ne fikr-i câh ü ikbâle, ne kayd-ı nâma düşmüştür.

- 1 Aşk belâsının sâdece isteğine kavuşamayan gönüle düştüğünü sanma! Bütün kâinat o nihâyetsiz derde düşmüştür.
- 2 Kim dünyanın düzenini bozmaya kalkarsa, çekişme ve sıkıntı hilekârlığından kurtulamaz.
- 3 Fitne zamânının kanun tarzı şaşırtıcıdır; zîrâ, hükümlerinin kimisi isteklerine kavuşup gözü doymuş (icrâ edilmiş, geçerli olmuş), kimisi ise, kavuşamadığından eleme düşmüştür.
- 4 Kader sâkîsi (Allah) varlık içkisini paylaştığında, azarlanmanın sarhoşluk veren neşesi dert içen rintlere kalmıştır.
- 5 Zengin fakir, herkes istibdâdm eserlerinden feryâd eder. Hükmetmek emeli yüzünden fertlerin başına bir hengâme düşmüştür.
- 6 Mahkemelerde hürriyetin gerekleri anılmaz oldu. Galiba, esâret hükmünü yerine getirmek hâkimlere düşmüş.
- 7 Dünyâda hakikat araştırılmaz olmuş. Bu işi yapacak olan akıl sâhiplerinin hepsi evhâma kapılmışlar.
- 8 Vâizin kürsüdeki sarıgım ve konuşmasını görenler, gökyüzünden yere bir allâmenin düştüğünü zannederler.
- 9 Hikmet, bu fânî dünyanın içyüzünü bilenler, kendilerini ne ikbâl ve makam düşüncesine, ne de şöhret kaydına kaptırırlar.

- 1 Nüsha-i aşkın gönül şerh-i mezâyâsın bilir
Harf harf esrâr-ı te'sîr ü tevellâsın bilir
- 2 Aldanır mı reng-i nîreng-i hudûs-ı âleme
Dil bu sûret-hânenin nakş-ı heyûlâsın bilir
- 3 Nükte-i ser-beste-i sırr-ı ulûhhiyyet midir?
Var mı lâfz-ı 'vahdet'in bilmem ki mânâsın bilir?
- 4 Bî-haberdîr sanma râz-ı mekr-i hüsn ü aşktan
Öyle Mecnun'dur ki dil, Leylâ vü Mevlâsın bilir
- 5 Bahs-i edyân eyleme ey hâce kim, ehl-i nazar
Kudretin âsâr-ı takdir ü tecellâsın bilir
- 6 Eylemiştir âlemin bûd u ne-bûdundan ferağ
Dil ne ukbâsın hayâl eyler, ne dünyâsın bilir
- 7 Neş'e-i idrâki var olsun nigâh-ı şühunun
Mest-i hâb-ı nâz iken uşşâk-ı şeydâsın bilir
- 8 Eylemez Hikmet tenezzül yohsa kim erbâb-ı aşk
Celb ü teshîr-i visâfîn vâfk-ı a'lâsın bilir

- 1 Gönül, şirinlik muskasındaki meziyetlerin açıklanmasını, muhabbet ve câzibe sırlarını harf harf bilir.
- 2 Gönül bu âlemin en önemsiz unsurlarını dahi bilirken dalavere-
lere hiç aldanır mı?
- 3 'Vahdet' kelimesi tanrılık sırrının üstü örtülü nüktesi midir, ne-
dir, ki mânâsını bilen yoktur.
- 4 Gönülü aşkın ve güzelliğin aldatıcı sırrından habersiz sanma; çün-
ki, o mecnun (Mecnun) olmasına rağmen, Leylâsını da, Mevlâsı-
nı da bilir.
- 5 Ey hoca, dinlerden bahsetme; zîrâ, düşünmesini bilen, ilâhî kud-
retin tecellî ve takdir eserlerini de bilir.
- 6 Gönül dünyânın varlığından ve yokluğundan vazgeçmiştir. O ar-
tık ne 'öte'yi hayâl eder, ne bu âlemin farkındadır.
- 7 Şuh bakışın idrâk edişi var olsun ki, nâz uykusunda kendinden
geçmişken bile, çılgın âşıklarını bilir, tanır.
- 8 **Hikmet**, aşk erbâbı vuslatın büyüleyiciliğini ve çekiciliğini temin
eden en güçlü muskayı bilir; ama, kullanmaya tenezzül etmez.

- 1 Hayâl-i câh ü ikbâlin hevâdan farkı var yoktur
Neşâtı varsa, sekr-i ibtilâdan farkı var yoktur
- 2 Cihân-ı vahdetin esrârın idrâk etmeyen gafil
Sanır kim, ibtidâmın intihâdan farkı var yoktur
- 3 Vücûdu olsa da ma'dumdur eşyâ hakîkatte
Nukuş-ı sîmyânın mâsivâdan farkı var yoktur
- 4 Meâl-i asl ü fer'i in'ikâs-ı zıll eder izhâr
Demek kabil midir, nûrun ziyâdan farkı var yoktur?
- 5 Tama'kârâna sorma imtiyâz-ı hakk u butlânı
Gedâlarca Hudâ'nın kedhudâdan farkı var yoktur
- 6 Mürüvvet ehline ibzâl-i ihsân etmedir, yoksa
Atâ-yı nâ-sezâvârın hatâdan farkı var yoktur
- 7 Bakılsa adl-i mutlak hükmünü icrâ eder her ân
Vukuâtın heman rûz-ı cezâdan farkı var yoktur
- 8 Gumûm-âlûd-i hüsrân etti dehri şîven-i iflâs
Cihânın şimdi bir mâtem-serâdan farkı var yoktur
- 9 Der-i erbâb-ı câha arz-ı hâcât etmenin Hikmet
Dehân-ı ejdehâya ilticâdan farkı var yoktur

- 1 İkbâl ve makam hayâlinin hevcsten farkı olmadığı gibi, onun verdiği neşenin de ayyaşın sarhoşluğundan farkı yoktur.
- 2 Birlik dünyâsının esrârını idrâk etmeyen gafil, başlangıcın bitişten farkı olmadığını sanır.
- 3 Eşyâ var olsa da hakîkatte yoktur. Simyâ nakışlarının da diğer dünyevî unsurlardan farkı yoktur.
- 4 Aslî ve tâlî mânâyı, gölgenin aksetmesi gösterir. Nûrun ışıktan farkı olmadığını söylemek mümkün müdür?
- 5 Doğru ve yanlış farkını açgözlülere sorma! Dilencilerin nazarında Hudâ (sâhip)'nin kedhüdâ (ev sâhibi) dan farkı yoktur.
- 6 Asıl mürüvvet, doğru kişiye bol bağışta bulunmaktır; yoksa, uygun olmayan şahsa hediye vermenin hatâdan farkı yoktur.
- 7 Dikkat edilirse, mutlak adâletin her an hükmünü icrâ ettiği görülür; çünkü, yaşanan olayların kıyâmet gününden hemen hemen farkı yoktur.
- 8 İflâs mâtemi dünyâyı hüsrân gamına buladı. Şimdi cihânın mâtem evinden farkı yoktur.
- 9 Hikmet, makam sâhiplerinin kapısına hâcet dilemeye gitmenin ejderhâ ağzına sığınmaktan farkı yoktur.

Nâmık Kemâl'in (*Dr. Rızâ Nur, "Nâmık Kemâl", Türk Bilik Revüsü, C.2,2. kitap, Nu. 6, Şubat 1936,s.1152*), Osman Şems'in (*Mecmua, İbnülemin, TY. 2569,v.82^b; İbnülemin, TY. 2801,v.130^{a-b}*), Mûsâ Kâzım Paşa'nın (*Müntehabât-ı Tercümân-ı Hakikat,C.2, s.580-581*) benzer şiirleri vardır. *Asaf'ın da Kâzım Paşa'nun şiirine yazdığı bir nazîresi bilinmektedir (Dâmad Halîl Paşa-zâde Dâmad Mahmud Paşa'nın Eş'ârı, Mısır, 1316, Matbaa-i Osmâniyye,s.238-239).*

- 1 Her kim ki o âhû-nigehe beste-ser olmaz;
İndimde, Gazâî ise de, mu'teber olmaz.
- 2 Erbâb-ı dil âzâde-i teşvîş-i sevdâdır
Mir'at-i mücellâda gubâr-ı keder olmaz.
- 3 Câh ehli humârını çeker câm-ı safânın
Rindân-ı melâmette girânî-i ser olmaz.
- 4 Rif'atse garez, kûşe-i meyhânedede pest ol!
Âkıl taleb-i devlet ile derbeder olmaz.
- 5 Bak dîde-i insâf ile eş'ârına şimdi
Hikmet gibi bir şâîr-i rengîn-eser olmaz.

- 1 Her kim o âhû bakışlıya bağlanıp kalmazsa, **Gazâli** ise de, indim-
de itibarı olamaz.
- 2 Cilâhî aynada keder tozunun olmaması gibi, gönül erbâbı da sev-
dâ karmaşasından âzâdedir.
- 3 Makam düşkünleri safâ kadehinden (içtikleri şarabın) sarhoşlu-
ğunu çekerler. Hâlbuki, rindlerde baş ağrısı olmaz.
- 4 Eğer yükselmek niyetinde isen, meyhânede alçal. Akıllı kişi dev-
lete konmak isteğiyle serseri olmaz.
- 5 Şimdi insaf gözüyle şiirlerine bak, **Hikmet** gibi süslü eserleri olan
bir başka şair var mı?

Sâlih Fâik'in da benzer bir gazeli vardır (*Mecmûa*, İst. Üniv. Ktbh., *İbn.*, TY. 2579, v.33^b).

1276 târihinde berây-i ta'riz söylenmiştir

- 1 Sernâme-zîb-i şevk u safâ irtikâb imiş
Unvan-tırâz-ı izz ü 'alâ irtikâb imiş
- 2 Bihûde olma nâhun-ı gâfletle dil-hıraş
Gâvişger-i zemîn-i gınâ irtikâb imiş
- 3 Merdûd-ı bezm-i devlet olur müstakim olan
Şimdi medâr-ı celb rızâ irtikâb imiş
- 4 Kâr etmiyor sadâkat ü iffet zamânede
Sermâye-i husûl-i ricâ irtikâb imiş
- 5 Isrâr-ı istikamet ile olma müttehim
Hâhiş-gerân-ı câha sezâ irtikâb imiş
- 6 Hikmet, mizâc-ı hey'et-i devletten anladım
Dil-hastegân-ı ye'se şifâ irtikâb imiş

1859 yılında îmâ etmek maksadıyla söylenmiştir

- 1 Şevk ve safânın mektup başı süslemesi rüşvet yemekmiş.
Yücelik unvânını süsleyen rüşvet yemekmiş.
- 2 Gaflet tırnağıyla boş yere gönlünü paralama. Zenginlik toprağının kazıcısı rüşvet yemekmiş.
- 3 Dosdoğru olan kişi, devlet meclisini reddetmiş sayılır. Şimdilerde “olur” dedirtmeye yarayan rüşvet imiş.
- 4 Sadâkat ve nâmus bu zamanda işe yaramıyor. Ricâ edebilmenin sermâyesi rüşvet vermekmiş.
- 5 Doğrulukta ısrar ederek suçlanan kişi olma! Rüşvet vermek, makam isteyenlere göredir.
- 6 **Hikmet**, devlet yapısının karakterinden şunu anladım ki, gönlü ümitsizlik hastalığına düşenlere şifâ, rüşvet vermekmiş.

- 1 Zâhidân meclis-i mestâneden olmaz mahzûz
Ne kerâhet görür âyâ neden olmaz mahzûz?
- 2 Def-i derd-i ser için küşe-i meyhâne arar
Rind-i âvâre-reviş hâneden olmaz mahzûz
- 3 Derk eden lezzet-i tecrîd, eser-i tevhidi
Mescid ü Kâbe vü meyhâneden olmaz mahzûz
- 4 Mâcerâ nakline kalkışma hamûş ol ey dil
Ukalâ, sohbet-i divâneden olmaz mahzûz
- 5 Dil-i uşşâkı perişân diliyor zülfü gibi
O perî onun için şâneden olmaz mahzûz
- 6 Seyr eden gülşen-i mülk-i melekûtu Hikmet
Dâr-ı dünyâ gibi virâneden olmaz mahzûz

- 1 Softalar sarhoş meclislerinden hazzetmezler. Ne iğrençlik görürler acaba, neden hazzetmezler?
- 2 Âvâre tavırlı rind evden hazzetmez, başının derdini defetmek için meyhane köşesi arar.
- 3 Tek başına kalmanın lezzetini, birlik eserini idrak eden kişi, müscitten de, Kâbe'den de, meyhaneden de hazzetmez.
- 4 Ey gönül, maceranı nakle kalkışma, sus; çünkü, akıllı kişiler delilerin sohbetinden hazzetmezler.
- 5 Operi, âşıklarının gönlünü saçları gibi perişan istediği için, taraktan hazzetmez.
- 6 **Hikmet**, melekler âleminin gül bahçesini seyreden kişi, dünya gibi bir vîrânenen hazzetmez.

*Bu beytin ilk mısraı Âsâr-ı Hikmet, İbn., TY. 2658, v.17'de
Seyr eden sûret-i ma'mûre-i cânın Hikmet
şeklindedir.*

- 1 Geçti hazân-ı gamla dem-i nev-bahâr hayf
Geldi zamân-ı nâle-i şûriş-medâr hayf
- 2 Hat sanma aks-i baht-ı siyâhumdan âkıbet
Jeng-âver oldu âyine-i hüsn-i yâr hayf
- 3 Döndü sevâd-ı şâm-ı garîbâna subh-ı dil
Göstermez oldu rûyün o âteş-'izâr hayf
- 4 Keşti-şikestegân-ı yem-i ye's ü mihnetiz
Yoktur bize müsâade-i rûzigâr hayf
- 5 Hikmet hevâ-yı hayret ile rû-be-râh olup
Dest-i cünûna düştü dil-i bî-karâr hayf

- 1 Hayıflar olsun ki, ilkbahar zamanı gamın sonbaharı (gibi) geçti ve kargaşa vesilesi olan inlemenin zamanı geldi.
- 2 Çizgi zannetme, kara bahtımın aksi yüzünden, yârin güzellik aynası sonunda paslandı.
- 3 Gönlün sabahı garipler akşamının karanlığına döndü. Hayflar ki, yüzün o ateşten yanağını göstermez oldu.
- 4 Mîhnet ve yeis denizinin yenilmiş gemiteriyiz. Hayıflar olsun ki, ruzgârın bize müsaadesi yoktur.
- 5 Hikmet, bir yerde durmayan gönül esef ki, şaşkınlıktan yüzü yollarda olduğu halde cinnet çölüne düştü.

Leskofçalı Galib'in (Divan,s.105-106) ve Kemâl'in (Dr. Rıza Nur, a.g.mak.,s.1055-1056) de benzer birer gazelleri vardır; fakat, vezinleri farklıdır.

- 1 Âteş-gede-i aşkta yandım, eserim yok
Ben sûziş-i hasretle kül oldum, haberim yok
- 2 Bir merd-i neberd-âver-i şemşîr-i kazâyım
Kim, sîne-i mecrûhtan özge siperim yok
- 3 Uryân-beden ol âşık-ı serbâz-ı cünûnum
Bârân-ı belâ yağsa da her dem, hazerim yok
- 4 Bir murg-ı siyeh-lâne-i aşkım ki, dirîğa
Pervâz-ı ser-i kûy-i dilârâya perim yok
- 5 Hayrân-ı nukuş-ı harem-i hüsn-i bütânım
Âyîne-i ikbâl-i cihâna nazarım yok
- 6 Hikmet beni öldürdü o bîdâd-ı melâhat
Allah için imdâd edecek dâd-ı kerem yok

- 1 Aşkın fırınında (külhanında, ateşe tapanların mâbedinde) yandım, eserim kalmadı; hasret ateşiyle kül olmuşum da haberim yok.
- 2 Kazâ kılıcının savaşa getirdiği biriyim ki, yaralı sînemden başka siperim yok.
- 3 Aşk cennetinin o çıplak vücutlu askeriyim ki, belâ yağmuru daima yağsa da korkum yok.
- 4 Aşkın siyah yuvalı bir kuşuyum ki, gönlümü okşayan (sevgilinin) mekânına uçmak (için) -eyvahlar olsun- kanadım yok.
- 5 Put (kadar güzel olanların) güzelliğinin gizli nakışlarının hayranıyım. Cihanın ikbâl aynasma baktığım yok.
- 6 Hikmet, o güzelliğin zulmü beni öldürdü. Allah için yardım edecek bir kerem (sahibinin) ihsanı yok.

Resimli Gazete (Nu. 41, 7 Temmuz 1313, s.482)'de de yayınlanan bu şiir, Fehîm-i Kadîm'in

Bîn vechile yâr etse tecellî, haberim yok

Güya ki kelâm-ı Erini'yim, eserim yok

(Fehim, s.134) matla'lı gazeline benzer.

- 1 Mest olur Hızr u Mesihâ la'l-i nâbından senin
Berk urur nûr-ı tecellî âb ü tâbından senin
- 2 Gonçe-i gül-bâğ-ı iffetsin ki şerm-âlûd olur
Sevdiğim şahs-ı hayâ reng-i hicâbından senin
- 3 Mihr-i âlem-tâb-ı ismetsin ki çeşm-i âşıkân
Hire-nâk-i şevk olur nûr-ı nikabından senin
- 4 Haşre dek vakf-ı nigâh-ı reşk olurdu kudsiyân
Geçse bir kerre kenâr-ı câme-hâbından senin
- 5 Pây-mâl-i cevri olur husrev-i iklim-i nâz
Sâye-veş düşmez cüdâ gönlüm rikâbından senin
- 6 Mübtelâ-yı derd-i hicran olduğun Hikmet cihân
Bildi hayfâ kim sirişk-i ıztrâbından senin

- 1 **Hızır** ve **Hz. İsâ** bile, senin kıpkırmızı dudaklarından mest olurlar. Senin parlaklığından tecellî nûrunun şimşegi çıkar.
- 2 İffet bağının goncası olan sevdiğim, senin utançla kızarmandan ar duygusu olan kişi utanır.
- 3 Masumiyetin âlemi aydınlatan güneşisin ki, âşıkların gözleri senin peçenin nûrundan kamaşır.
- 4 Melekler senin yatağının kenarından bir kere geçseler, kıyamete kadar kıskanç gözlerle baka kalırlardı.
- 5 Naz ülkesinin padişahı eziyeti ayaklar altına alır. Gönlüm gölge gibidir, senin (atının) üzengisinden ayrı düşmez.
- 6 Hayıflar olsun ki **Hikmet**, hicran derdine mübtelâ olduğunu ıztırap gözyaşlarından bütün cihan öğrendi.

Memduh Fâik'in da benzer bir şiiri vardır (Dîvân-ı Eş'âr, İst., 1332, Matbaa-i Hayriye Ve Şürekâsı, s.159-160).

- 1 Fâriğ-şüde-i kârgah-i kevn ü mekân ol
Vâreste-i âfet-gede-i nâm ü nişân ol
- 2 Seyr et ne imiş râz-ı füyûzât-ı muhabbet
Gel vâkîf-ı esrâr-ı nihân-hâne-i cân ol
- 3 Tâ key olasın hum-şüde-i bâr-ı taalluk?
Âzâde-ser-i silsile-i sûd u ziyân ol
- 4 Terk et elem-i gaile-i bûd ü ne-bûdü
Verme halecan hâtırına rind-i cihân ol
- 5 Görmekse gazez bârika-i nûr-ı bekayı
Hikmet gibi dil-suhte-i sûz-ı nihân ol

- 1 Kâinat dükkânındaki haklarından vazgeç ki, isim ve şöhret âfetine uğrayan bir yerden kurtulmuş olasın.
- 2 Muhabbet feyzlerinin sırrının ne olduğunu seyr et! Gel, canm sırevinin esrarına vâkif ol!
- 3 Ne vakte kadar dünyayla ilgilinme yükünün küpü olacaksın? Fayda ve zarar silsilesinin başı dinç kişisi ol!
- 4 Varlık-yokluk gailesinin elemi ni terk et! Keyfini bozma, cihan rindi ol!
- 5 Maksadın bâkîlik nûrunun şimşegini görmek ise, **Hikmet** gibi sır ateşinden yüreğin yansın.

Bu gazeli Ahmed Buhârî Dergâhı Şeyhi Ali Fakrî Efendi tahmis etmiştir. (Resimli Gazete, Nu. 83,9 Temmuz 1314, s.1086-1087). Hakkî'nin da benzer bir şiiri vardır (Dîvân-ı Hakkı Bey, Bursa, 1292, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matb., s. 50).

- 1 Seng-i sahrâ-yı melâmettir serîr-i şevketim
Şu'le-i dâğ-ı cünûndur şeb-çerâğ-ı devletim
- 2 Serde bir şûh-ı kıyâmet-kametın sevdâsı var
Fitnegâh-ı haşrı tutsa n'ola sît ü şöhretim
- 3 Ben ki gerdan-dâde-i cevri bütânım tâ ezel
Sâye-i şemşîr-i cânândır behîşt-i uzletim
- 4 Bü'l-aceb divâne-i zevk-âşinâ-yı mihnetim
Zahm-ı hûn-âğuşte-i dildir medâr-ı râhatim
- 5 Ey felek hum-geşte-i ta'zîm olup durma bana
İrtifâ-ı câha yoktur zerre meyl ü rağbetim
- 6 Mihr ü mâhm başına çalsın sipihr-i bî-sebat
Var ola Hikmet hemân sînemde dâğ-ı vahşetim

- 1 Yücelik tahtım azarlanış çölünün taşıdır. Tâlihimin geceleri parlayan cevheri, aslında cinnet yaramın verdiği ışıktır.
- 2 Başımda kıyamet boylu bir güzelin sevdası varken, şöhretim mahşer denen kargaşa alanını tamamen kaplasa ne var bunda?
- 3 Ben ta ezelden beri put (kadar güzel olanların) eziyetlerine karşı baş eğmişim; yalnızlık cennetim (bile) sevgilinin kılıcının gölgesindedir.
- 4 Çok garip! Eziyet zevkini tanıyan bir deliyim; gönlün kanla kirlenmiş bir yarasının olması rahatım içindir.
- 5 Ey felek, kümeste dönüp dolaşmayı bana yüceltip durma! Mevki yüksekliğine zerre kadar meylim ve isteğim yoktur.
- 6 Bir yerde durmayan sema, güneşini ve ayını başma çalsın. **Hikmet**, göğsümde tek başma kalmışlığım yarası var olsun.

Kemâl'in (*Dr. Rıza Nur, a.g.mak., s.1080*) ve Hakkı'nın (*Dîvân-ı Hakkı Bey, Bursa, 1292, Hüdâvendigâr Vilâyeti Matb., s.50*) da benzer şüirleri vardır.

- 1 Ümîd-i câh ile arz-ı ricâ nedir bilmem
Hazîn isem de yine iştikâ nedir bilmem
- 2 Nümâyiş-i suver-i mümkinâtı sorma bana
Hudâ'yı bir bilirim, mâsivâ nedir bilmem
- 3 Ne varsa cümle becâdır cihân-ı kudrette
Zevâidi göremem, nâ-becâ nedir bilmem
- 4 O dil-hurâş-ı azâb-ı cahîm-i hicrânım
Kî arzû-yı behişt-i safâ nedir bilmem
- 5 Ne girye kâr eder oldu, ne sûz ü tâb-ı figan
Mizâcm ey şeh-i hûnî-edâ nedir bilmem
- 6 Halâsa çâre mi var, cânı tîg-ı gamzenden
Bu sû-i kasd-ı nigâhın bana nedir bilmem
- 7 Güzâr eder nasıl olsa bu kârbâr-ı fenâ
Umûr-ı âlem için i'tinâ nedir bilmem
- 8 Kemâl-i tab'ımı teslim eder cihan Hikmet
Sühanda safsata-i iddiâ nedir bilmem

- 1 Makam bekleyerek kimseye ricâ etmeyi bilmem. Kederliysem de, hâlimden şikâyet etmeyi bilmem.
- 2 Bana olağan görünüşlerin gösterisini sorma; çünkü, sâdece Allah'ı bilirim, O'ndan başka hiçbir şey bilmem.
- 3 Allah yapısı olan bu cihanda ne varsa, hepsi tam bir uyum içindedir; ne bir fazlalık görebilirim, ne bir uygunsuzluk!
- 4 Hicran cehenneminin azâbı yüreğimi parçalarken, safâ cennetini arzulamak nasıl bir duygudur, bilmem.
- 5 Ne ağlama kâr eder oldu, ne inlemenin ateşi ve harareti... Ey tavri kan dökmeye meyilli olan sultan, mizacını (ne etkiler), bilmem.
- 6 Canımı yanbakışının oklarından kurtarmaya çâre var mı? Bakışının bana bu suikastı niyedir, bilmem.
- 7 Nasıl olsa bu yokluk kervanı geçip gider. Öyleyse, dünya işlerine itina etmek niye?
- 8 **Hikmet**, senin olgun kişiliğini bütün dünya kabûl eder. Söylediklerinin içinde iddia safsatası yoktur.

[Beytin ilk mısraı, 3214 numaralı Âsâr-ı Hikmet'te
 "Ulüvv-i tab'ımı Hikmet, cihan eder teslim"
 şeklindedir (v. 20^b).]

Nâilî-i Kadîm'in

*Harîs-i devlet-i aşkı, ricâ nedir bilmem
 Esîr-i şöhetim ammâ, rîya nedir bilmem*

(Nâ'ilî-i Kadîm Dîvanı, haz. Dr. H. İPEKTEN, İst., 1970, ME Bsmv., s. 371-372)
 matla'lı gazeline benzer.

Bu gazel iki kere Resimli Gazete'de (Nu. 53, 30 Teşrin-i evvel 1313, s. 626; Nu. 66, 5 Mart 1314, s. 782) yayınlanmış. Bedâ'iyî-i Edebiyye (Cüz. 2, Dersââdet, 1325, Mürttibîn-i Osmâniyye Matb., s. 17-18)'ye de alınmıştır.

- 1 Gelmez mi yâda aşk ile âh ettiğim zaman;
Ahvâl-i her dü kevni tebâh ettiğim zaman?
- 2 Hûn-âbe hây dâğ-ı cünûn mevc mevc olur
Bahr-i sirişk-i dilde şinâh ettiğim zaman
- 3 Bir zerre gelmez aynıma sad-âfitâb-ı çarh
Mihr-i cemâl-i yâre nigâh ettiğim zaman
- 4 Evvel hayâl-i bûse-i la'lin düşer dile
Fıkr-i visâl ü meyl-i günâh ettiğim zaman
- 5 Hikmet melâl-i aşk ile âsûde-hâl idim
Gam âleminde terk-i refâh ettiğim zaman

- 1 Aşk ile âh ettiğim, her iki âlemin durumunu da bozuk gördüğüm zamanlar hatıra gelmez mi?
- 2 Gönlün gözyaşlarının denizinde yüzdüğüm zaman, bu kanlı su cınnet yarasından dalga dalga olur.
- 3 Yârin güzel yüzünün güneşine bakmağa başladığım zaman, semada yüz güneş (de olsa), gözüme bir zerre (ışıkları) gelmez (veya: gözümde bir zerre kadar bile değeri yoktur).
- 4 Vuslatı düşündüğüm ve günaha meylettığım zaman, gönlüme önce öpüşlerinin hayâli düşer.
- 5 **Hikmet**, gam âleminde refahı terk ettiğim zaman, aşk hüznü ile hâlim rahattı.

Envâr-ı Zekâ (Cüz. 3, 1299, s. 90)'da ve Mustafa Reşid'in Müntehabât-ı Cedîde (kısm-ı sâni, İst., 1303, Karabet ve Kasbar Matb., s. 375-376)'sinde neşrolunmuştur.

- 1 Dil-hırâşî-i emel fikr-i gınâdandır bütün
Derd-i ser keyfiyyet-i câm-ı safâdandır bütün
- 2 Hep esîr-i dâm eden murganı, hırs-ı dânedir
Piçtâb-ı gussa kayd-ı mâsivâdandır bütün
- 3 Hâl-i mahviyyettedir âb-ı hayât-ı mânevi
Dilde âsâr-ı beka feyz-i fenâdandır bütün
- 4 İftikarıdır hümâyı evc-pervâz eyleyen
İ'tilâ âlemde terk-i iştihâdandır bütün
- 5 İ'tilâf-ı şu'le tab'an âdemi dil-gîr eder
Sûziş-i pervâne şem'-i hod-nümâdandır bütün
- 6 Pây-mâl-i cevri olur âteş ulûv-hîz olsa da
Ser-fürû-yı serkeşân meyl-i cefâdandır bütün
- 7 Anla bu mânâyı feryâd-ı sarîr-i hâmeden
Dil-figârî-i sitem fart-ı zekâdandır bütün
- 8 Hikmetâ, isnâd-ı töhmet eylemem bigâneye
Her ne gördümse cihanda, âşinâdandır bütün

- 1 Nasıl ki, baş ağrısı vermek safâ kadehinin niteliğindedir; aynı şekilde, emelin yürek paralayıcılığı da hep zenginlik düşüncesindedir.
- 2 Kuşları hep tuzağa düşüren, birkaç tohum tânesi yemek hırstır. Keder veren sıkıntıların sebebi, maddiyâta bağlılıktır.
- 3 Mânevî hayatsuyu alçak gönüllülüktedir. Gönüldeki ölümsüzlük eserlerinin hepsi, birgün yok olacağını bilmektendir.
- 4 Devlet kuşunu yükseklerde uçuran özelliği alçak gönüllü oluşudur. Dünyâda yükselmek için istekleri terk etmek gerekir.
- 5 Işıkların birbiriyle uyuşması insan rûhunu etkiler. Pervânenin yanışı hep kendisini göstermeye meraklı mum yüzündendir.
- 6 Ateş ne kadar yükseğe çıkarsa çıksın, eziyetin ayakları altında kalır. Âsîlere baş eğdirme, eziyete meyletmekle olur.
- 7 Bu mânâyı, kalemin yazarken çıkardığı gıcırtilı feryattan anla ki, sitemin gönlü yaralaması zekâ fazlalığındandır.
- 8 Ey **Hikmet**, yabancıları durduk yere suçlamaya kalkmam. Dünyâda her ne kötülük gördümse, dost bildiklerimden geldi.

Kemâl'in (Dr. Rıza Nur, a.g.mak., s.1090-1091) de benzer bir gazeli vardır.

- 1 Me'yûsüm öyle va'de-i pârîn-i yârden
Bulmam safâyı vasl-ı gam-âgîn-i yârden
- 2 Etmez gurûr-ı hüsn ile ölsem de iltifat
Sad el-aman o gamze-i hûn-bîn-i yârden
- 3 Gördükte hâb-ı nâzda ayrılmağ henûz
Çeşm-i ümidimiz ser-i bâlîn-i yârden
- 4 Huşk eyledi dimağımı hasret, sabâ aman
Bir şemme yok mu kâkûl-i müşkîn-i yârden
- 5 Gülzâr-ı 'adne handeler eyler dehân-ı can
Gül-bûse-çîni-i ruh-ı rengîn-i yârden
- 6 Çektiklerim hesab olunursa, kitâb olur
Hikmet belâ-yı cevri-i nev-âyîn-i yârden

- 1 Sevgilinin geçen yılki vaadini hâla yerine getirmeyişinden öyle üzgünüm ki, onun gam dolu vuslatından safâ bulmam.
[Beytin ikinci mısraı 3214 numaralı Âsâr-ı Hikmet'te
"Bulmam safâ, visâl-i gam-âgîn-i yârden"
şeklindedir (v.34^b).]
- 2 Ben ölsem de, güzelliğinin verdiği gurur yüzünden, bana iltifat etmez. O gözünü kan bürümüş yârin yan bakışından yüz kere el-aman!
- 3 Sevgiliyi naz uykusunda gördüğümüzden beri, ümit gözümüz onun yastığının başucundan ayrılmadı.
- 4 Hasret, dimâğımı kuruttu. Ey sabâ, medet, yârin kokulu kâkülünden bir nefeslik yok mu?
- 5 Yârin kırmızı yanağının gül öpüşünü toplayan can ağzı, cennet bahçesine gülüp, onunla alay eder.
- 6 Hikmet, yârin yeni usûldeki eziyetlerinin belâsından ektiklerim hesaplansa, ancak bir kitaba sığabilirdi.

- 1 Hasret-i hâlinle olmuş dâğ dâğ-ı ârzû
Dilde her bir lâle-lî hûnîn-i bâğ-ı ârzû
- 2 Biz o dil-sûzân-ı sevdâyız ki şevk-ı yâr ile
Tâ sabâh-ı haşre dek sönmez çerâğ-ı ârzû
- 3 Çektiğim yâ Rab nedir bu vâdi-i hicranda
Yâ helâk eyle beni, yâ ver ferâğ-ı ârzû
- 4 Fikr-i vasl etmez yine âlemde nâ-kâmân-ı aşk
Olsa da şer'-i muhabbette mesâğ-ı ârzû
- 5 Hikmet olmazsa n'ola zevk-âzmây-ı iltifât
Çâşnî-senc-i tefafüldür dimâğ-ı ârzû

- 1 (Yanağındaki) benim hasretiyle istek yaraları açıldı ki; her biri (sanki) gönülde istek bağının kanlı lâleleridir.
- 2 Biz sevdanın yüreği yanıklarıyız ki, yâre duyduğumuz istekle arzu çıramız mahşer sabahına kadar sönmez.
- 3 Yâ Rab, bu ayrılık vadisinde nedir çektiğim? Ya benim canımı al, ya bu istekten vazgeçmemi sağla.
- 4 Dünyada aşktan kâm alamayanlar, muhabbet kanununda isteğe izin olsa bile, vuslatı düşünmezler.
- 5 **Hikmet** iltifat zevkini denememiş olsa ne olur? İstek şuuru, anlamamazlıktan gelmenin tadını ölçer.

Resimli Gazete'de iki kere (Nu. 38,17 Temmuz 1313,s.446; Nu. 46,11 Eylül 1313,s.542) yayınlanmıştır.

Fehim-i Kadîm'in

Olmasın mı cân-ı âşık dâğ dâğ-ı ârzû

Bü'l-heves pervâneyiz bin var çerâğ-ı ârzû

matla'lı gazeline benzer (Sadettin Nüzhet, Fehim, İst., 1934, Kanaat Kütüphanesi, s. 217). Kemâl'in de böyle bir şiiri vardır (Dr. Rıza Nur, a.g.mak.,s. 1101-1102).

Nâmık Kemâl Bey'le Müşterek

- 1 Hikmet— Çeşm-i câdû-nigehin gör ne füsûn etti yine
Kemâl — Gönlümü bâdiyye-peymâ-yı cünûn etti yine
- 2 Kemâl — Şîve-i gamzesi yârin ne belâdır yâ Rab
Hikmet— Beni bin cân ile âşüfte-derûn etti yine
- 3 Hikmet— Bârekallah zihî cevher-i tîg-ı nigehin
Kemâl — Her mesâm-ı tenimi çeşme-i hûn etti yine
- 4 Kemâl — Reş eder şîve-i âhengine sûr-ı mahşer
Hikmet— Nâle-i aşkı gönül perde-bîrûn etti yine
- 5 Hikmet— Hışmile ma'reke-i aşka gelip tîg be-kef
Kemâl — Gamzesi fitnede Behrâm'ı zebûn etti yine
- 6 Kemâl — Iztrâbımla düşer lerzişe ibrâm-ı felek
Hikmet— Şevk-ı rûyûn beni bî-sabr ü sükûn etti yine
- 7 Hikmet— Oldu her mûy-i tenim maşrık-ı sad-mihr-i cünûn
Kemâl — Dâğ-ı sevdâyı gamın şu'le-nümûn etti yine
- 8 Kemâl — Hüsnünün feyz-i tecellisine hayrânım kim,
Hikmet— Dil-i pûlâd-eserim âyine-gûn etti yine
- 9 Hikmet— Mübtelâyı gam eder Hikmet-i nâ-şâdı bile
Kemâl — Nâmık ol şûh elemin şöyle füzûn etti yine

- 1 Cadı gözlerinin bakışının yine ne büyüler yaptığını gör; gönlümü cinnet çölüne bedevî etti.
- 2 Yâ Rab, yârin yan bakışındaki cilve ne belâdır; (bin camım olsaydı) binini de kendisine âşık ederdi.
- 3 Allah mübarek etsin, bakış kılıcının tiyneti aman ne de güzelmiş; derimin gözeneklerini yine kan çeşmesi etti.
- 4 Onun âhenginin edâsını mahşer (günü çalman) sûr kıskanır. Gönlü, aşk feryadını yine perde hârici etti.
- 5 Aşkın savaş alanına, elde kılıç, hışımla gelen onun yan bakışı fitnede **Behrâm-ı Gûr**'u yine zayıf düşürdü.
- 6 Yüzünü görmek isteğim yüzünden yine sabrım, sükûnetim kalmadı. Felek (bile) benim çektiğim ıztıraptan dolayı titremeğe başlar.
- 7 Tenimdeki her kıl yüz cinnet güneşinin battığı yerdir. Sevdânın açtığı yaralar yine gamından ışık vermeğe başladı.
- 8 Güzelliğinin görünmesi ihsânına karşı öyle şaşkınum ki, çelik işi olan gönlüm, beni yine ayna gibi etti.
- 9 Ey **Nâmık**, o şuh elem vermeyi yine öylesine artırdı ki, zâten mahzun olan **Hikmet**'i bile gam mübtelâsı eder.

- 1 Hevâ-yı aşktan ey dil, kelâl gelmedi mi?
Kuvâ-yı hâhişine ihtilâl gelmedi mi?
- 2 Ne anladm bu siyeh-perde-i alâıktan
Cihan dü-çeşmine zill ü hayâl gelmedi mi?
- 3 Ge' ey hümâ-yı emel, kûy-i yâre pervâz et
Bu dâm ü dâneden artık melâl gelmedi mi?
- 4 Gönül firâk ile bî-tâb-ı hayret oldu henûz
Zamân-ı va'de-i lûtf-ı visâl gelmedi mi?
- 5 Gidince ma'reke-i aşka akl-ı nâdiredân
Kuyûd-ı cehl ile pâ der-şikâl gelmedi mi?
- 6 Cihanda merd-i haberdârı görmedik Hikmet
Bu dehre yoksa bir ehl-i kemâl gelmedi mi?

- 1 Ey gönül, aşk hevesinden bıkmadın mı? Arzunun kuvvetleri hâla bozulmadı mı?
- 2 Alâkaların bu siyah perdesinden ne anladın? O perdeye bakarken, dünya gözlerine gölge ve hayâl gibi görünmedi mi?
- 3 Bu tuzaktan ve içindeki yem tanelerinden hâlâ sıkılmadın mı? Ey emel kuşu, gel de yârin mekânına doğru uçmaya başla.
- 4 Gönül ayrılığın verdiği şaşkınlıktan bitkin iken, hâlâ vuslat lûtfunun vâdesi dolmadı mı?
- 5 Aşk savaşma giden âlimler, cehâlet bağları ile prangaya vurulup da geri gelmedi mi?
- 6 Hikmet, haberdar olan kimseyi görmedik, yoksa bu dünyaya olgunluk ehli biri gelmedi mi?

Resimli Gazete (Nu. 67,12 Mart 1314,s.794)'de ve 2.-3. beyitler BE(Cüz.8, Dersââdet, 1328, Mürettibîn-i Osmâniyye Matb., s.127)'de "Kıt'a" başlığı altında neşredilmiştir.

Nâîli-i Kadîm'in,

Bu neşveden sana ey dil, kelâl gelmedi mi?

Cihâna geldiğine inîâl gelmedi mi?

(Nâîli-i Kadîm Divânı, s.451) matla'lı gazeline benzer.

- 1 Varsa aklın, Kays'a uy, tut dâmen-i sahrâları
İsteyen cem'iyet-i hâtır, arar tenhâları
- 2 Matlabınca ârife dil-sîr-i kâm olmak muhâl
Çıkmadıkça tâ gönülden mâsivâ sevdâları
- 3 Öyle kîn-engîz-i şiddettir ki, mahşerde bile
Fasl olunmaz ehl-i fazlın çarh ile dâvâları
- 4 Kim kaçardı meyl-i rif'atten, kibârın vurmasa
Dest-i redd-i ârzû evzâ'-ı nâ-bercâları
- 5 Çek elin râhatsa maksad hükm-i istibdaddan
Hep anın zımnındadır bu âlemin gavgâları
- 6 Asrımızda ol kadar ikbâli var nâ-danların
Şimdi her gûdek-hired iltizâm eder dânâları
- 7 Na'ra-i şâdî erişmez oldu gûş-i âleme
N'oldu âyâ bezm-i aşkın rind-i bî-pervâları
- 8 Hayflar Hikmet hüçûm-ı ye's ile hâmûşsun
Lâl ederken tab'-ı şûhun bülbül-i gûyâları

- 1 Aklın varsa, Mecnûn'a benzeyerek çöllerin eteğini tut. Gönlünü Allah'la meşgul etmek isteyen kişi, tenhâ yerler arar.
- 2 Ârifin gönlünde dünyevî şeylere karşı duyduğu aşk yok olmadıkça arzûlara karşı, istediği ölçüde, gözü tok olması da mümkün değildir.
- 3 Fazilet ehlinin felek ile olan dâvâsı öyle şiddetli bir kin oluşturmuştur ki, mahşerde bile sonuçlanmaz.
- 4 Devlet büyüklerinin münâsebetsiz istekleri reddeden tokadı olmasa, yükselmeye meyletmekten kim korkar?
- 5 Maksat rahat etmekse, istibdâdın emirlerinden elini çek; çünkü, bu âlemin kavgaları hep onun yüzündendir.
- 6 Asrımızda câhiller o kadar şanslılar ki, şimdi her çocuk akıllı, âlimlerin yerini tutar.
- 7 Âlemin kulağına mutluluk nârası erişmez oldu. Acabâ, aşk meclisinin pervâsız rindlerine ne oldu?
- 8 **Hikmet**, şuh kişiliğin şakıyan bülbülleri dilsiz ederken, hayıflar olsun ki, elemin hücumu ile suskunsun.

YARIM KALMIŞ GAZELLER

- 1 Pây-mâl olsa n'ola ser-be-ser eflâk bana
Rehber-i kûy-i hevestir dil-i çâlâk bana
- 2 O hümâ-yı himem-efzâ-yı kemâlim ki, olur
Magz-ı esrardan mâye-i idrâk bana
- 3 Levh-i mahfûz-ı sũhan mün'akis endişemde
Verdi hâssiyet-i mânâ nazar-ı pâk bana
- 4 Hayf, tay-gerde-i ye's oldu bisât-ı ömrüm
Yakışır olsa emel beste-i fitrâk bana
- 5 Mahv eder âteş-i hicran beni zannım Hikmet
Çâre-sâz olmaz ise dîde-i nem-nâk bana

- 1 Felekler baştan başa çığnense bana göre ne var? Çevik gönül, bana istek köyünün rehberidir.
- 2 Olgunluk emeklerini artıran o devlet kuşuyum, ki, idrak bilgisi bana esrarın özünden gelir.
[Bu beyit sadece İbn., TY.2658 numaralı **Âsâr-ı Hikmet**'te vardır ve üstü çizilidir (v. 35^b).]
- 3 Sözün mânevi levhası düşüncemde tersine çevrilidir. Mânânın gücü bana iyi gözle bakmayı öğretti.
- 4 Hayıflar olsun ki, ömür kilimine keder dürülmüş, Emel, ancak terkiye bağh olduğunda bana yakışır.
- 5 Hikmet, ağlayan gözler bana çâre bulamaz ise, zannedirim ki, hicran ateşi beni mahveder.

Nâilî-i Kadîm'in

**Edeli zevk-ı tahayyür gamı tiryâk bana
Oldu vâ-suhtegi mâye-i idrâk bana**

(Nâ'ilî-i Kadîm Divânı, s.216-217) matla'lı gazeline nazîre olabilir. Galib'in (Divân, s.57-58) ve Halet'in (Divân-ı Hâlet Bey, v. 17^b) de benzer birer gazeli vardır.

- 1 Âlem olmazdı perîşânî-i efkâra sebep
Olmasa gaflet eğer âlemi i'mâra sebep**
- 2 Tarz-ı âdâbı gözet müksir-i nâdân olma
Killet-i dâniş olur kesret-i güftâra sebep**
- 3 Hikmet ol müznib-i lâ-kayd-ı cihâmm ki, olur
Şevk-ı gufrân-ı Hudâ cürmümü ikrâra sebep**

- 1 Eğer âlemi imara gaflet sebep olmasaydı, âlem de fikirlerin dar-madağınıklığma sebep olmazdı.
- 2 Kaideleri gözet, câhilleri çoğaltma; çünkü, çok konuşmaya bilgini azlığı sebep olur.
- 3 **Hikmet**, cihanm o kayıtsız günahkârıym ki, Huda'nın affetme isteği, suçumu açıkça söylememe sebep olur.

- 1 Çeşmin etti sanma hâb-ı nâzdan bîdâr subh
Fitne-i haşrı cihâna eyledi izhâr subh
- 2 Nûr-ı şâdî zulmet-i mihnetle der-kâr olduğun
Gösterir hâl-âşînâ-yı âleme her-bâr subh
- 3 Eylemezdi böyle tenvîr-i sabâhat âlemi
Etmeseydi iktibâs-ı nûr hüsni-yâr subh
- 4 Reng-i eşk-i dide-i hûnînidir sanma şafak
Derd-i aşkın arz eder bu nakş ile nâcâr subh
- 5 Var mıdır âlemde Hikmet, şîve-i tavr-ı sebât
Şâm-ı zulmet-zâ gider her dem gelir tekrâr subh

- 1 Gözünün sabah(olduğu için)naz uykusundan uyandığını sanma.
Sabah, mahşer kargaşasını cihana gösterdi(ğinden uyandın).
- 2 Sabah, mutluluk nûrunun eziyet karanlığıyla ortaya çıktığım âlemin halden anlayan kişilerine her zaman gösterir.
- 3 Yârın güzelliği nûrunu ödünç vermeseydi, sabah, âlemi böyle güzel nurlandıramazdı.
[3. ve 4. beyitler sadece İbn., TY. 2658 numaralı Âsâr-ı Hikmet'te vardır (v.7^a).]
- 4 Şafağın, kanlı gözyaşlarının rengi olduğunu sanma! Aslında, çaresiz sabah, bu nakış ile aşk derdini arz eder.
- 5 Hikmet, âlemde sebat tavrının edâsı var mı? Her seferinde, karanlığı doğuran akşam gider, tekrar sabah gelir.

Şems'in (Mecmûa, İbn., TY.280I, v.25^b-26^a) ve Nâilî'nin (a.g.mecmûa, v. 100^{a-b}) de benzer birer gazeli vardır.

- 1 **Cilve-i mihr-i ruhunla mâhı söyletmek midir?
Yoksa kasdın nâle-i cân-gâhı söyletmek midir?**
- 2 **Her zaman teş'îl-i dûd-ı âteş-i hicrândan
Hâhişin sinemde sûz-ı âhı söyletmek midir?**
- 3 **Ey felek bu haml-i minnetten murâdın âşıkâ
Verdiğin cânından istikrâhı söyletmek midir?**
- 4 **Sînem üzre vaz'-ı engüşt-i tecâhûlden gazez
Âkıbet derd-i dil-i gam-hâhı söyletmek midir?**

- 1 Yanak güneşinin görünmesi ayı söyletmek için midir; yoksa, maksadın can evinin inlemesini sağlamak mıdır?
- 2 Her zaman hicran ateşini yakmaktan maksadın göğsümdeki âh ateşini söyletmek midir?
- 3 Ey felek, bu minnet yükünden maksadın, âşıkâ canından verdiğin iğrenmeyi söyletmek midir?
- 4 Göğsüm üstüne bilmezlikten gelme parmağımı koymaktan maksat, sonunda, gam isteyen gönlün derdini söyletmek midir?

Nâilî-i Kadîm'in

Nâlen ey dil za'fian ol mâhı söyletmek midir?

Yoksa mûsîkar-veş efvâlu söyletmek midir?

(Nâ'îlî-i Kadîm Dîvânı, s. 279) *matla'h gazeline nazîredir. Şems'in (Mecmûa, İbn., TY. 2569, v.12^b-13^a), Sâlih Fâik'in (Mecmûa, İbn., TY.2579, v.28^b-29^a. Gazelin bir beyti için bk. Ziyâ Paşa, Harâbât, C.2, İst., 1292, Matbaa-i Âmire, s.84) ve Memduh Fâik'in da (Dîvân-ı Eş'âr, s.133) benzer birer gazeli vardır.*

1 **Özge rencûr-ı gam-ı aşkız ki, Cibrîl'in bile**
Sâyesinden mahv olur cism-i belâ-fersûdumuz

2 **Dil-hurâş-ı dâğ-ı hicrânız ki, te'sîr eylemez**
Magz-ı Rûhullah olursa merhem-i bihbûdumuz

3 **Öyle bir tenhâ-rev-i kûy-i visâliz kim, bizim**
Şu'le-i çeşm-i hayâdır sâye-i memdûdumuz

4 **Ser-bürehne bir gedâyız kim, bu bismilgâhta**
Can-fedâ-yı râh-ı cânân olmadır maksûdumuz

5 **Maşrık-ı mihr-i tecellâdır ser-â-ser kâinat**
Nûr-ı vechullahtır her zerrede meşhûdumuz

1. Öylesine farklı bir aşk gamının hastasıyız ki, belânın yıprattığı cismimiz **Cebrâil**'in bile gölgesinden mahvolur.
2. Hicrân yarısından gönlü incineniz ki, sağlık merhemimiz Hz.İsa'nın beyni olsa (bile) tesir etmez.
3. Kavuşma Köyünün öyle bir yalnız yürüyeniyiz ki, uzayan gölge-miz hayâ gözünün ışığıdır.
4. Bu mezbahada başı açık bir dilenciyiz ki, maksadımız yârin yoluna can fedâ etmektir.
5. Kâinat baştanbaşa tecellî güneşinin doğduğu yerdir. Allah'ın nûru her zerrede görülür. (Bu beyit dîvânın "**Müfredat**" kısmındadır).

Fehîm'in

Şem'-i hurşid-i tecellâyız ki, yoktur dûdumuz

Sâye gibi oldu dûd u tîre dil merdûdumuz

(Sadettin Nüzhet, Fehîm, s. 227-228) matla'lı gazeline nazîredir. Ayrıca, Hâlet'in (Dîvân-ı Hâlet Bey, v.39^Ş-40^Ş), Nâilî'nin (Mecmûa, İbn., TY. 2801, v.86^Ş), Galib'in (Divan, s.95-96) ve Kemâl'in (Dr. Rızâ Nûr, a.g.mak., s.1038) de benzer birer gazelleri vardır.

- 1 Hilye-i dâniş olur zibiş-i nev-kâle-i feyz
Yoksa revnak veremez câhile pergâle-i feyz
- 2 Dâğ-ı hûn-güşte-i hicran değil sînemde
Açtı gülzâr-ı ümidimde kazâ lâle-i feyz
- 3 Dil-rübûd-ı gül-i ruhsârın idi şevkile mâh
Konmadan gülbün-i tekvîne dahi jâle-i feyz
- 4 Hâlet-i bezm-i elesti dile işrâb eyler
Cür'a-i sâgar-ı sahbâ-yı kühen-sâle-i feyz
- 5 Eder ahbâba tefârik-ı meâni ihdâ
Hikmet olsa n'ola şebender-i bengâle-i feyz

- 1 Feyzin yeni kumaşının süslemesi, bilginin zîneti olur. Yoksa, feyzin kaba dokuma kumaşı câhile güzellik veremez.
- 2 Kader, göğsümde ayrılığın kanlı yarasını değil; ümidimin gül bahçesinde feyz lâlesini açtırdı.
- 3 Daha yaradılışın gül köküne feyz çiği bile konmadan, kendi isteğiyle ay, yanağının gül (rengine) gönlünü kaptırmıştı.
- 4 Feyzin yıllanmış şarabının kadehindeki tortu, **elest** meclisinin hâlini gönüle îmâ eder.
“**Elest**” kelimesi, Allah'ın, yarattığı ruhlara sorduğu “**elestü birabbiküm** (ben sizin Rabbiniz değil miyim)?” suâline işaretidir.
- 5 Feyz Bengal'inin konsolosu **Hikmet** olsa garip mi? O, dostlarına mâna ilminin küçük armağanlarını hediye eder.

Nâilî-i Cedîd'in (Manastırlı Nâilî Dîvânı, *İst. Üniv. Ktb., TY. 9851, v. 7*) ve Kemâl'in (Dr. Rıza Nur, a.g.mak., s.1050-1051) nazîreleri vardır.

- 1 **İşkeste, seng-i ye's ile peymâne-i neşât**
Der-bestedir gumûm ile meyhâne-i neşât
- 2 **Yâ Rab nedir bu hâl-i dil-i mihnet-âşinâ**
Kalmış diyâr-ı gussada bigâne-i neşât
- 3 **Gelmez zebân-ı hâhişe ezkâr-ı ârzû**
Be-güsiste oldu subha-i sad-dâne-i neşât
- 4 **Jûlîde-i gumûm u kederdir ki değmemiş**
Zülf-i arûs-ı dehre meğer şâne-i neşât
- 5 **Hikmet cihanda penbe-be-gûş-ı hakikat ol**
Tahdiş-i hâhiş etmeye efsâne-i neşât

- 1 Keyif kadehi yeis taşı ile kırılmıştır. Keyif meyhanesi gamlarla bağlanmıştır.
- 2 Yâ Rab, eziyeti tanıyan gönlün bu hâli nedir ki, keder diyarında keyiften habersiz kalmıştır.
- 3 Arzunun zikirleri istek diline gelmez (;çünkü,) keyfin yüz taneli tesbihi kırılmıştır.
- 4 Dünya (denen) gelinin saçları keder ve gam dolaşığdır ki, ona keyif tarağı değmemiştir.
- 5 **Hikmet**, cihanda hakikat kulağındaki pamuk ol ki, keyif efsanesi (saçma sapan lâkırdısı) duyulup isteği incitmesin.

- 1 Âşıkın yâd etmeyip ağyâri dil-şâd eyledin
Kâbe'yi yıktın dirîğa, deyri âbâd eyledin
- 2 Hey ne şîrîn-kâr bir mekkâr imişsin, gönlümü
Derde saldm, Bîstûn-ı aşka Ferhâd eyledin
- 3 Yoğidi evvel bu kanûn-ı tegafül, var ise
Sen yine bir nev-nizâm-ı nâz icâd eyledin

- 1 Âşıkı hiç hatırlamayıp yabancıları sevindirdin. Yazık ki, Kâbe'yi yıkıp kiliseyi onardın.
- 2 Sen ne tatlı bir hîlekâr imişsin ki, gönlümü derde attın, aşkın **Bîstûn Dağı**'na **Ferhad** eyledin.
- 3 Bu bilmezden gelme kanunu eskiden yoktu; sen yine yeni bir naz kanunu icat ettin.

- 1 Cihânı gark-ı feyz-i nûr eder endîşe-i mecnûn
Aceb mi şûle-zâr-ı aşk olursa pîşe-i mecnûn
- 2 Kalaydı bir nefes hâlî hayâl-i rûy-i Leylâ'dan
Ederdi çarhı sûzân âh-ı âteş-rîşe-i Mecnûn
- 3 Sevâd-ı sırr-ı hüsn ü aşkı idrâk etmedir yoksa
Değil sahrâ-nevred-i vahşet olmak pîşe-i mecnûn
- 4 O mecnûn-ı belâ-peymâ-yı deşt-i vahşetim Hikmet
Olur her bir kelâmın zîver-i endîşe-i mecnûn

- 1 Mecnunun düşüncesi cihani nûrun feyzine boğarken onun yaradılışı aşkın ocağı olsa, şaşmamalı.
- 2 **Mecnûn**, **Leylâ**'nın yüzünün hayâlinden bir an uzak kalsaydı, (aşk) ateşinin (açtığı) yaranın (acısıyla çektiği) âh kâinatı yakardı.
- 3 Mecnun yaradılışlı olmak demek, güzelliğın ve aşkın sırrını idrak etmek demektir; yoksa, vahşî bedevî olmak değil.
- 4 **Hikmet** vahşî çölün o dertli mecnunuyum ki, her bir sözüm çılğın fikirlerin süsü olur.
[Bu beyit Divân 'ın "Müfredât" bölümündedir (s. 293).]

Galib'in Divân'ında da benzer bir gazel vardır (s.124-125).

- 1 Çıktı bahs-i vuslata dâir muammâlar yine
Hall-i mânâ-yı muhâle sardı hulyâlar yine
- 2 Kaldı cûş-i giryeden mülk-i selâmet nâ-bedîd
Galibâ tûfân-hurûş olmuş o deryâlar yine
- 3 Eylemiş vechinde yârin gör ki hatt-ı nev-zuhûr
Hikmet'e olsun mübârek tâze sevdâlar yine

- 1 Yine ortaya kavuşma bahsine dair bilmeceleler çıktı. Hulyalar yine (çözülmesi) imkânsız mânânın halline uğraştı.
- 2 Ağlamanın coşkunluğundan kurtuluş memleketi görünmez oldu. Galiba o denizleri yine tufan telâş almış.
- 3 Yârin yüzünde yeni beliren tüyler çıkmış, **Hikmet**'e bu yeniden sevdalanması mübarek olsun.

- 1 Hâbiş-i kâm eylemez uryan-tenân-ı mülk-i aşk
Kisve-i âmâlin olsa zülf-i cânân riştesi
- 2 Ruk'a-dûzî-i figana bakmaz ol Leylâ-yı hüsn
Olsa da müjgân-ı Mecnûn'dan nümâyân riştesi
- 3 Nesc-i dîbâ-yı giran-kadr-i visâl-i yâre âh
Cünbiş-i nezzâredir her çeşm-i hayrân riştesi

- 1 Aşk memleketinin çıplaklarının emel elbiselerindeki iplik yârin saçından olsa, (başka) arzuları kalmaz.
- 2 İpliği **Mecnûn**'un kirpiklerinden görünse de, güzelliğin o **Leylâ**'sı feryadın yama dikişine bakmaz.
- 3 Yâre kavuşmanın kıymetli ipek kumaşının dokumasındaki hayran gözün her ipliği seyredenlerin eğlencesidir.

Şems'in (A.g.mec., v.21^b), Kemâl'in (Dr. Rıza Nur, a.g.mak., s.1120), Kemâl'e nazîre olarak Memdûh'un (Divân-ı Eş'âr, s.185-186), Hâfız Müşfik'a nazîre olarak da Hâlet'in (Divân-ı Hâlet Bey, v. 72^b) birer gazelleri vardır.

KITALAR

Rızık için mü'min ü kâfir arama
Bir gelir ni'met-i Hak umm-ı nevâl
Sa'y ü tedbîr gerek her kâra
Böyledir hikmet-i Hak celle celâl

Rızıkın (dağıtılmasında) Müslüman-kâfir (farkı) arama; çünkü, Hakk'ın nimeti herkese eşit olarak gelir. Her işte çalışma ve tedbir gerekir. Yüce ve aziz olan Hakk'ın hükmü böyledir.

[Aynı kut'a Leskofçalı Galib' in Divân' ında da (s.146) vardır. İbnülemin, 8 Cema-zîyülülâ 1319 günü Hikmet' ten bu kut'anun kendisine ait olduğunu öğrenir.]

Gerçi sâkî haramdır bâde
Lîk sensiz olursa deyr-i ahhâb
Bize dârü'l-cinândır kûyün
Onda olmaz mı yâ helâl şarâb?

Ey sâkî, gerçi içki haramdır; ama, ahhap manastırı (veyâ: meyhanesi) sensiz ise, evin bize tumarhane kesilir. Orada da şarap helâl değil midir?

Cevr ü cefâsı dehrin bitmez Halil Efendi ,
Bu çilleye tahammül etmez Halil Efendi
Lûtf eyleyip de bâri burdan Hudâ gidersin
Kendiliğinden asla gitmez Halil Efendi

Dünyanın eziyet ve sıkıntısı bitmez; **Halil Efendi** ise, bu çilleye tahammül etmez. **Halil Efendi** kendiliğinden burayı asla terketmez, ancak, Huda lûtfederse gider.

[Münasebetsiz zamanda şaire dardını anlatmaya çalışsan biri hakkında söylenmiş olan bu kıt'a Dîvân'ın mukaddimesinden alınmıştır (s.31-32).]

İKİ BEYİTLİKLER

- 1 Gön­lüm harâb-ı hasret, ol şûh-ı hod-nümâ mest
Yâ Rab ne fitnedir bu, cânân-ı mehlika mest
- 2 Bilmem kiminle kılısam def-i humâr-ı hicran
Bahtım haşîn ü serkeş, dildâr-ı bî-vefâ mest
- 3 Ser-beste kaldı hayfâ esrâr-ı hatt-ı la'lin
Sahbâ-yı hasretinle merdân-ı kibriyâ mest

- 1 Gön­lümün hasretle harab (olması), o bencil güzeli mest eder. Yâ Rab, bu nasıl fitnedir ki, ay yüzlü sevgili mest olur.

[Sadece 2658 numaralı Âsâr-ı Hikmet'te bulunan (v.36^{a-b}) bu beytin üzeri çizilidir.]

- 2 Bahtım acımasız ve âsî, vefasız sevgili de mest iken, bilmem ki hicran sersemliğimi kiminle defetsem.
- 3 Hayıflar olsun ki, lâl (gibi kırmızı olan dudağının üstündeki) tüylerin sırrı örtülü kaldı. Hak yolunun erleri hasret içkisi (olan dudağından) mest olurlar.

Dîvân-ı Hâlet Bey'de de (v.21^b) benzer bir gazel vardır.

- 1 Niçe âkılleri dehr eyledi rüsvây-ı cünûn
Sanma bir Kays-ı melâmet-zeni şeydâ-yı cünûn
- 2 Olmasa silsile-bend-i gam eğer pây-i cünûn
Derd-i aşkınla olur bâdiye-peymâ-yı cünûn
- 3 Sen o Leylî-i cihan-sûz-ı hıredsın ki, gören
Derd-i aşkınla olur bâdiye-peymâ-yı cünûn

- 1 Sadece ayıplanan **Mecnûn**'un cinnet delisi olduğunu sanma.
Dünya nice akıllıları delirterek rezil etti.
- 2 Eğer deliliğin ayağına gam zinciri bağlanmazsa, aşkının derdiyle
cinnet çölünde dolaşmaya başlar.

[**Divân**'ın «Matla» bölümünde yer alan bu beyit (s.282) sonradan üçüncü beyte dönüşmüş gibidir.]

- 3 Sen, akıtle ciham aydınlatan o **Leylâ**'sın ki, gören, aşkınm derdiyle cinnet çölünde dolaşmaya başlar.

Nâilî'nin

Olalı zülfüne hem-silsile sevdâ-yı cünûn

Oldu reşk-âver-i zencir-i hıred pây-i cünûn

(*Nâilî-i Kadîm Divanı, s. 381-382) matla*'lı gazeline naziredir. *Fehim'in de benzer bir gazeli vardır.*

Galib'in (Divan, s. 127-128), Kemâl'in (Dr. Rıza Nur, a.g.mak., s. 1100) ve Kör Hakkı'nın (Divân-ı Hakkı Bey, s. 50) benzer şiirlerinin kime nazire olduğu belli değildir.

İKİ BEYİTLİKLER

- 1 Gönlüm harâb-ı hasret, ol şûh-ı hod-nümâ mest
Yâ Rab ne fitnedir bu, cânân-ı mehlika mest
- 2 Bilmem kiminle kılsam def'-i humâr-ı hicran
Bahtım haşîn ü serkeş, dildâr-ı bî-vefâ mest
- 3 Ser-beste kaldı hayfâ esrâr-ı hatt-ı la'lin
Sahbâ-yı hasretinle merdân-ı kibriyâ mest

- 1 Gönlümün hasretle harab (olması), o bencil güzeli mest eder. Yâ Rab, bu nasıl fitnedir ki, ay yüzlü sevgili mest olur.

[Sadece 2658 numaralı Âsâr-ı Hikmet'te bulunan (v.36^{a-b}) bu beytin üzeri çizilidir.]

- 2 Bahtım acımasız ve âsî, vefasız sevgili de mest iken, bilmem ki hicran sersemliğimi kiminle defetsem.
- 3 Hayıflar olsun ki, lâl (gibi kırmızı olan dudacağının üstündeki) tüylerin sırrı örtülü kaldı. Hak yolunun erleri hasret içkisi (olan dudığından) mest olurlar.

Divân-ı Hâlet Bey'de de (v.21^b) benzer bir gazel vardır.

- 1 Niçe âkılleri dehr eyledi rüsvây-ı cünûn
Sanma bir Kays-ı melâmet-zeni şeydâ-yı cünûn
- 2 Olmasa silsile-bend-i gam eğer pây-i cünûn
Derd-i aşkmla olur bâdiye-peymâ-yı cünûn
- 3 Sen o Leylî-i cihan-sûz-ı huredsin ki, gören
Derd-i aşkımla olur bâdiye-peymâ-yı cünûn

- 1 Sadece ayıplanan **Mecnûn**'un cinnet delisi olduğunu sanma.
Dünya nice akıllıları delirterek rezil etti.
- 2 Eğer deliliğin ayağına gam zinciri bağlanmazsa, aşkının derdiyle
cinnet çölünde dolaşmaya başlar.
[Divân'ın «Matla» bölümünde yer alan bu beyit (s.282) sonradan üçüncü
beyte dönüşmüş gibidir.]
- 3 Sen, akılla cihamı aydınlatan o **Leylâ**'sın ki, gören, aşkının der-
diyle cinnet çölünde dolaşmaya başlar.

Nâilî'nin

Olalı zülfüne hem-silsile sevdâ-yı cünûn

Oldu reşk-âver-i zencir-i hured pây-i cünûn

(Nâilî-i Kadîm Divanı, s. 381-382) matla 'lı gazeline nazîredir. Fehîm'in de benzer
bir gazeli vardır.

Galib'in (Divan, s. 127-128), Kemâl'in (Dr. Rıza Nur, a.g.mak., s. 1100) ve Kôr
Hakkî'nin (Divân-ı Hakkı Bey, s. 50) benzer şiirlerinin kime nazîre olduğu belli
değildir.

- 1 Bezm-i safâda sâkî mey oldu sanma rizân
Ayağına dökülmüş rindânın âb-ı rûyü**
- 2 Mey âteşiyle rahşân la'l ü ruhu dırahşân
Kâkülleri perişan görsem o mâh-rûyü**

- 1 Ey sâkî, safâ meclisinde şarabın (yere) döküldüğünü sanma. (Aslında) şarap rindlerin ayağına (veya: kadehine) yüz suyu dökmüştür.
- 2 O ay yüzlüyü içkinin (verdiği) ateşle aydınlanmış, lâl (gibi kırmızı olan dudaklarını) ve yüzünü parlak, saçlarını dağınık görsem.

"Kıt'a" adıyla Bedâyi-i Edebiyye (Cüz. 11, Dersââdet, 1328, Mürettibîn-i Osmâniyye Matb., s. 171-172)'de yayınlanmıştır.

Memdûh'un (Divân-ı Eş'âr, s. 181) da benzer bir gazeli vardır.

MATLA'LAR

**Bârân-ı eşk-i dîde ki, seylâbdır bu şeb
Nahl-i ümid-i dil yine sîrâbdır bu şeb**

Bu gece gözyaşı yağmuru sel olmuştur. Bu gece gönlün ümit fidanı yine suya doymuştur.

Kemâl'in benzer bir gazeline (Dr. Rıza Nur, a.g. mak.,s. 966-967) Galib'in (Dîvan,s.67-68) nazîresi vardır.

**Evvel eser-i aşk ile ifnâ-yı vücûd et
Sonra taleb-i mârifet-i feyz-i şühûd et**

Önce aşkın etkisiyle varlığını yok et; sonra, şehadet feyzinin ilmini iste!

Fehîm'in

Sûfî yeter efkâr-ı gam-ı bûd ü ne-bûd et

Kurbân-ı gam-ı dilber ol isbât-ı vücûd et

(Sadettin Nüzhet, Fehim, s.213-214) matla'lı gazeline benzer. Kemâl'in de benzer bir gazeli vardır (A.g.mak.,s.973-974).

- 1 **Hüsn-i yâre behcet-efzâdır o zülf ü hâl ü ruh
Mehtâb-ı gülşen-ârâdır o zülf ü hâl ü ruh**
- 2 **Hâven-i sevdâ-yı dilde mezc edip üstâd-ı aşk
Sürme-i çeşm-i süvaydâdır o zülf ü hâl ü ruh**
- 3 **Hikmetâ sahrâ-neverd-i iştiyâk olsam n'ola
Bâis-i sad-şûr-ı sevdâdır o zülf ü hâl ü ruh**

- 1 O saç, o ben, o yanak yârin güzelliğini artırır; gül bahçesini süsleyen mehtabı (andırmasını sağlar).
- 2 Aşk ustası o saç, beni ve yanağı gönlün sevda havanında karıştırıp siyah gözlere sürme yapar.

[2. ve 3. beyitler sadece 2658 numaralı Âsâr-ı Hikmet 'te vardır (v.36^p) ve üzerileri çizilidir.]

- 3 Ey Hikmet, hasret çölünde bedevî olsam ne var? Sevda keşme-keşinin sebebi o saç, ben ve yanaktır.

Sâmî'nin aynı redif ve fakat farklı kafiyede bir gazeli vardır ki, Galib, Kemâl, Şems ve Kâzım tarafından tanzir edilmiştir.

- 1 Feyz-i zâtındır medâr-ı neş'e-i sahbâ-yı aşk
Cevher-i nûr-ı sıfâtındır gül-i minâ-yı aşk
- 2 Gonce-i bâğ-ı tecellidir gül-i mînâ-yı aşk
Cevher-i cândır fûrûğ-ı bâde-i hamrâ-yı aşk

- 1 Aşk şarabının (verdiği) neşenin merkezi kendi feyzindir. Aşkın şarap şişesinin (üstündeki) gül (deseni) vasıflarının nur cevheridir.
- 2 Aşkın şarap şişesinin (üstündeki) gül (deseni), tecellî bağının goncasıdır. Aşkın kıpkırmızı şarabının parlamış canın mayasıdır.
(Aşlında aynı muhtevanın farklı söylenişlerinden ibaret olan beyitlerin ikisinin birden alınma sebebi, bu özellikleridir.)

Galib'in (*Fatîr*, Tezkire-i Hâtimetü's-şuarâ, *İst.*, 1271, *İstihkâm Alayları Litografya Tezgâhı*, s.313), Şems'in (*Mecmûa*, İbn., *TY*. 2569, v.22') ve Kemâl'in (*Dr. Rıza Nur*, a.g.mak., s.1057-1058) benzer şiirleri vardır.

**Fark olunmaz cismi nûr-ı mihr-i âlem-tâbdan
N'ola bâlîn olsa yâre penbe-i mehtâbdan**

Yâre mehtap pamuğundan yastık yapılırsa, garip mi olur? Nasılsa, onun cismi de âlemi aydılatan güneşin nurundan ayırt edilemez.

Galib'in (*Divân*, s.123-124) ve Memdûh'un (*Divân-ı Eş'-ar*, s.169) da benzer birer gazeli vardır.

**Seyrederdik rûyünü hatt-ı siyeh-fâm olmadan
Biz sabâh ettik mâtemgehte akşâm olmadan**

Ayva tüyleri kararmadan yüzünü seyrederdik. Akşam olmadan matem evinde sabahı ettik.

Hâlet'in (Dîvân-ı Hâlet Bey, v.62^e) de buna benzeyen bir gazeli vardır.

**Cihâna meyl edemem ye's ü gamla meftûrum
Bu hâlîmi gören âdem sanır ki mağrûrum**

Dünyaya meyledemem; (çünkü), keder (beni ondan) bezdirdi. Bu hâlîmi gören kişi de gururlu olduğumu sanır.

**O kanlı zâlimi seyret ki, girdi kanımıza
Dayandı hançer-i müjgân üstühâmımıza**

O kanlı zâlimi gör ki, kirpik hançerlerini kemiğimize kadar dayayarak kanımıza girdi.

Şems'in (A.g.mec., v.17^e-18^e) de benzer bir şiiri vardır.

**O űuhun táb-ı meyden ruhları oldukça hûy-gerde
Gören der katre katre jâledir berk-i gül-i terde**

O űuhun yanakları, içkinin verdiği hararetle terledikçe, gören “taze gül yaprağı üzerine damla damla çiğ düşmüş” der.

Memdûh Fâik'in (Dîvân-ı Eű'ar, s.179) da böyle bir gazeli vardır.

**Bir hâle getirdi beni kim hâlet-i mestî
Bilmem elem-i nîstî ve űâdî-i hestî**

Sarhoşluk beni (öyle) bir hâle getirdi ki, ne yokluğa üzülmeyi, ne varlığa sevinmeyi bilirim.

**İltifât-ı devletinle űimdi űâd ettin beni
Her murâdın vere Mevlâ, ber-murâd ettin beni**

Mutluluk lûtfetmekle beni memnun ettin. Benim isteğime kavuşmamı sağladın, Allah da senin her istediğini versin.

MÜFREDLER

**Ey hûş, ol demler ki, baktıkça ruh-ı pür-tâbına
Cûş ederdi eşk-i şâdi gözlerimden reng reng**

Ey akıl, ne zaman (sevgilinin) parlayan yanaklarına baksam, gözle-
rimden renk renk (veya: çeşit çeşit) mutluluk yaşları akar.

Memdûh'un "*neev-zemîn*" gazeline (Divân-ı Eş'âr, s. 161) Hikmet gibi, Hâlet (Divân-ı Hâlet Bey, v.55^a), Galib (Mecmûa, İbn., TY. 2801, v.80^{a-b}; Resimli Ga-
zete, Nu. 77, 28 Mayıs 1314, s.1014), Şems (Mecmûa, İbn., TY. 2569, v.71^a) ve
Şems'e de Sâlih Fâik (Mecmûa, İbn., TY. 2579, v.37^b) nazire söylerler.

**Ey felek, bilmem nedir her dem bu âzârın bana
Ne esîr-i lûtfunum, ne talib-i ihsânınım**

Ey felek, ne lûtfunun esiriyim, ne ihsanını isterim. (Öyleyse) bilmem
ki niye beni her an incitirsin.

**Öyle bir şeb-zinde-dâr-ı aşk u sevdâyım ki âh
Çeşmim ürker cünbiş-i reftâr-ı pâ-y-i mûrdan**

Aşk ve sevdâ yüzünden geceleri uyuyamayan öyle biriyim ki, karn-
ca ayağının hareket ederken çıkardığı gürültü gözümü korkutur
(veya: uykumu kaçıır).

Şems'in (Mecmûa, İbn., TY. 2801, v.153^b-154^a) da benzer bir şüri vardır.

**Hâlini arz eylemekten ihtirâz eylerdi dil,
Gamze-i hûn-rîz-i çeşmin âh katildir deyû**

Gönül, gözlerinin kan dökücü yan bakışının katil olduğunu söyle-
meğe çekinirdi.

III. B Ö L Ü M

Nesirlerinden Örnekler

LEVÂYİHÜ'L-HİKEM'DEN

Lâylha (x)

Öteden beri nâs iki fırka olup biri âlemin dış yüzü var ise iç yüzü de vardır, derler. Yâni merâtib-i mâkulât ü mâneviyyâtı kabûl ve ikrar ile rûhâniyyâta i'tikad ederler ve diğeri zevâhir-i eşyâya meyl ü i'tibar ile mer'iyât ü maddiyyâta hasr-ı efkâr edip de mâverâ-yı mahsûsâtı redd ü inkâra kalkışırlar. Bu iki fırka ifrat ve tefritten hâfî olamayıp, meselâ; rûhâniyyâta mâil ve mu'tekid olanların bâzısı tarîk-ı ruhâniyyete sülûk ile ber-muktezâ-yı aşk u sevâda dağdağ-ı mâsivâdan tahliyye-i dimağ edip iştilâlât-ı bâtınıyyeye düşerek büsbütün terk ü tecerrüdü bi'l-ihhtiyar savmealarda ve sâir şenliksiz olan yerlerde inzivâ vü ihtifâya karar verirler.

Mâverâ-yı mahsûsâtı münekker bulunanların ekserisi dahi ber-muktezâ-yı nefis ü hevâ pek ziyâde telezzüzât ü tecemmülât-ı zâhiriyyeye inhimâk ile muhabbet-i Hudâ ve mütâbaat-ı enbiyâdan rûgerdan olarak gûyâ ki kendilerini bu âleme yiyip içmek ve ihrâz-ı mâl ü câh ile agrâz-ı şahsiyye ve huzûzât-ı nefsanıyyeyi icrâ etmek için gelmiş gibi zannederler.

Hafî olmaya ki an-asıl rehâbîn kendilerini âyîn-i İsevî rüesâ-yı rûhâniyyesinden addettiren ruhban takımı demek değildir. "Ruhbâniyyet" mine'l-kadîm kabil-i hidâyet olan bâzı asfiyâ-yı akvâmın

hengâme-i feterâta ⁽¹⁾ yâni silsile-i enbiyânın münkatı' olduğu evân ü evkatte "taleben li-merdâti'l-lâhi teâlâ"⁽²⁾ riyâziyyât-ı şâkkayı ihtiyâr ile ihtirâ' ettikleri bir tavr u tarîkat olup ancak envâr-ı nübüvvetin hân-i zuhûrunda bunun hükmü sâkıt olmağla⁽³⁾ zamân-ı câhiliyyette ona mürâat edenler ahkâm-ı şer'iyeye ittibâ' ile mükellef olurlar idi.'Urûc-ı İsâ aleyhi's-selâmdan sonra havâriyyûn ve tilmizleri bu tavr ü tarîkati yâni iltizâm-ı ruhbâniyyetle dünyâdan inkıtâ' u uzleti âdet edip bununla sâde-dilân-ı cihâna mukaddes görünerek te'sîs-i nasrâniyyete vesîle ittihâz eylediler. Muahhiren Hıristiyanlığın tevsii hasebiyle zuhûra gelen papas ve keşiş makuleleri gûyâ kudemâ-yı ricâl-i mesîhiyyeye taklîden zâhirden tehhül ve tecemmülü terk ederek sûret-i tecrîd ü tagayyüre döküldüklerine mebnî ruhban nâmını iktisâb etmiş ve ilâ yevminâ hâzâ bu nâm ü unvan beyne'n-nasârâ merâtib-i mezhebiyyeden ma'dud olup kalmıştır.

Ruhbâniyyet dinimizde merdud olduğu gibi indü't-tabîa dahi matruddur. Çünkü nev'-i insan bi't-tabî' temeddün ü ictimâ' ve teen-nüs ü ihtilâta mecbur olduğundan her cemiyyet vücûd-ı vâhid mesâbesindedir.

Benî Âdem a'zâ-yı yek-dîgerend
 Ki der âferîneş zî-yek gevherend
 Çü uzvî be-derd âvord rûzigâr
 Diger uzv hârâ ne-mâned karâr
 To kez mihnet-i dîgerân bî-gamî
 Ne-şâyed ki nâmet nemend âdemî (4)

(1) BE, s. 151'de «fetrette».

(2) «Allah rızası için istemek».

(3) A.g.e., s. 151'de ve devam eden sahifelerde «olmakla» şeklinde.

(4) İnsanoglu birbirinin uzuvlarıdır; çünkü yaratılış Cevherleri aynıdır. Zaman, uzuvlarından birine dert getirirse, öteki uzuvların da rahatı kalmaz. Ey başkalarının dertlerine üzülmeyen, sana insan demek doğru olmaz.

Bi-hasbü'z-zarûre efrâd-ı cemiyet birbirinden ayırlamayıp her hâl ü kârda teâvün ü tenâsura ve bi'l-husus nev'in bekası tevâlüd ü tenâsüle muhtaç ve mütevakkıf olduğuna binâen, cemiyet-i beşeriyeden çekilip de savmealar ve mağaralara kapanmak, sahîhan bir desîse-i dünyeviyyeden neş'et etmediği tasdik ve teslim olunsa bile yine şeriat-i medeniyyece bir uzvu tâtil eylemek kadar günahtır. Vâkıâ cins ü cemiyete hizmet etmek insanın pek şerefli vazâifinden olduğu derkâr ve bu misillü zühhâd-ı ferâgat-i tiyâdın maddeten bir gûnâ menfâat ü muâvenetleri olmadığı âşikâr ise de bâri irtikâb-ı fîsk u fücûr ile cemiyât-ı beşeriyeye îkâ'-ı mazarrât eden süfehâ-yı nühûset-lika gibi herze-gerd-i şeka değil, sâlik-i râh-ı bekadırlar. Hiç olmaz ise ed'iyye-i hayriyyeleriyle teberrük olunur.

Cemâl-i ahadiyyetin câzibe-i mâhiyyeti zuhûr u butun üzre mütecellî olduğundan ber-muktezâ-yı mazhariyyet çok kimseler havass-i cismâniyyeye bi't-tab'iyye suver-i zâhiriyyeye ve bâzıları kuvâ-yı rûhâniyyeye mütâbaatle hakayık-ı bâtiniyyeye temâyül ü teveccüh ederek efkâr-ı muhtelif tahaddüs etmiş, yâni herkes suverî veya mânevî kendi hayâlince bir girîve-i âmâle saplanmış olduğundan cihân-ı vahdeti alâik-ı kesret kaplamış ise de vazâif-i beşeriyeye idrâk eden erbâb-ı akl ü i'tidâl hakikat-i insâniyye ve tabiat-i medeniyyenin gösterdiği şeh-râh-ı cüst ü cûdan hiçbir vakit ayırlamamıştır; çünkü, insan ruh ve cesedden mürekkebe olmak mülâbesesiyle her insan-ı âkil için başlıca iki vazîfe taayyün eder.

Biri "rûhânî" ve diğeri "cismânî"dir. Mârifet-i nefis ve tehzîb-i ahlâk ve tahsîl-i ilm ü kemâl gibi iştiyâkat-ı mâneviyye rûha ve bi-hasbü'l-ictimâ' me'lûf ü meclûb olduğumuz ihtiyâcât-ı suveriyye cisme âiddir. Bunların birine yâni ya sarf-ı rûhâniyyet veyâhud mücerred-i cismâniyyete i'tibâr edip de diğlerinden gafîl olanlar yarım insan sayılır. Terakkiyât ü kemâlâta kesb-i isti'dad edenler bu iki vazîfe-i esâsiyyenin temâmî-i icrâsma kendilerini mecbur ve mükellef görür. Şu cihetle ne sûfi-i savmea-nişin gibi evhâm ü hayâlâtâ düşüp

cemiyet-i beşeriyeden ibâ ve ne de tab'an zâhîr-bîn gibi maddiy-yâta hasr-ı efkâr ile fazâil-i mâneviyyeyi sahîfe-i dilden imhâ etmeyip her ikisinin yâni gerek iştiyâkat-i rûhâniyye ve gerek ihtiyâcât-ı cismâniyyenin ikmâl ü istihsâline sa'y ü gayretle insan-ı kâmil ve eb-nâ-yı cins ü cemiyete hizmet ü muâvenetle memdûhü'l-hasâil olmağa çalışır.

İlm-i tedbîr-i menzilde beyân olunduğuna göre, hakikat servet insanın cismânî ve tabîi ihtiyâcâtını zâil ve rûhânî ve akli zevkîyâtını hâsıl eden eşyâdan ibâret olmağa "servet" suverî ve mânevî olmak üzere iki kısma münkasimdir. Yoksa yalnız zî-kıymet olan müktesebât-ı maddiyye değildir. Emvâl-i menkule ve gayr-ı menkule makulesinden olup refâh ü gınâyı icâb eden vesâil-i arzıyye servet-i suveriyeden; "hüner ü mârifet", "akl ü dirâyet", "ulüvv-i himmet", "tasarruf ü kanâat", "teemmül ü tevekkül", "selâmet-i vicdan", "istikamet-i efkâr", "vüs'at-i ahlâk" gibi fazâil-i zâtıyye, servet-i mâneviyyeden ma'duddur. Hüsn-i taayyüş denilen şey bu iki cihetin yâni servet-i suveriyeye ve mâneviyyenin hulâsa-i husûlüdür. Anın dahi vâsıta-i vusûlü sa'y ü ameldir.

Bi'l cümle kemâlât-ı beşeriyeye ve terakkîyât-ı medeniyye ve belki saâdât-ı hakîkiyye ve mesûbât-ı uhreviyyenin esâsı ve mebnâsı sa'y ü amel olduğundan nev'-i insan, sa'y ü amel için yaratılmış bir hayvandır, diyebiliriz. Sa'y ü amel ya bedenen yâhud zihnen olur. "Mesât-i bedeniyye" el ve ayak gibi a'zâ-yı cismâniyyeyi it'âb ü i'mâl ve "mesât-i zihniyye" tahrîr ü tedbir, tâlîm ü tedris, te'lîf ü tercüme yolunda kuvâ-yı rûhâniyyeyi işgal etmektedir.

Mükâfât ü temettuâtın a'del ü ahseni, sûret-i meşrûadaki sa'y ü amel ile mukabil olanıdır. "El-kâsibü habîbullah"⁽⁵⁾ medîha-i celîlesi bu yoldaki erbâb-ı sa'y ü amelîn ulüvv-i kadr ü menzîlini isbat için bir hüccet-i saâdetdir.

(5) Meâlen: «Kazanmaya çalışan Allah'ın dostudur».

Bilâ sa'y ü amel taayyüş mümkin olamadığından nizâmât-ı medeniyesi mükemmel olmayan yerlerde taraf-ı gayr-ı meşrûaya dahi sülûk edenler var ise de bunların en zararlı âvâresi sürrâk ve en biçâresi seeledir.

Tecârîb-i umûmiyyeden anlaşılmıştır ki, cem'iyât-ı beşeriyyede ekserî fenâlıklar işsizlikten ve işsizlik mârifetsizlikten neş'et eder. Binâenaleyh medeniyyet-i sahîhaya mâlik olan cemiyetler her şeyden ziyâde ta'mîm-i maârife çalışırlar; çünkü, ilm ü mârifet çoğaldıkça bi't-tabi' cehâlet ü batâlet azalır. Efrâd-ı ahâlî taallüm ü tahsîle dökülür, efkâr-ı umûmiyye uyanır, kavâid-i medeniyye, kavâid-i beşeriyye aranılır. Hukuk-ı müştereke ve vazâif-i müteakibele-i tabîiyye vü vaz'ıyyenin hükm-i hakikati meydana çıkar, bir hatt-ı hareket taayyün eder, ahlâk u âdab yoluna girer, (imtiyâzât-ı muhkemâne ber- taraf olur, hürriyyet ve emniyyet kuvvetleşir)⁽⁶⁾. Sınâat ü ticâret yolları açılır, tarîk-ı temettu' u terakkîye girilir, intizâm ü âsâyiş husûle gelir.

Şu âlemde neş'e-i zindegânî tahsîl-i dest-mâye-i kâmrânîden ibâret olmağla hiç kimse vesâil-i hoş-güzerânîyi tasavvur u teftişten ferâgat edemez. Mâdâmü'l-hayat taallukat-ı mâsivâdan kat'-ı rişte-i münâsebât mümkin olamadığından bir adam ne kadar terk ü tecerüdü ihtiyar etmiş olsa bile yine az çok ihtiyâcâtтан kurtulamaz, arzudan geçemez.

Tâ ki zencîr-i nefse gerden-i cân bestedir

Sanma kim kayd-ı alâiktan gönül vârestedir.

İnsan her ne hâl ü hayâlde bulunursa bulunsun, tabîat izzet ü ulviyyete mâil olduğundan dâimâ menfaat arar. İkbâl ü saâdet ister. Şu kadar ki, her şahsın sa'y ü talebi ahlâk u idrâkiyle mütenâsib ve ahlâk u idrâk ise, fi nefsu'l-emr mütefâvit olduğuna ve ale'l-husus kavânîn ü şerâyi', menâfîi meşrû ve gayr-ı meşrû kısımlarına taksim ile tah-

(6) BE'de yoktur.

did ettiğine binâen irâdât-ı beşerîye teşebbüs ü taharrî de muhtelif-tir.

Bu irâdât ü ihtilâfâta nazar olunsa menâfi' husûsunda nâsın tabakat-ı selâseye münkasım olduğu görülür: **Tabaka-i ûlâ**, bî'l-cümle âmâl ü ezkârı ve ef'âl ü efkârı nefesine münhasır olup meşrû ve gayr-ı meşrû her ne ise umûr-i zâtîyye ve menâfi'-i husûsiyye-i şahsiyyeden başka bir şey düşünmeyen ehassâ vü edânîdir. **Tabaka-i sâniyye**, her hâl ü kârda mülâhaza-i meşrûiyyetle umûr-ı zâtîyye ve menâfi'-i umûmiyye dâiresinde arayan erbâb-ı fikr ü fazilet fazilet ve ashâb-ı hayr ü haysiyyettir. Meselâ; ihtirâât-ı ilmiyye ve sâir gûna menfaat-bahş-ı umum olan âsâr-ı kerîme ve hidemât-ı cismiyyeye muvaffak olan zevât-ı mu'tebere gibi. **Tabaka-i sâlîse**, ya bu âlem-i fenâda beka-yı zikr-i cemil veyâ âlem-i ukbâda saâdet-i sermediyyeye nâiliyyet⁽⁷⁾ maksadıyla uhrevî bir fikr-i celil için menâfi'-i husûsiyye-i şahsiyyelerini umûmun selâmet ü menfaati uğrunda fedâ eden ve belki re'sû'l-mâl-i ömr ü hayâtını bu yolda fenâ⁽⁸⁾ eyleyen ukul-i âliyye ve kulûb-i sâfiyye ashâbıdır.

Tabaka-i ûlâ, bahs ü beyâna değmez. Fakat şurası bilinmek lâzımdır ki, efrâdının efkârı menâfi'-i husûsiyye-i şahsiyyeye münhasır olan bir millet, âlem-i medenîde kadr ü menzilet bulamaz (,maârif ü sanâyii ilerletemez, servet-i sahîhaya mâlik olamaz, büyük işlere girişemez, fedâkârlık yoluna giremez, levâzım-ı medeniyyeyi istihsâl edemez, milel-i mütemeddine-i sâireye muhtac olur, ale'd-devam kazandığını anlara verir, kendisi fakr ü zarûret ve mezellet ü meskenet içinde kalır, umûr-ı hasîse ile uğraşır, yek-dîgerini aldatmağa savaşıır, ihânetle para kazanmak ister, doğru yola gitmez, aldığıı vermez, verdiğiı almaz, el-hâsıl bunların hâkimleri sû-i ah-lâk olduğundan muâmelât-ı umûmiyyeleri muhtell ü meşevveş, hûkûmetleri müzebzeb ü mülevves olur. Aralarında ne istihkak, ne eh-

(7) BE, s. 157'de «mazhariyyet».

(8) A.g.e., s. 157'de «îsâr ü ifnâ».

liyyet aranılır; ne hak, ne vazife tanırlar; insâniyyet ve hakkaniyyet bir ism-i bî-müsemma şekline girer. Müzevirler, mütecâsirler tefavvuk ve tegallübe başlar; müdâhinler, mürtekipler re's-i umûra geçer; irâdât-ı keyfiyyeye yol açılır; agrâz-ı fâside galeyâna gelir; şirk ü şeyfânet çoğalır; erâzil ü esâfil muazzez ve muvakkar, efâzil u eâlî müsteskal ve muhakkar olur. İşte bu millet kabil-i ıslah ü felâh olmayan bir kavm-i elimdir ki, tâ bi'l-küllîye mahv ü münkarizi oluncaya kadar azâb-ı elîm içinde yuvarlanırlar gider)⁽⁹⁾.

Tabaka-i sâniyye ve sâlise ricâli, nev'-i benî Âdem'in en büyükleridir. Beyinlerinde şu kadar bir fark vardı ki, "tabaka-i sâniyye" ricâlinin mükâfâtı, mesâfsi cinsinden olarak suverî ve maddî, "tabaka-i sâlise" ricâlinin mükâfâtı metâlib-i ulviyyeleri nev'inden olarak hakikî ve mânevîdir.

Hayat, lezâiz-i dünyeviyyeyi iktizâ eylediği gibi, "mevt" dahi le-vâzım-ı ihtiyâtıyyeyi ihtar edegeldiğinden çâresiz insan şu iki hâl arasında mütehayyir ve muztarib olarak gâh dünyâyı ve gâhice ukbâyı tefekkür ü teemmülden hâlî değil ise de, dünyâyı muhabbet tabîi ve zarûrî ve mülâhaza-i âhiret akl ü kalbe râci' bir emr-i vicdânîdir.

Vâkıâ, avâkıb-ı umûra nazar olununca dünyâdan müctenib ve her gün ölecek gibi âhirete müterakkıb olmak lâzım gelir ise de, bermuktezâ-yı irâdât-ı ilâhiyye umrânî-i âlem-i sırr-ı emânet (ü hilâfeti)⁽¹⁰⁾ hâiz ü hâmil olan nev'-i benî Âdem'in mesâi-i müttehîde ve menâfi'-i müşterekesiyle hâsıl olabileceğinden biçare insan⁽¹¹⁾ zevâyâ-yı tabiâtte mestûr ü mütevârî bulunan hazâin-i kudreti bi't-taharrî sermâye-i taayyüş ü terakkîyi tahsile çalışmak için envâ'-ı mihen ü meşakka düşürülmüş olduğundan bi't-tabî ihtiyâcât-ı mede-

(9) Parantez içindeki kısım BE'de yoktur.

(10) Parantez içindeki parça sâdece yazmada vardır.

(11) BE, s. 158'de «insan» yerine «adam».

niyyenin ifâ vü istifâsına mecbûriyyeti derkâr olmağla, mâdâmü'l-hayat hiç kimse icâbât-ı ictimâiyyeden kurtulamaz; müstağnî-i muâmelât olamaz; gairesiz yaşayamaz. Şu kadar var ki, insanların kimisi umûr ü muâmelâtı şer' ü diyânete tatbik ile dünyâ vü ukbâyı cem' etmek ister ve kimisi umûr ü muâmelâtı akl ü tabiâte tevfiik ederek yalnız cihet-i dünyeviyye arar. Millet-i islâmîyyenin terbiyye-i asliyyesi kısım-ı evvele mübtenî, yâni umûr ü muâmelâtı şer' ü diyânete tatbik ile dünyâ vü ukbâyı cem' ederek saâdet-i dâreyini muhtevî bulunduğuna binâen, ecille-i eslâf gerek sûret-i cismâniyye ve gerek sıfat-ı rûhâniyyenin mûcib ü muktezî olduğu ihtiyâcât ü iştiyâkatı ikmâl ü istikmâle sa'y ü gayret ederler idi. Bununla berâber kudemâ-yı İslâmın âmâl ü efkârı'lâ-yı dîn ü şeriate masrûf u ma'tuf olmağla anların nazarında "dunyâ" müsevibât-ı uhreviyyeyi istihsâle medar bir dâr-ı bî-karar olduğundan merâtib-i bâkiyyeyi ihraz için dünyâyı i'tibar edilir ve cihâd ü gazâyı ihtiyar ile bu yolda mâl ü can îsâr ü fedâ olunarak ihyâ-yı mülk ü millete çalştır idi. Nitekim müessir-i eslâfı isbat için aksâ-yı Arabistan'dan bed' ile aktar-ı şark u garba kadar imtidad eden fütûhât ü muzafferiyâtı gösterivermek kâfidir. İşte bu râbıta-i mukaddese, yâni muhabbet-i dîniyye ve mütâbat-ı şer'iyye umûmen ebnâ-yı milletin ezhân ü efkârında takarrür ederek terbiyyeşi umûmîye bir nokta-i asliyyede ictimâ eylemiş olduğundan efrâd-ı ümmet müttehidü'l-âmâl ve mütevâfıku'l-ef'âl olmağla her kangî mü'min ü muvâhhide tesâdüf edilmiş olsa kendisinde râyiha-i hubb-ı âhiret istişmam olunur idi. Bâzı kimseler bi'l-farz igfâlât-ı hâriciyye ve ihlâlât-ı mâriciyyeye kapılıp da zihinlerince başka bir mânâ tasavvur etmiş olsalar bile, terbiyye-i umûmiyye galib-i mutlak olmağla ana muhâlefet edemeyip çâr ü nâçar umûma itbâa mecbur olduklarından muzmerât-ı zihniyyeleri hükümsüz kalır idi.

Ümmetler herhangi dîn ü şeriate mütemessik olur ise olsun, terbiyye-i umûmiyyenin esâsı temâyülât-ı milliyede bir cihet-i vahde-

tin husûlünden ibâret olmağla her milletin rûh ve kuvveti bu cihet-i vahdettir. Terbiyye-i umûmiyyesi bir cihet-i vahdete müstenid olmayan milletlerin bi't-tabi' âmâl ü efkârı müteferrik olmak lâzım geleceğinden bu âlem-i imkânda pâyidar olamaz, eczâ-yı müterekki-besi dağılır gider.

(x) Yazma nüshanın ilk oniki sahifesi içinde bulunan bu «Lâyiha», **Bulgurluzâde Rızâ'nın Âlem-i Edebiyyâta Bir Yâdigâr-ı Kıymetdar: Müntehabât-ı Bedâyi'-i Edebiyye**(mensur kısmı, Dersââdet, 1326. Sancakyan Matb., s. 150-160)'sinde de tekrarlanmıştır. Dipnotlardaki «BE» kısaltması bu antolojiye âittir.

MISBÂHÜ'L-İZAH'TAN Mebhas-ı Sâbi'

.....

Frenklerin hissiyyât-ı ma'nevîyyelerini teftîşe lüzum yoktur; fakat, inkılâbât-ı medeniyye iktizâsınca ulûm-ı siyâsiyye ve sınıâiyye gibi umûr-ı dünyeviyyeye müteallık maârif ü mâlûmâtı tahsîle ihtiyâcımız vardır. Zîrâ hakaik-ı maddiyyâtı anlar kadar anlamış daha bir kavim zuhûra gelmemiştir.

Avrupa memleketleri zâhirde pek şâşaaahı olduğundan ekser en-zâr-ı kasıra ashâbı hayrette kalıp Frenkleri i'zâm eder.

Efkâr-ı mükemmele erbâbı o şâşaaanın husûlüne sebep ulûm ü fûnun olduğunu bildikleri cihetle maârif ü sanâyüi agraz eyler. Nâkısın nazarı esere, kâmillerin müessire taattuf olmağla, nâkıs-lar Frenkliğe özenir, kâmiller Frenkleri şu derece-i medeniyyete îsal eden esbâbı bi't-taharrî anın lüzûm-ı istihsâli re'yinde bulunur.

Asrımızda lüzûm-ı mezkûr devletimizce teferrüs olunmuş ise de, lâyıkıyla esbâb-ı medeniyyetin istihsârı cihetine gidilmemiş, Frenkliğe mahsus bir takım rûsûm ü âdâta i'tibar edilerek sû-i taklid sebebiyle temâyülât-ı muzırca çoğalmış, bir dinsizlik beliyesi meydana çıkıp akaid ü ahlâka âriz olan tagayyürât milliyetimizi tezel-zülâta düşürmüştür.

Hulefâ-yı Abbasiyye'den Me'mun bir Hârûnü'r-reşid asrında bâzı kütüb-i Yunâniyye Bağdad'a getirildiği sırada, Rumlardan li-sân-ı Yunânî ve Arabî'ye âşinâ birkaç mütercim dahi celb ettirilir. Tercüme işleri hitam bulunca maaşları kat' olunup memleketlerine

gitmeleri tenbih kılınması üzerine Bağdad'da kalmaları husûsunda-ki istid'alarına karşı halife-i müşârünileyh, "Bize bal lâzım idi, anı ahz ettik, arılara ihtiyaç kalmadı" cevabını verir. Halife-i müşârünileyhin hikmeti bala, Rumları arılara teşbihindeki halâveti zâika-sencân-ı belâgate bi'l-havâle o ciheti tasvîre girişmeyerek cevabdaki isâbet mebhasi tenvîre medâr olduğundan binâen maksadımızı takrir edeceğiz.

Şöyle ki, bize lâzım olan ancak ulûm-ı hikemiyyedir, Frenklerin ve Frenkliğin lüzûmu yoktur. Peygamberimiz aleyhü's-salâtü ve's-sellem efendimizin (el-hikmetü dâletü'l-mü'mini eynemâ vecedehâ ehazehâ)⁽¹⁾ hadîs-i şeriflerindeki tenbîhe ittibâen her nerede bulursan oradan hikmeti ahze sa'y etmekliğimiz mukteziyât-ı islâmiyyedendir. Kitâb-ı mübînimizde hikmet cüz'-i kesir ile târif buyurulmuştur. Şimdiki hâlde ulûm-ı hakîmenin Avrupa-yı Garbî'de işti-hâr ü istikrar etmiş olduğunu görüyoruz. Oralarda intizâmât-ı medeniyyenin husûlüne bâis olan maârif ü mâlûmâtı herhangi taraftan olursa olsun ahz ederek hey'et-i ictimâiyyemizce nâfi' bulunan aksâmı bi't-tercüme lisânımıza naklettirip ihtiyâcât-ı asriyyeye göre siyâsî ve smâî mesleklere, mekteblere tevzî' ü taksim ile mektepleri mesleklere mahrec ittihaz eyleyerek emr-i tâlîmî tâmîme çalışmak, efrâdı tahsîle alıştırıp piliçler tavuklardan nasıl zuhûra gelirse, evlâd-ı vatan olan yavrularımızın dahi öyle mekteplerden neş'etle mekseblere inkısam etmelerine hasr-ı ihtimam olunmak ve îcâbât-ı insâniyyeden ve bâ-husus zannımızca îcâbât-ı esâsiyyedendir. Zîrâ, şimdiki asr-ı medeniyyette insanları ser-menzil-i terakkîyâta îsâl edecek tarîk-ı necat ancak maârif ü mâlûmattır. Avrupalılara taklîdi teveccühden murad maîşet-i dünyeviyyemizi tavsi' ü te'min için tah-sîl-i kemâlâttır; alafrangalık, şıklık değildir. Alafrangalık, şıklık bir tavr-ı sefihânenen ibârettir.

Muhtasaran ihtâr ü îmâ edildiği vechile ciddî ve sâmîmî ulûm

(1) «Hikmet (ilim), mü'minin kaybidir. Onu nerede bulursa ahz» (Tirmîzî, 'ilm', 9 ; İbni Mâce, 'zühd', 15).

u sanâyiin ta'mîmiyle akl ü hikmete tevfikân usûl-i sahîha-i medeniyyet üzere gidilmiş olsaydı, ya Avrupa devletlerine müsâbakat ederdik veyâ hiç olmazsa tahakkümlerinden kurtulabilecek bir mevki'-i masûniyyete vâsıl olup istiklâliyyetimizi bi'l-muhâfaza beyne'd-düvel kesb-i haysiyyet ederdik.

Sad hayf ki, bu yollara sülûk edilmeyip Avrupahları sû-i taklid yüzünden bir takım hevesâta düşerek yalnız Frenkleri medh ü sitâ-yiş ile âdetâ Frenkliğe meyl edildi. Bu ise, el-ıyâzü billâh, irtidâda kötü bir isti'dad eylemektir.

Ulûm u fûnun başka, Frenklik başka bir şeydir. Ulûm u fûnun ale'l-umum nev'-i beşere mahsus olan avâtıf-ı ilâhiyyedir. Frenklik bâzı tavâif-i mâlûmenin âdât-ı kavmiyyesinden ibârettir.

Âdât-ı kavmiyye elbiseye benzer. Her kavmin vücûduyle müte-nâsib olarak temekkün eder. Meselâ, uzun boylu, şişman bir adamın üzerinde biçimli görünen bir paltoyu kasîrül-kame, zaifül-vücut bir kimse beğenip de aynıyle öyle bir palto kestirecek olsa, yakışmaz, hem çirkin durur, hem işine yaramaz. İşte âdât-ı kavmiyye dahi bunun gibidir. Akvâmın tabiat-i asliyye ve kabîliyyet-i mevkiyyelerine göre takarrür eden i'tiyâdât-ı husûsadandır.

Demek isterim ki, temâyülât ya âkulâne, ya ahmakane olur. Temâyül-i âkulâne, bir şahsın üzerinde biçimli görünen bir paltonun terzilikçe cihet-i sînâiyyesini ve kumaşının sûret-i mâliyyesini öğrenip kendi vücûduna göre bir palto yaptırmağa heves etmektir. Avrupa medeniyetine taklîdi tevcihten murâd-ı âcizânem budur.

Temâyül-i ahmakane, bir kimsenin üstündeki libas bi'l-istihsan, kendi şahsiyyetini düşünmeksizin öyle bir libas biçtirip giymeğe özenmektir. Bizim Frenkliğe özenişimiz temâyül-i ahmakaneden neş'et etmiş bir sû-i takliddir ki, bizi pek fenâ sûretlere koydu. Milliyetimizi berbad eyledi. Ne olduğumuzu, ne maksada hizmet edeceğimizi şaşırtdık. Bu şaşkınlıkla müteşettib ü müteferrik olarak ale'l-ımiyyâ vâdî-i hizlânda dolaşyoruz (v.106^a-109^b).

LEVÂMÎ'Ü'L-EFKÂR'DAN

Lem'a

Nev'-i insan zî-nutk u şuur olmak haysiyyetiyle elfâz ü meânîde tasarruf edelgeliğinden edebiyat tahaddüs etmiş, nazm ü nesre inkısam eylemiştir. Nazm ü nesr elsinenin evzâ'-ı tabiiyesinden tevelliüd olmağla ale'l-ıtlâk 'hayvan-ı nâtk' denilen insana mahsustur. Meselâ, Arnavud, Çerkes gibi bâzı akvâmın yazısı olmadığından bi'z-zarûre kaleme nesirde tasarruftan mahrum iseler de, mahsûl-i tabiat olan ni'met-i nazımdan mahrum değillerdir. Pekâlâ kendilerince mâruf ü mukarrer ve yek-digerinden bi't-telâkkî hâfızalarında mersûm ü musavver bulunan kavâid ü vezn üzre yapılmış bir nevi' manzûmât aralarında münteşirdir. Ezberden okunur. Ann istimâ-ıyle cûş ü hurûşa gelip raks ederler. Ekser manzûmâtı ya müverris-i hüzn ü keder bir fâcia veyâ mucib-i sürûr ü tarab bir vak'ayı tasavvur ile hissiyyât-ı kalbiyyeyi tahrik edecek hâlât ü hayâlâtı veyâhud muâşakaya dâir şevk-engiz bir takım mezâmîn ü makalâtı ve sâir gûna ibret-âmiz vukuât ü hikâyâtı müzekker ve muhtevî olup târihleri, hikmetleri, aklî eğlenceleri ana münhasırdır. Bu misillü manzûmât bizim i'tilâfât-ı edebiyemize tatbik edilince terkibât-ı mensûre tarzında kahr.

Ber-muktezâ-yı hilkat şive-i zeban, lehçe-i beyan, cülve-i iz'an muhtelif olmağla, ümmetlerin tasarrufât-ı bediaca edâları yek-digerine benzemez ise de, herbirisinin edebiyât-ı mahsûsaları vardır. Fazâil-i temeddün mîzâb-ı feyz ü kemâl olan kalemden teraşşuh edegeldiğinden şu mecrâ-yı terakkîye koyularak ulûm ü fûnûnu

tahsil ile tenvîr-i efkâra çalışan milel ü akvâmın karîhaları, selikaları sâirlerine nisbetle mükemmel ve muntazam olmak lâzım geleceğinden onların edebiyâtı bi't-tabî' daha parlak ve şakrak olur (s.30-31).

Her cinsten okur yazarların içinde lisânın vüs'at ve kabiliyetine göre fesâhat ü belâgat üzre nazmen ve nesren tertîb-i kelâmda mahâreti olanlar "edib" sayılır. Kelâmın cevdet ü ciyâdeti, mütekellimin zarâfet-i tab, letafet-i ahlâk, metânet-i efkâr gibi meziyyet ile ulûm ü fûnunca tetebbuâtı nisbetinde taayyün edeceğinden, dünyânın her tarafında merâtib-i üdebâ mütefâvittir (s.31-32).

.....

Istılah-ı mantıkînde şî'r-i muhayyelâtan müellif ber-kıyas olup, fâide-i mütertibesi terğîb u tenfîr ile infîâlât-ı cismâniyyeyi husûle getirmektir. Vezni ü kafiye şart değildir. Vâkıâ, şî'rin mâhiyyet-i mutlakası tahayyülâtan ibâret olmağla, bu mânâ maksad-ı asliye muvâfık gibi görünürse de, akyise-i mantıkıyye başka, edille-i bedîiyye başkadır. Ulûm-ı edebiyeye nazmı nesirden tefrîk u temyiz için vezn ü kafiye kaydıyla takayyüd eylemiş lisanların evzâ'-ı tabîiyyesi de bunu îcab ederek manzûmât vücûda getirilmiş olduğundan terkîbât-ı mensûre-i mütehayyileye şîir itlâk edilmek tarafına gidilse, edebiyâtın bir kısm-ı küllisini ihlâl ile husûsiyyet-i şî'riyyeyi pây-mâl etmek lâzım gelir.

Takrîzât-ı kudemâya göre mevzun ve makaffâ olan kelâma şîir denilirdi. Müteahhîrîn-i üdebâ, hilye-i hayâlden ârî bulunan manzûmât-ı meziyyet-i şî'riyyeyi iktisab edemeyeceğinden târif-i mezkûre bir de muhayyel sözünü ilâve ettiler. Ekser ulemâ dahi Kur'ân-ı Kerim'de mevzun ve mukaffâ bâzı âyât-ı celîle vârid olduğundan def'-i iltibas için (alâ sebîlü'l-kasd ve'l-kayd)⁽¹⁾ ibâresini terdif ü tezyil eylediler. Bu da ef'âl-i beşer muallel olup bi'l-farz bir kasd

(1) «Bağlandığı ve istediği yol üzere» olmak.

ü kayd ile mukayyed ve nusûs-ı ilâhîye o misillü şevâib ü nakaystan berî, mukaddes ü mutlak idüğüne nazaran ihtirâza mübtenîdir.

El-hâsıl şîir bi-tarîku'l-kasd ve'l-kayd mevzun ü mukaffâ ve muhayyel kelâmdan ibâret olarak nazmın fevkünde addedilmiş, nâzım ve şâir mertebeye yek-dîgerinden ayrılıp vezn ü kafiye derecesinde kalan mübtedîlere **nâzım** ve edebiyatta mütâlâa-i amîka ile hüsn-i selîkaya mâlik olan müntehîlere şâir nâm ü unvânı verilmiştir (s.33-34).

İnşâ tâbir olunan sînâat-ı tahrîriyyeye neşriyyatta tasarrufât-ı kalemiyyeden ileri gelmiş ale'l-âde yazı yazanlarla tesvîd ü te'lîfe kadîr olan muharrirlere **kâtib**; iktizâ-yı hâl ü makama, maslahat ü merâma göre tarîk u lâtif, nâzik ü nefis, ma'kul ü ma'nîdar bir edâ-yı selîs ile fesâhat ü belâgat üzre îcâd-ı kelâma muktedir bulunan muhterî'lere **münşî** denilmiştir.

Şîr ü inşâ, elfâz ü meânîden müteşekkil olarak esâsen müttehid ise de usûl ü kavâidin tebâyünü vaz'en mugayereti iktizâ etmiş, her ikisi birer fenn-i mahsus olup ayrıca kesb ü tahsîle ihtiyac messeylemiştir. Şîir-kitâbette ba'de'l-muhârese başkaca taayyün eder bir melekeden ibâret olmasına nazaran-**kâtib** ve **şâir** beyinde nesebi erbaa-i mantıkîyyeden umûm ve husûs-ı mutlak bulunur. Her şâir kâtibdir, her kâtib şâir değildir, denilebilir.

Hazret-i kalem, umûr-ı muâmelâtın rûhu olmak hasebiyle kitâbet yüzünden maişetçe meksebler, meslekler açılmış ekser, halk o yollara dökülmüş, vâdî-i eş'âr tek ü tenhâ kalmıştır. Nâdiren bâzî efâz u ezkiyâ şî're meyl edegelmiş ise de, teşehhür edenleri pek azdır. Nazar olunmaz mı ki, Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin ibtidâ-yı zuhûrundan bu âna kadar beş altıyüz sene zarfında milyonlarla gelip geçmiş olan halk arasından sözleriyle iştihar eyleyen zevîl-iktidar şâirlerimiz âsâr-ı mevcûdelerince ta'dad edilmek lâzım gelse, yüz kişiye bâliğ olamaz. Bu azlığı da felek çok görmüş, târihlere

bakılınca hemen herbiri türlü türlü felâketlere uğratılarak telef olup gitmiştir.

.....

Egerçi medâyihde pek de mânâ-yı hakiki aramaz. Cezâlet-i el-faz, kuvvet-i hayâl aranılırsa da, gulûv derecesine vardırılmış olan mübâlâgat hoş görülemez. Mâmâfih, tair-i fikr ü hayâle hudud tâyin edilemez. Şâirlerin cümlesi de mübâlâgacı değildir. İgrâk-ı mübâlâga kasâide mahsus olup Nef'i ve ann peyrevleri bu tarzı ihtiyar eylemişlerdir. Gazeliyyâta Nazîm'in,

Bin pâre olsa zerre değil ol dehan kadar

Yanında cüz'-i lâ-yetehayyir cihan kadar(x)

Şu matla' gibi şeylere az tesâdüf edilir. Bu da gülünecek zarâif-i sühandan sayılır.

.....

İndü'l-ukalâ şîrin ehemmiyeti müsellemler ise de, bundan maksad şâirlerin meziyyetü fazîletidir. Hakikat-i hâlde şîir ann ilm ü kemâline, akl ü irfânına, zarâfet ü iz'ânına tâbi' bir sınıat-ı nutkıyyedir. (...) Her şâir ilm ü kemâli, akl ü irfânı, zarâfet ü iz'ânı kadar şîir söyler. Karîhanın cevdet ü ciyâdeti, mahfûzâtın cevdet ü ciyâdetiyle mütenâsibdir.

.....

Şâirlerin bâzı medâyihî görülegeldiğinden müdâhane fazîhasıy-ile ithâm olunurlar. Halbuki şu fazîha, ekâbirin mürevvici-i efkârı olan münşilerde bulunabilir. Şîir ma'kulât ü ma'neviyyâttan ma'dud bir hayâldir. Umûr-ı maddiyye vü siyâsiyye ve mesâlih-i düveliyye-

(x) Nâmık Kemâl de Tâkîb-i Harâbât (Mecmûa-i Ebuzyyâ, C.3, Nu.32, 15 Rabi'ü'l-âhir 1300, s. 1003)'ında «mübâlâga-i Acemâne»ye örnek olarak bu beyti verir ki, iki şâirin zevk birliği düşündürücüdür.

ye kat'â taalluk eder ciheti yoktur. Bir şâir ya hırs u tama' veyâ sâika-i ihtiyac ile küberâdan birini medh etmiş ve buna müdâhinlik nâmı verilmiş olsa bile, o makule eşhâsa dâir medâyihin mülk ü milletçe bir sû-i te'sîri görülemez. O da ahyânen vuku' bulur. Ekser şâirler heccâv-ı zeban-dıraz olur (s.34-40).

.....

Tarîk-ı medeniyetle terakkî edememiş olan akvâmın lisanları ulûm u fûnundan hâlî ve bilâkis tarîk-ı medeniyette terakkî eyleyenlerin isti'dâd ü kabiliyetleri, sa'y ü gayretleri kadar lisanları ulûm u fûnûn ile mâlîdir. Zebân-ı mâder-zâda diyecek yok ise de, el-sine-i hâliyyeyi hâricden tahsîle çalışmak papağan kuşuna peyrev olmaktadır. Hilve-i ulûm u fûnun ile mütehallî bulunan el-sineye gelince, mücerred ulûm-ı lisâniyyeye dalıp o derecede kalmak dahi bir nevi' papağanlıktır. Kemâlât-ı sahîha-i beşeriyenin gösterdiği fevâid ü fezâil-i asliyyeye nazaran ulûm-ı lisânîde maksud bi'z-zat değildir (s.41).

.....

Arabî'ye nisbetle Fransızca'yı tahsildeki sühûlet ve bi'l-husus Fransızlar medeniyet-i cedîdenin husûle getirdiği fûnûn-ı akliyyede pek ziyâde kesb-i mahâretle lisanlarına kazandırdıkları meziyyet kabil-i inkâr olmadığından tevsî'-i mâlûmât için Fransızca'yı taallûme sa'y edenlerin himmetleri şâyân-ı tahsin ise de, meşhûdâtımıza göre anımla tavaggul edenlerin ekseri, her nedense, çılgın bir hâle giriyor. İslâm'a sû-i nazarla bakan bir ecnebi gibi âdetâ husûmet gösteriyor (s.44).

.....

Asrımızda Fransızca'yı tahsîle gösterilen hâhişler zâten dûcâr-ı tedenniyât olan ulûm-ı islâmiyyeyi büsbütün inhitâta düşürdü. İhtiyâcât-ı medeniyeyi istihsâle medar olabilecek maârif-i cedîde dahi tamâmıyla teessüs edemedi. Yalnız Avrupa devletlerindeki şâşaa-i

terakkî memleketimize biraz mün'akis olarak anm sâ-i te'sirâtıyla Frenklige temâyülât çoğaldı. Âdat-ı ecnebiyyeyi icâbât-ı milliyeye tercih edenler tekessür ü terakkîye başladı. Küfr ü İslâm arasında mütereddid ve müteşettit bir takım efkâr-ı acîbe türedi. Ahvâl-i âlem istikrah edilecek kadar pek fenâ bir sûrete girdi (s.44).

Lem'a (x)

Medeniyyetin tâyin-i mahiyyeti biraz müşkil ise de, inkılâbât-ı ictimâiiyenin gösterdiği âsâr ü ahvâle nazaran medeniyyet bir kavim ü millete mahsus ve münhasır olmayıp ale'l-ıtlâk nev'-i beşerin tev-siât-ı ilmiyye vü ameliiyyesiyle taayyün eden bir hassa-i tabiiyyedir (s.1).

.....

Vâkıâ her kavim için terakkîye mâni' bir takım âdât-ı bâtila ve i'tikadât-ı fâside bulunabileceğinden, bu misillü şeyleri icâb-ı hâle göre ta'dil veyâ büsbütün terk ü tâtil fazâil-i medeniyyenin iktisâb ü intişârına çalışmak ve lisanca nefs-i nâtuka-i insâniye sıklet-engiz olan tâbirât-ı galîze ile sıdk u sıhhatten ârî bulunan ıstilahât-ı marf-zayı tenkîh ü tashih ederek edebiiyyâtı şive-i belâgat ü hikmete alış-tırmak ne kadar lâzım ise, bu tanzîmât ü tashihâtı kavâid-i milliiyye-nin hâricine çıkarmamak o kadar elzemdir; çünkü, milliiyyet âdet ü i'tikad ü lisânın ihtisâs u imtiyâzından ibâret olmağla, kavim-i âhire taklid tarafına gidilecek olursa, neş'e-i milliiyyeye hâlel gelir. Hu-mâr-ı inkılâb ile ahvâl-i kavmiyye harâb olur (s.22).

.....

(...) afyonu tenâvüle alışmayanlara evvel-emirde afyonun muzır ve mizâc ü tabiâte mugayir olup hâzım ü kabûlü ağır görünür, sonraları gide gide takarrür-i îtilâf ü i'tiyad ile vâhime-i mazarrat ve vesvese-i

(x) Levâmi'ü'l-Efkâr'ın ikinci cildinden alınmıştır.

mugayiret muvâfakate tebeddül edip hazm ü kabûlü kolaylaştırarak tiryâkîlik ârız olduğu gibi, her kavim dahi kendi âdât-ı mahsûsasının meftûn u meclûbu olduğundan, ecnebî bir kavmin âdeti bâdî-i nazarda ana muzır ve mizâc ü tabîate mugayir olup hazm ü kabûlü müteassir görünürse de, âdât-ı ecnebiyyenin biri veyâ birkaçı ol kavmin arasında intişâra yol bulup da istîlâ-yı efkâra başlayınca taklid emâreleri zuhûra gelir. Ale't-tedric üns ü ülfet hâsıl olarak eski vâhi-meler zâil olur (s.24).

.....

(men teşebbêhe kavmen fehüve minhüm)⁽¹⁾ mefhûmunca ya büsbütün taklîd ü teşebbüh sebebiyle mukallid olduğu kavme münkalib olur veyâhud tamâmıyile taklid edemeyerek eskileri gayb ve yenileri tahsil edemediği cihetle ayb etmek olacağından inde'l-umum ayb ü gayb arasında menkûb ü mezmum kalır. Lâkin, bu misillü hâl-i tezebzüb ü teşvîşe dûcâr olanlar ekseriyâ kendilerini toplayamayıp sademât-ı eyyâm ve galebât-ı milel ü akvam ile târümâr olagelmıştır (s.25).

.....

Ale'l-husus,ikiyüz ellibeş târihinde Tanzîmât'ın neşr ü ilânıyile ukubet ü irtidâd ortadan kaldırıldı. Mülkümüzde medeniyetin tersi tarafından kötü bir serbestlik zuhûra geldi. Efkâr-ı ecnebiyyeye perestîş edercesine fısıyâna mütemâyil, alafranga-mizac bir takım ahzâb-ı acîbe türedi. Zâhîren Avrupa'daki ulûm u fûnûnu te'sis ü tahsil ile vatan-perverâne bir şîve-i tecerrüd ü terakkîye tergîb ve mânen kâfirâne şenâ-i Nasrâniyyet'i tervic ile İslâmiyyet'i tahrîbe kalkışanlar tekessür ü tahakküme başladı. Etvâr-ı âlem karmakarışık bir hâle girdi. Şu karışıklık refte refte büsbütün kuvâ-yı milliyyeyi ihlâl ile izmihlâli intac edebilecek âfât-ı azîmedendir. Zîrâ,her millet kendine mahsus olan akaid ü kavâidin teşkil ettiği revâbıt-ı asa-

(1) «Kim bir kavme benzemek isterse, o onlardandır».

biyyetle kaimdir. Bu misillü hasâis-i esâsiyyede kavm-i âhire teşeb-
büh cihetine gidilince bi't-tabi' ahlâk u âdât-ı asliyye tebeddül ü ta-
gayyür edeceğinden milliyyet tezelzülâta düşer. İhtilâfât ü iğtişâşa-
tın imtidâdıyle irtibâta hâlel gelir. Âkıbet ya vücûd-ı millet dağılır
veyâhud sâir akviyâ-yı akvâmm mühâcemâtına mukavemetten âciz
kalır. Pey-der-pey memleketler istilâ edilir. Efrâdın kimisi kabûl-i
râiyyetle esârete ve kimisi belâ-yı hicrete düçâr olur (s. 56-57).

.....

İntizâmât-ı medeniyye, idâre-i siyâsiyyeye tâbi'dir. İdâre-i siyâ-
siyyenin rûkn ü rûhu dahi ilm ü adâlettir. **Usûl-i meşrûtiyyet ü meşve-
ret** üzere bir **hükûmet-i meşrûta** te'sis edilince ol vakit **irâdât-ı keyfiy-**
ye ortadan kaldırılır, **hukuk-ı insâniyye** taht-ı te'mîne alınır (s.67).

.....

Hürriyyet-i siyâsiyye, ahâlinin hükûmetçe umûr u idâreye hak-
k-ı müdâhalesi olup iştirakte serbest bulunmasıdır. Hürriyyet-i si-
yâsiyyenin hudûdu, kavânîn-i esâsiyye ile tâyin olunan hudûda
müntehîdir. Derecâtı her ferdin vatan ve millet hakkında hayırlı ve
fâideli şeyleri düşünüp matbûat vâsıtasıyla ihtâr ve devletçe muzır
bulunan nesnelere bilâ-garez kötülükleri yine matbûat ile ihbar et-
mek ve mebûsânı intihab eylemek salâhiyyetini hâiz olmasıdır
(s.89).

SEVÂNİHÜ'L-BEYAN'DAN

Sâniha(x)

Nizamsız, intizamsız cemiyet te'sis edemez. Her kavmin birer gûna "tanzîmât"ı olmak zarûridir. Siyâsiyyât-ı cedîde istilâhınca **tanzîmat**, irâdât-ı umûmiyye ve îcâbât-ı medeniyyenin netîcesi te'mînât-ı siyâsiyyeden ibâret olmak üzere telâkkî edilir ki, "kanun-ı esâsî" demektir.

Bizdeki Tanzîmat, irâdât-ı umûmiyye ve îcâbât-ı medeniyyenin inzimâmı ile takarrür edegelen usûl-i ahrârâneye müstenid olmayıp mücerred düvel-i ecnebiyyenin ilhâh ü isrârı üzerine pâdişâhın irâde-i münferidesiyle alâ-tarîku'l-imtinân ahâlîye merhameten ihsan olunan bâzî müsâadât ü imtiyâzâtı hâvî bir "hat-ı hümâyûn" dan ibârettir. Bu misillü hutut-ı resmîye taht-ı zâmân-ı ümmette olmadığından emr-i muhâfazası umûma değil, bizzat pâdişahlara râcî'dir. Pâdişahlar ise, isticâb-ı azamet-i me'lûfe ve terbiyye-i ma'rûfeleri iktizâsınca müfredât-ı umûra yâni hâricteki muâmelât ü eczâata vâkîf olamadıklarından bi't-tabî' hutut-ı mezkûrenin muhâfaza-i ahkâmı pâdişah tarafından "vükelâ" nâmı ile nasb olunan birkaç kişiye ve me'mûrîn-i sâireye mühnasır kalıyor. Pâdişahlar min-küllü'l-vücûh-ı mukaddese ve gayr-ı mes'ûl olmağla irâdeleri hükm-i kazâ gibi nâfiz ü müessir olarak her nasıl isterler ise, ol vechile infâz-ı evâmire muktedirdir. Pâdişahların hâiz oldukları iktidar, vükelâ ve me'mûrîn-i sâireye dahi intikal ederek herbiri kendi meşreb ü menfaatinin iktizâsını tâbî birer müteazzım-ı müteferriiddir.

Vükelânın nasb u azli pâdişâhın irâde-i keyfiyyesiyle cârî olageldiğinden, yalnız azl olmak korkusu bâzî mertebe zihinlerini tahdîs ederse de, vükelâlık mutlaka hünkârın ve sadrâzamlık makamına suûd eden zevât-ı zü'l-iktidârın teveccühâtını istihsâl ile meşrût ol-

(x) Eserin ikinci cildinden alınmıştır.

duğundan velev ki, indü'l-umum makduh olsalar bile şu iki teveccüh bâkî kaldıkça bilâ-pervâ makamlarında pâyidar olurlar. Bi'l-farz, igbirâr-ı şâhâneye mazhar olup da te'dibleri lâzım gelse, nihâyet cezâları vükelâlıktan azl ile vilâyet vâililiğine tenzîli veyâhud pek gücendirmiş ise, Sakız, Midilli, Bursa gibi bir mahalde ikamete me'zun olarak muvakkaten def'-i müfsidiyyetle tekdîr ü tenkîli hususlarından ibârettir. Bu misillü ikbâl düşkünlerinin müddet-i kalîle zarfında yine İstanbul'a gelerek evvelkinden ziyâde îade-i izz ü işihâ ile mülk ü milleti tahrîb ü ta' zibe ictisar edegeldikleri pekçok görülmüştür.

El-hâsıl vükelâ, pâdişâhın mizâc ü marazîsi her ne ise, ana mütâbaatla temelluk ettikçe nüfûz ü iktidarları tezâyüd ederek her nevi' mes'ûliyyetten muâf ü müstesnâ ve me'mûrîn-i sâirenin husûl-i terakkîsi be-heme-hâl ekâbire tereddüd ü tabasbusla hulûl ü intisâba mütevakkıf olduğundan anlar dahi mâ-fevklerini hoşnud eyledikçe kuyûd-ı ihtirâziyyeden muarrâ vü müberrâ olup me'mûriyyet ve mertebelerinin tahammülü kadar ve belki daha ziyâde tahammül edebilirler. Şu hâlde Tanzîmât'a riâyet bir mecbûriyyet-i siyâsiyye ile mukayyed ü müeyyed olmadığından bu bâbda sudûr eden "hatt-ı hümâyûn"u me'mûrîn-i devletin uhde-i insâf ü dirâyetlerine tevdi' kılınmış bir **tenbihnâme** demektir.

Tanzîmât'ın hulâsa-i mânâsı, hürriyyet ve müsâvât üzere kavânîn ü nizâmâtın cereyan etmesi ve hürriyyet ü müsâvâtın fezleke-i müeddâsı, nazar-ı adâlette pâdişâhların efraddan fark u temyîz olunmamasıdır. Şimdi şu târîfi zihnimize alalım, bir de pâdişâhların azamet-i fevkalâdelerini mülâhaza edelim. Acabâ kemâl-i istiklâliyle "zillulahü fi'l-âlem"⁽¹⁾ unvânını yakalamış, yirmi otuz milyon ahâliyi keyfe mâ yeşâ istihdam ile icrâ-yı ahkâma alışmış olan bir hükümdar kendisini âhad ile müsâvî addettiren şer' ü kanuna tab'iyyet etmek ister mi? Bu dereceye tenezzül eyleyebilir mi? Elbette sıfat-ı ruhâniyyesi, tabiat-i cismâniyyesine galib olan nüfûs-ı mukaddeseden

(1) Allah'ın yeryüzündeki gölgesi.

mâadâ bi-hashî'l-beşeriyye şu hükme kail olup ana mütâbaat edecek bir pâdişah tasavvur olunamaz. Öyle ise, Tanzîmat pâdişahlardan ve onların kuvve-i istiklâliyyesinden bi'l-istifâde hevâ-yı teferrüdle bu vâdi-i istibdâda düşen gümrahlardan beklenilmez.

Fî'l-hakîka, hükûmet-i Osmâniyye ıtlâk u istiklâl üzerine müessis olduğundan kable't-tanzîmat bir irâde-i keyfiyye uğruna nice nice insanlar ale'l-husus bir takım paşalar, filânlar katl ü i'dam edilir, hilâf-ı şer'-i şerif olarak halkın emvâlini musâdara yoluna gidilir idi. Her nasılsa, Tanzîmat, Sultan Abdülmecid gibi halîm ve selîm bir hâkan-ı hakîm ü kerîmin zamân-ı saltanatına müsâdif olan ilcâat-ı asrıyyenin muâvenetiyle cellâdlığı, kasaplığı ortadan kaldırmış, hükûmetin bu yolda hâiz olduğu kudret-i gayr-ı meşrûasına bir dereceye kadar sedd-i münânaat çekilerek emniyyet-i mâl ü can kaziyeleri taht-ı te'mîne alınabilmiş olduğundan, bunu te'sis ile hakkaniyyete hizmet edenlerin sa'y ü himmetleri şâyân-ı tebrik ise de mânânın maksada ve maksadın mânâya adem-i tevâfuku kabilinden olarak şimdîye dek usûl-i mezkûrun ahkâmı icrââtine ve icrâati ahkâmına kabil-i tevfiik olamayacak sûrette câri olageldiğinden ve ale'l-husus efkâr-ı umûmiyye, hürriyet ve müsâvâtun kavâid-i medeniyyesini anlayabilecek kadar henüz intişâr-ı maârifle terbiyye-pezîr-i hüsn-i muvâsât olamadığından ceybü'l-ahâlî envâ'-ı fesâdât ü ihtilâlâtı dâî bulunmuş olmağla indü'l-muvâzene hayrı şerrine tekabül edemedikten başka zâten Tanzîmât'ın istiklâliyyetle ictimâi mümkün olamadığından bi'z-zarûre mevad ü muhteviyâtı nâkis u mechûl ü mübhem bırakılarak herbiri başka türlü tefsir ve şahsa ve makama göre dîger gûna ta'bîr ü takrir edilegeldiğine binâen indü'l-umum Tanzîmât'ın el-hâletü hâzihî'si ne mânâ-yı sahîhi anlaşılabilmiş ve ne de imkânı te'mîn ü ta'mime kâfî, hâlâ bir tarîk-ı siyâsî açılmamış olduğundan bayağı, mülkümüze Tanzîmat girmemiştir, denilse me'mûl ederim ki teslim-gerde-i erbâb-ı ukûl olur (s. 141-146) (x).

(x) Aynı sâniha, müellif hattıyla olan *Sevânihü'l-beyân*'ın 152^a-157^a. varakları arasındadır.

MECELLE'DEN^(x)

Mecelle muâmelâta dâir kütüb-i fıkhiyyeden istinbât ile te'sis kılınmış bir kanûn-ı medenîdir. Ammâ kâffe-i ahkâm ona münhasır değildir. İhtiyâcât-ı ictimâiyye ve îcâbât-ı siyâsiyye daha bir takım nizâmâtın te'sisine lüzûm göstermiştir. Herhâlde deâvî müteallik olduğu nizâmât-ı mahsûsaya tatbik ile hall ü fasl olunmak gerektir.

Ez-cümle emlak-i sarfiye mahsûs bir nizamnâme vardır. Bu nizamnâmenin birinci ve ikinci maddelerinde "şehir ü kasabâta ve kurâ vü nevâhîde bulunan bi'l-umûm emlakê bâlâsı tuğralı matbû senedât-ı cedîde i'tâ kılınacak ve bundan böyle senedsiz emlak tasarrufu memnû olacaktır. Senedât-ı cedîde iki nevi'dir. Biri emlak-i sarfiye ve diğeri zemîni mukataalı olup üzerindeki ebniye veyâhud eşcârı mülk olan mahallere mahsustur" diye gösteriliyor.

Şimdi emlakê dâir bir dâvâ zuhûr etükte nizamnâme-i mezkûre nazar olunmayıp da mecelleye tatbîkan (bey'-i mülkiyettir) diyerek ötede beride vuku' bulan kuru bir pazarlıkla ukud üzerine istimâ'-ı şühûd ile hükm olunmak, sened resmi aranmamak asla câiz değildir.

(x) Mecelle hakkında bir fikir vermesi için, ilk sahîfesi **Kemâlü'l-hikr** (s.71-72)'den naklolunmuştur.

IV. B Ö L Ü M

Hakkında Yazılanlar

Manastır'da Mahkeme-i Bidâyet Reîs-i Âlîsi Ârif Hikmet
Beyefendi'ye Yazılmış Bir Cevab-nâme

Hazret-i Hikmet!

Sizin gibi:

Geh mu'tekif-i deyrem o geh sâkin-i mescid
Ya'nî ki torâ mî-talebem hâne-be-hâne
meâli hasb-i hâli olan cihan-gerd-i âriflerin bizim gibi talebe-i feyz-i
irfâm "Manastır'a geleli inkıtâ-ı mükâtebeden dolayı

Bang-i isyân mî-zened nâkus-ı istiğfâr-ı mâ
terânesine hem-âheng olacak kadar ayyûka çıkmış günahlarım
çok..." yollu mütevâzîâne iltifatlara mazhar buyuruşları i'tikad-ı
müzhibâneme göre sevâb-ı ekber olduğunda şübhe yok ise de inâ-
yet-nâme-i hakîmânenizi bir zaman şeref-yâb-ı kudûmunuz olan
bizim kalender-hâneye bir akşam tam vaktinde gelen birâder ben-
denizin elinde görünce kemâl-i neşve ile

Ger günâhest o ger sevâb biyâr
demekten keff-i lisân edemedim.

Nice zamanlardan beri beklemekte olduğum öyle bir lûtf-ı âlîye
nâil buyurulduğumdan dolayı bi'l-hassa arz-ı şükran eylerim.

Geçen sene... Manastır'a azîmet eden... Efendi'nin avdetinde li-sânımı tezyîn eyleyen menâkıb-ı celîle-i kerimâneniz arasına "nasıl-sa cevab yazmağa vakit bulamadılar!" fıkrasının karışması huzûr-ı kalbi -takdîr buyuracağımız derecede- teşvîş ettiği cihetle "insâfın o yerde nâmı yok mu?" diyeceğim gelmiş idi. Çünkü:

Mâ eger mektûb ne-nüvisim ayb-ı mâ mekon

Der-miyân-ı râz-ı müştâkan kalem nâ-mahremest

gibi sözlerin sizce de "özü-i leng" kabîlinden olduğunda tereddüd etmiyorum. Hele belâgat-nâmeniz geldi de o hâli zâil eyledi.

Şimdilerde muhibb-i hâsınız -bilmem ne hikmete mebnî-"Kurb-ı cânî çü buved bu'd-i mekânî sehlest" yolundaki sûfiyâne tesliyetlerle kesb-i ârâm edemez oldum.

Çok mu iki gün bendelerin eylese işret?

deyip duruyorum.

Şerh-i în kıssa-i cân-sûz ne-goften tâ key

Suhtem suhtem în râz-ı nehufen tâ key

diye feryâd edenler iskât etmeği en ciddî tarafdarlarından olduğunuz kanûn-ı adâlete muvâfık bulamazsınız zannederim.

Münâsebetle arz edeyim: Bursa'da bulunduğunuz zamanları ifâ-yı me'mûriyyet yolunda icrâ-yı adâletle geçirmiş olduğunuzu tevâtür derecesinde işittikçe bütün adâlet muhibleriyle berâber iftihâr ve âfiyet ü salâbetinizin devâmı duâsını tekrar ediyorum. Gerek Allah'ın, gerek pâdişâhın rızâsı işte böyle tahsîl olunur.

"Av'ave-i garazkârâne"nin izhâr-ı mâhiyyetine dâir olan emr-i âlînizi elimden geldiği kadar icrâya çalışacağım. İktihâm olunamayan bâzı mevânî'a tesâdüf edersem, "Mâ kelefallahü nefsen fevka tâkatühâ" müeddâsınca nezd-i sâminizde mâzûr tutulacağımı ümîd ederim.

Hâkanî'nin buradan Manastır'a, Manastır'dan buraya gitmiş, gelmiş olan:

Keşîşân-râ keşîş bîni ve gûşîş
Be-ta'lim çü men kasîs-i dâna
beyti şimdi hâtırma şu fikrayı getirdi:

Vaktiyle me'mûrinden biri Kırkkilise'deki me'mûriyyetinden infisâl etmiş. Muahhiren Manastır'da açılan bir me'mûriyyete tâyîni tasavvur olunmakla berâber bunu idâre edip edemeyeceğinde te-reddüd gösterilmiş. Demiş ki: "Ben kırk kiliseyi idâre ettim, bir ma-nastırı idâre edemeyecek miyim?"

Lâtîfe bir taraf, iltifat-nâmeniz muhlis-i kadîmînizi târif oluna-mayacak sûrette minnetdâr eyledi. Arasıra olsun böyle dil-nüvâzâ-ne inâyetlerde bulunarak cilvegâh-ı muhâbbet-i mukaddeseniz olan gönlümü lebrîz-i şevk etmenizi sûret-i mahsûsada niyâz eyle-rim.

Asıl "âsâr-ı i'caz-nümâ" efendimizin feyz-i âfitâb-ı tab'ımızla neşv ü nemâ bulur. Siz söylerken biz de söyleyecek olur isek, bize âlem-i mânâdan "Siz bilmiyorsunuz, susun, üstâd söylesin!" nidâsı vârid olur.

Bendeniz takdîm-i âsâra müteallik olan irâdenizi yerine geti-rmeğe çalışırım. Fakat şimdiye kadar elbette birçok sânihât-ı celîle vücûda getirmiş olacağımız cihetle onlardan birkaçının olsun ihsân buyurulmasını kemâl-i iştiyâk ile istid'âdan da geri duramam. Her hâlde irâde Hazret-i Hikmet'indir^(x).

fi,İ Kânûn-i sâni sene 1303

(Muallim)
Nâci

(x) Mecmûa-i Muallim, Nu.17,20 Kânûn-i sâni 1305,s.66-67.

Vardı bir **Hersekli** şâir, gitti âh
Mîr-i Hikmet, **Ârif-i** perverdigâr
Benzemezdi hâli hiç bir kimseye
Kendine benzerdi kendi aşikâr
Çeşm-i hikmet görmedi öyle hakîm
Hükmüne mahkûm olurdu rûzgâr
Bir cihân-ı mârifetken ol edîb
Dânişiyle eylemezdi iftihâr
Haydarâne kahr ederdi zâlimi
Hâmesi olmuştu elde zülfikar
Sayt-ı adli lerze-bahş-ı zulm idi
İhirâz eylerdi ondan şehir-yâr
Hakkı ihkak, bâtlı ibtal ile
Mülk-i fânide olurken dem-güzâr
Mübtelâ oldu zavallı, kansere
Altı ay çekti meşakk-ı bî-şumâr
Pây-i tahtın en büyük doktorları
Ettiler tahlîse sarf-ı iktidâr
Her ne lâzımsa yapıldı bi't-tamâm
Lâ-ye'ad masraf edildi ihtiyâr
Çâr ü nâçâr eyledrik kat'-ı ümîd
Kalmamıştı çâre-i sıhhat-medâr
Bir gece göz yumdu, gitti Rabb'ma
Nûr-ı çeşym-i ezkiyâ ol zî-vakar
Gitti **Hikmet**, geldi ahkâma hâlel
Ehl-i hikmet olmasın mu'dağdâr
Hikmetinden Hâlik'in etme suâl
Hikmeti ezhânı eyler târümâr
Ârif Hikmet rahmetullahi aleyh
Cennet-i âlâda olsun kâmkâr

17 Rabîulâhir 1321
İbnülemin M.Kemâl

HERSEKLİ ÂRİF HİKMET (x)

.....

Yürümez olsa idim..âh belâ karşı imiş:
Yolumun uğradığı zîrâ bir ufak çarşı imiş.
Sekiz on evli köyün bir o kadar kahvesi var!
Peykeler dopdolu: Kasvet gibi çökmüş ağalar.
Kimsenin sâye-i şâhânede endişesi yok..
“Bakkal ekmek veriyor, herşey ucuzluk, bolluk.”
Yatıyor leş gibi yerlerde geniş bir gazete,
Kaldıran yok.. dedim, eğlenceyi buldum işte:
Atladım baştaki dîbâce-i tevcihâtı,
Sonra gözden geçirip şöyle “siyâsiyyât”ı,
Bakalım başka ne var sonlara doğru derken
O siyeh-nâmeyi topraklara attım yeniden!
“Haber aldık ki vefât eylemiş Ârif Hikmet:
Eylesin rûhunu Allah, garîk-ı rahmet..”

-
- (x) Bu şiir önce **Srât-ı Müstakim** (C.2,Nu.27,12 Şubat 1324)'de yayınlanmış; bir varyasyonu ise, **Kemâlî'l-hikme** (s. 90-99)'ye alınmıştır. Üçüncü bir varyasyonu da Fevziye A.TANSEL neşreder (**Mehmed Akif, Hayâtı Ve Eserleri**, 2.bs., İst., 1973, İrfan y., s. 237-247). Tansel bu şiirden bahsederken, **Midhat Cemal**'in Ârif hakkındaki eserine de müracaat etmiştir. Tansel, araştırmasının bir yerinde,

“M. Cemal Kuntay, bu münasebetle verdiği notta, “**Mersiye**'nin tamamı bu kitapta, **Şiire Nasıl Başladı** isimindeki fasıldadır” diyorsa da eserinde böyle bir bölüm yoktur” (A.g.e., s. 236, not. 32).

der ki, bu yanlıştır. Sözü geçen bölüm Kuntay'ın kitabının [**Mehmed Akif, Hayatı-Seciyesi-Sanatı-Eserleri**, İst., 1939, (kapakta 1940), Semih Lütfi Ktbv.] 421.-428. sahifeleri arasındadır ve fakat, mersiye'nin tamamı orada da verilmeyip, eserin basılmayan cildine bırakılmıştır.

M. Akif, “Sâdi” şiirini de (**Resimli Gazete**, Nu.68, 19 Mart 1314, s. 806-807) “Şâir-i Hakîm Ârif Hikmet Beyefendi Hazretlerine” ithaf etmiştir.

Gibi hâyîde beşon cümle-i mâlûme bütün
Bezî olunmuştu evet fâzıl-ı yektâmız için
Bu ne dehşetli haber! Öldü mü **Ârif Hikmet**?
Kapasın defter-i eslâfî da artık millet.
O ne kıymetli vedîyadı seleften halefe;
Hayf, sad hayf ki düşmüştü yed-i nâ-halefe.
Utandır ey kavm ki, **Hikmet** gibi ashâb-ı dehâ
Oluyor kûşe-i nisyanda pezîrâ-yı fenâ.
Garb heykel diker, erbâb-ı hüner nâmına, biz
Onların varsa mezârında eğer taş, sökeriz!

.....

Bakmadan cûşa gelen gayzimi teskîne bile,
"Bâri son hizmeti olsun göreyim!" fikriyle
Doğru İstanbul'a indim, oradan bir tirene
Atlayıp yâr-i vefâdârım **Edîb**'in evine
Gidiyordum.. o da gelmekte imiş karşılaşıp
Eyledik bildiğimiz bir yolu artık tâkip
Hikmet'in hânesi Şehzâdebaşı'ndaydı ki, biz
Doludur halk ile zannetmiş idik her ikimiz.
Bir de vardıkta ne görsek, koca bir cemm-i gafîr:
Beş on âdemle beş on zâkir ü dervîş-i ecîr!
Bir bulut kaplayarak beynimi artık o zaman,
Etti dîdemdeki âvâre dümûum feyezân.
Yüklenip mahmil-i tâbûtu musallâya kadar,
Sonra ettik oradan belde-i emvâta sefer.
Yolda üç beş kişi gerçek daha peydâ oldu,
Ehl-i teşyî' o zaman yirmiyi ancak buldu!
Hazretin defni uzun sürmeyerek pek öyle,
Ben çekildim oradan **Neyzen**-i âvâre ile.

Hikmet'in tercüme-i hâlini yazmış üdebâ.
"Sen de yaz biri ki söz..." dendi, münâsîp ammâ
Ârif'in pây-e-i irfânına şâyân olacak
Sözü bî-vâye hayâlim nerelerden bulacak?

Öyle bir fâzıl-ı nihrîr idi **Ârif Hikmet**
Ki onun mislini nâdir görecektir ümmet.
Hâstır kendine pek şanlı olan vâdîsi;
Milletin oydu hakîkatte hele **Sâdi**'si.
Şî'r-i lâhût-ı güzînânesi ilham bütün;
Nesri hep tercüme-i vâzıh-ı âyât-ı ledün.
Seyf-i meslûl-i hakîkat gibi gâhî
Görünüp bâtlı eylerdi gürîzân-ı 'adem;
Gâh ney-pâre-i mansur gibi cûş ederek,
Duyururdu dem-i can-bahşımı yüksek yüksek.
Neydi Allah o enfâs, o kudsi nefehât,
Ki verirdi "ve nefahnâ"da olan rûha hayat!
Hele bezmindeki ezvâk... o bir âlem idi,
Öyle âlem ki, durur yâdı gönülde ebedî.
Gâh sahbân kesilip **Ârif-i pâkîze-nijad**
Bize yüz hutbeyi bir anda ederdi îrad;
Gâh temsil ederek neşve-i **Muhyiddîn**'i:
Bezme lebrîz-i fütûh eyler idi telkîni.
Üdebâ-yı Acem'in ekseri mazbûtu idi;
Arab'ın birkaçı bilhassa mağbûtu idi.
Edebiyyâtımızı öyle bilir şâir ben
Görmedim, hem göremem şimdiki şâirlerden.
Hangi bir nâdire-i şî'r olunsa inşad
Altım üstünü ezberden okurdu üstad;
Hangi bir mebhas-i hikmet sürülürse ileri,
Bırakırdı onun efkârı hep ârâyı geri.
Ağlatır mev'iza-pîrâlhğa meyleylerse;
Güldürür nükteli bin sözle eğer söylerse.
Bezle-gûlukta **Ubeyd**'in bile fevkinde idi,
Akla gelmez nüketin kendisi farkında idi.
Gâh târîhe dahıp gitmiş olan a'sârı
Gösterirdi bize tasvîr-i füsûn âsârı.
Canlanıp sihr-i beyânıyla ricâi-i millet,
Bezme-i ervâha dönerdi o zaman cem'iyet!

Ben beş on meclisinin mahremi oldukça dedim:
"Böyle birşey olacak anlaşılın ispiritizm!..."

"İyiydi, hoştu, fakat meşrebi rindâne idi;
Lâubâliliği vardı.." deniyor. Dur şimdi
Düşünülsün bu da bir söylenecek söz mü kuzum?
Lâubâliydi evet, yok onu inkâra lüzum.
Hangi mecliste fakat,kimlere karşı acabâ?
Kimdi bi-çâreyi baştan çıkarın ehl-i hevâ?
Böyle bir kavim ile ülfette olan âdemden
Tavr-ı ciddî mi kuzum bekleyeceksin daha sen?

.....

Ârif, bize sen bârika-i hikmet-i Hak'tın;
Dar geldi cihan şâşâ-i feyzine, baktın,
Yükseldin ufuktan, bizi zulmette bıraktın.
Mâdem ki bir gün gelecek, ayrılacaktın,
Gitmez gibi durdun da neden sînemi yaktın?

13 Haziran 319

Mehmed Âkif

S Ö Z L Ü K

- A'del:** Adaletli
Agrâz: Niyetler
Akviyâ-yı Akvam: Kavimlerin kuvvetli olanları
Alâik-ı kesret: Çoğul ilişkiler
Alâ-tarîku'l-imtînan: İyiliği başa kakma yoluyla
Ale'l-ımiyâ: Körü körüne
Ale'l-ıtlak: Mutlaka
An-asl: Asımda
Asfiyâ-yı akvam: Kavimlerin azizleri
Avâkıb-ı umûr: İşlerin sonuçları
Ba'de'l-muhârese: Korumadan sonra
Batâlet: İşsizlik
Bi-hasbü'z-zarûre: Zarûret icabı olarak
Beka-yı zikr-i cemîl: Devamlı iyilikle anılma
Ber-muktezâ-yı mazhariyyet: Elde etmenin gereği üzere
Beyne'n-nasârâ: Hıristiyanlar arasında
Bi'l-istihsan: Güzel bulmayla
Bi't-taharrî: Araştırma ile
Bi-tarîku'l-kasd ve'l-kayd: Kayıt ve kasıt yoluyla
Câh: Makam
Cevdet ü ciyâdet: İyilik, güzellik
Ceybü'l-ahâli: Halkın cebi
Cezâlet-i elfaz: Kelimelerin söylenişinde kulağa sert geliş
Düvel: Devletler
Ecille-i eslâf: Eski ulular
Eczâ-yı müterekkibe: Bütünün parçaları
Edille-i bedüiyye: Estetik deliller

Ed'iyeye-i hayriyye: Hayır duaları
Efâzıl u eâlî: Çok bilgili ve büyük kimseler
Ehass u edânî: En yüksek ve en alçak kişiler
El-hâletü hâzihi: Şimdiye kadar
El-iyâzü billâh: Hakk'a sığındık
Elsine: Diller
Enzâr-ı kasıra: Kusurlu bakışlar
Erâzil ü esâfil: Reziller ve sefiller
Evân ü evkat: Çağ ve zamanlar
Evzâ'-ı tabiyye: Tabii haller
Ezkiyâ: Fazîletliler
Fî nefsü'l-emr: İşin gerçeği
Fütûhât: Fetihler
Girive-i âmâl: Emellerin çıkmaz yolu
Hakayık: Hakikatler
Havâriyyûn: Havâriiler
Hazâin-i kudret: Kudret hazineleri
Heccâv-ı zeban-dırâz: Dil uzatan hicivciler
Hengâme-i feterât: Peygambersiz zamanların kargaşası
Hilye: Süs
Hîn: Ân
Hizlân: Yardımcısız
Huzûzât: Hoşlanılan şeyler
İbret-âmiz: İbret veren
İğfâlât-ı hâriciyye: Haricî aldatmalar
İhrâz: Elde etme
İhtifâ: Gizlenme
İhtilât: Karışıp katışma
İhtirâ: Meydana getirme
İka'-ı mazarrât: Zarar verme
İlm-i tedbir-i menzil: Ev idaresi bilgisi
İltizam: Gerektirme
İndü't-tabîa: Tabiate göre

İnhimâk: Üstüne fazla düşkünlük
İrtikâb: Kötü bir iş yapma
İstimâ': Kulak verme
İstinbât: (Bir sözün altından) gizli mânâ çıkarma
İstişmâm: Koku alma
İştihar: Meşhur olma
İt'âb: Yorulma
Kable't-tanzîmat: Tanzimat öncesi
Kariha: Kavrama
Kasîrû'l-kame: Boyu kısa
Kat'-ı rişte-i münâsebât: Münasebetlerin bağımlı kesmek
Kavaânîn ü şerâyî: Kanunlar ve şeriat hükümleri
Keyfe mâ yeşâ: İstedığı gibi
Kudemâ: Eskiler
Kulûb-i sâfiyye: Saf kalpler
Kurâ vü nevâhî: Köyler ve nahiyeler
Kuvâ-yı rûhâniyye: Rûhî güçler
Mâdâmü'l-hayat: Ömür oldukça
Mâkulât: Akıl ile bilinenler
Makule: Cins
Mâverâ: Öte, geri
Mebhas-ı sâbi': Yedinci fasıl
Mekseb: İşyeri
Me'lûf: Huy edinmiş
Memdûhü'l-hasâil: Huyların övülmüşü
Merâtib: Mertebeler
Merdûd: Reddedilmiş
Mer'iyât: Gözle görülen şeyler
Mesâlih-i külliyye: Bütün işler
Mesûbât-ı uhreviyye: Âhirette görülecek mükâfatlar
Mevki'-i masûniyyet: Dokunulmazlık mevki
Mezâmîn: Kavramlar
Mezkûr: Zikredilen

Milel-i mütemeddine-i sâire: Diğer medenî milletler
Mine'l-kadim: Eskiden beri
Min-küllü'l-vücûh: Her yönden
Muallel: Sakat
Mûcib-i sürûr ü tarab: Sevinç icâbı
Muhtell ü müşevveş: Bozuk ve karışık
Muktezâ: Gerekmiş
Mühâcemât: Hücumlar
Mülâbese: Benzer iki şeyin karıştırılması
Mülâhaza-i meşrûiyyet: Kanuna uyma fikri
Münkâtı': Arkası gelmeyen
Mütâbaat: Birine tâbi olma
Mütecâsir: Küstah
Mütecellî: Görünen
Mütefâvit: Aralarında fark bulunan
Mütehayyile: Muhayyile (hayâl kurma merkezi)
Mütemessik: (Birşeye) dayanan
Mütevakkıf: (Birşeye) bağlı olan
Mütevârî: Gizli
Müttehidü'l-âmmâ: Emellerin birleşmesi
Müşârünileyh: Adı geçen
Müzebzeb ü mülevves: Kararsız ve düzensiz
Nâs: Halk
Nasrâniyyet: Hıristiyanlık
Neş'e-i zindegânî: Hayatın oluşumu
Nusûs-ı ilâhî: İlâhî naslar
Saadet-i dâreyn: İki cihan mutluluğu
Sâkit: Düşen
Sâlis: Üçüncü
Sânî: İkinci
Selika: Güzel konuşma ve yazma kabiliyeti
Siklet-engîz: Sıkıntı veren
Sûfi-i savmea-nişin: Tekkede oturan sofu

Suver-i zâhiriyye: Dış görünüşler
Süfehâ-yı nühüset-lika: Uğursuzluk yüzlü sefipler
Sühûlet: Kolaylık
Tahsîl-i dest-mâye-i kâmrânî: Mutluluk sermayesini elde etme
Tair: Kuş
Takarrür-i itilâf ü i'tiyad: Alıştırma ve âdet edinmenin yerleşmesi
Takrîzât-ı kudemâ: Eskilerin tenkid etmeleri
Tebâyün: (İki şey arasındaki) tezat
Teberrük: Mübarek sayma
Tecemmülât: Süs eşyaları
Teahhül: Evlenme
Teennüs: Kadınlaşma
Teferrüs: Sezme
Telezzüzât: Hoşlanmalar
Temettuat: Faydalar
Terdîf ü tezyil: Takip ve ekleme
Tergîb u tenfir: İsteklendirme ve öğrendirme
Tevâlüd: Doğma
Tevsîât-ı ilmiyye vü ameliyye: Teorik ve pratik genişletilmeler
Tezelzülât: Sallantılar
Tilmiz: Öğrenci
Ukubet ü irtidad: Ceza ve işkence
Ukul-i âliyye: Ulu akıllar
Ûlâ: Birinci
Ulüvv-i himmet: Çalışmanın yüceliği
Üdebâ: Edipler
Vesâil-i arziyye: Dünyevî sebepler
Vesâil-i hoş-güzerânî: (Ömrü) hoş geçirmenin yolları
Vücûd-ı vâhid: Yek-vücut
Zâhir-bîn: (Maddenin) sadece dış yüzünü gören
Zeban: Lisan
Zevâhir: Dıştan görünüşler
Zevât-ı zü'l-iktidar: İktidarsız kişiler

Zevâyâ-yı tabiat: Tabiat köşeleri

Zeviyyü'l-iktidar: Kudret sahipleri

Zi-nutk u şuûr: Konuşan ve şuurlu

Zühhâd-ı feragat-i i'tiyad: (Dünyadan) elini eteğini çekmeyi alışkanlık edinen sofular

Hersekli Ârif Hikmet, Tanzimat sonrasında yetişen şair ve fikir adamlarımızın en önemlilerinden biridir. Daha yirmi iki yaşında iken, şirdeki kudreti ile devrinin şairlerini etrafında toplamayı başarmış ve evindeki edebî sohbetlerde şiir ustadlarının hürmetini, yeni yetişenlerin de hayranlığını kazanmıştır.

Ârif Hikmet edebiyat tarihlerinde hep şairliği ile anılmış ve nairliği hep gözardı edilmiştir. Hâlbuki o, mensur eserleri ile meşrûtiyetçi-hattâ bâzen cumhûriyetçi- fikirlerini ortaya koyduğunda **Nâmık Kemâl** ve **Ziyâ Paşa** henüz sultanın sadık bendeleridir.

Bu kitap, pekçok yönü aydınlatılmaya muhtaç bir şahsiyeti, **Hersekli Ârif Hikmet**'i devrinin diğer münevverleri içinde ele almak ve eserlerinden örneklerle okuyucuya tanıtmak gayretinin bir ürünüdür.